

**T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK LİSANS
ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANS ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANS PROGRAMI**

**TÜRKİYE’NİN İHRACAT PERFORMANSINDA DOĞRUDAN
YABANCI YATIRIMLARIN ETKİSİ**

Özlem Çiçek OKULMUŞ

**Danışman
Prof. Dr. Mine YILMAZER**

MANİSA–2022

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Türkiye’nin İhracat Performansında Doğrudan Yabancı Yatırımların Etkisi” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

01/06/2022

Özlem Çiçek OKULMUŞ

İmza

ÖZET

TÜRKİYE’NİN İHRACAT PERFORMANSINDA DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN ETKİSİ

Küreselleşmeyle birlikte tüm dünya ortak pazar haline gelmiştir. Sermaye hareketleri hız kazanmış ve teknolojik gelişmeler giderek yaygınlaşmıştır. Bu süreç içerisinde doğrudan yabancı yatırımlar önem kazanmıştır. Gelişmekte olan ülkeler, sermaye hareketliliğinin artması ve ülke ekonomisinin gelişmesi için doğrudan yabancı yatırımlara yönelmiştir.

Bu çalışmanın konusu, Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımların ihracat performansına etkisidir. Türkiye’de ihracatın belirleyicileri arasında yer alan doğrudan yabancı yatırımların ihracat performansına etkisi ölçülmeye çalışılmıştır.

Araştırmada, ilk olarak doğrudan yabancı yatırım kavramı, DYY’lerin belirleyicileri, türleri ve bu konuda geliştirilen teoriler ile dış ticaret ve doğrudan yabancı yatırımın tarihsel gelişimi açıklanmaktadır. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımların ihracata etkisine ilişkin ulusal ve uluslararası literatür taraması yapılarak bu çalışmalarda kullanılan yöntem ve sonuçlar incelenmektedir.

İhracat performansında doğrudan yabancı yatırımların etkisini incelemek amacıyla 2005/01-2021/09 dönemine ait aylık veriler kullanılarak Türkiye’de ihracat, doğrudan yabancı yatırım, ithalat, reel efektif döviz kuru ve sanayi üretim endeksi değişkenleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu amaçla, durağanlığı ölçmek için veri setlerine ADF ve PP birim kök testleri uygulanmıştır. Eşbütünleşme ilişkisini belirleyebilmek için ARDL Sınır Testi kullanılmıştır. Yapılan analizde, serilerin eşbütünleşik olduğu bulgularına ulaşılmıştır. Elde edilen ampirik bulgular sonucunda, doğrudan yabancı yatırımların Türkiye ihracatına etkisinin istatistiki olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Son olarak Granger nedensellik testi kullanılarak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: İhracat, DYY girişleri, ARDL, Granger Nedensellik, Eşbütünleşme, İthalat, Türkiye, Gelişmekte Olan Ülkeler

ABSTRACT

THE EFFECT OF FOREIGN DIRECT INVESTMENTS ON TURKEY'S EXPORT PERFORMANCE

With globalization, the whole world has become a common market. Capital movements have accelerated and technological developments have become increasingly widespread. In this process, foreign direct investments gained importance. Underdeveloped and developing countries have turned to foreign direct investments in order to increase capital mobility and develop the country's economy.

The subject of this study is the effect of foreign direct investments on export performance in Turkey. The effect of foreign direct investments, which is among the determinants of exports in Turkey, on export performance has been tried to be measured. In this research, firstly, the concept of foreign direct investment, the determinants and types of FDI's, the theories developed on this subject and the historical development of foreign trade and foreign direct investment are explained. In addition, national and international literature on the effect of foreign direct investments on exports is reviewed, and the methods and results used in these studies are examined.

In order to examine the effect of foreign direct investments on export performance, the relationship between export, foreign direct investment, import, real effective exchange rate and industrial production index variables in Turkey was examined by using monthly data for the period 2005/01-2021/09. For this purpose, ADF and PP unit root tests were applied to the data sets to measure the stationarity. ARDL Bounds Test was used to determine the cointegration relationship. In the analysis, it was found that the series were cointegrated. As a result of the empirical findings, it has been determined that the effect of foreign direct investments on Turkey's exports is statistically significant. Finally, the causality relationship between the variables was examined using the Granger causality test.

Keywords: Export, FDI inflows, ARDL, Granger Causality, Cointegration, Import, Turkey, Developing Countries

TEŐEKKÖR

Lisans, lisansüstü ve çalışmamda her zaman bana destek olan, bilgi ve tecrübeleri ile yol gösteren ve yoluma ışıık tutan sevgili danışman hocam Sayın Prof. Dr. Mine YILMAZER'e ve öğrenim hayatım boyunca beni maddi ve manevi olarak destekleyen, her zaman yanımda olan babam Orhan OKULMUŞ ve annem Songöl OKULMUŞ'a sonsuz teşekkür ederim.

Özlem iek OKULMUŞ
Manisa, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
TABLOLAR LİSTESİ.....	xi
GRAFİKLER VE ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xii
KISALTMALAR.....	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR

GİRİŞ	21
1.1. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN TANIMI.....	22
1.2. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN YARARLARI	24
1.3. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMIN NEDENLERİ	25
1.4. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM TÜRLERİ.....	27
1.4.1. Şirketler Arası Birleşme ve Satın Alma	27
1.4.2. Ortak Girişimler	28
1.4.3. Lisans Anlaşmaları	29
1.4.4. Özelleştirmeler	30
1.4.5. Stratejik Birleşmeler	31
1.4.6. Yap-İşlet-Devret	31
1.4.7. Yeşil Alan Yatırımları	32
1.5. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARI BELİRLEYEN FAKTÖRLER	32
1.5.1. Ekonomik Faktörler.....	34
1.5.2. Yatırım Ortamına İlişkin Faktörler.....	36
1.5.3. Politik Faktörler.....	38
1.6. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARI AÇIKLAYAN TEORİLER	39
1.6.1. İçselleştirme Teorisi	39
1.6.2. Oligopolistik Tepki Teorisi	41
1.6.3. Eklektik Teori	41
1.6.3.1. Sahiplik Üstünlüğü	42

1.6.3.2. Konum Üstünlüğü.....	43
1.6.3.3. İçselleştirme Üstünlüğü	43
1.6.4. Davranışsal Teori	44
1.6.5. Endüstriyel Organizasyon Teorisi	44
1.6.6. Lokasyon Teorisi	46
1.6.7. Ürün Yaşam Devreleri Teorisi	46
1.7. ULUSLARARASI TİCARET TEORİLERİ.....	48
1.7.1. Klasik Dış Ticaret Teorileri.....	49
1.7.1.1. Mutlak Üstünlük Teorisi.....	50
1.7.1.2. Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi.....	51
1.8. İHRACATI ETKİLEYEN UNSURLAR.....	63
1.8.1. İhracat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi	63
1.8.2. İhracat ve Döviz Kuru İlişkisi	65
1.8.3. Dış Ticaret ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar	66
1.8.4. İhracat ve Ar-Ge İlişkisi	67

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE DIŞ TİCARETİN TARİHSEL GELİŞİMİ

2.1. TÜRKİYE'DE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN TARİHSEL GELİŞİMİ	69
2.1.1. 1923-1950 Dönemi.....	71
2.1.2. 1950-1980 Dönemi.....	74
2.1.3. 1980 Sonrası Dönem	78
2.1.3.1. Doğrudan Yabancı Yatırımların Sektörel Dağılımı.....	86
2.1.3.2. Doğrudan Yabancı Yatırımların Ülkelere Göre Dağılımı	89
2.1.4. Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Etkileri	90
2.1.4.1. Türkiye'deki Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi	91
2.1.4.2. Türkiye'deki Doğrudan Yabancı Yatırımların Ödemeler Dengesi Üzerine Etkisi	92
2.1.4.3. Türkiye'deki Doğrudan Yabancı Yatırımların İstihdam Düzeyine Etkisi	94

2.1.4.4. Türkiye’deki Doğrudan Yabancı Yatırımların Teknoloji Etkisi.....	94
2.2. TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ	95
2.2.1. 1980 Öncesi Dönem	95
2.2.2. 1980 Sonrası Dönem	102
2.2.2.1. Dış Ticaretin Sektörel Dağılımı	112
2.2.2.2. Dış Ticaretin Ülkelere Göre Dağılımı	112

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE İHRACAT VE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR İLİŞKİSİNE YÖNELİK AMPİRİK ANALİZ

3.1. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	115
3.2. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNE YÖNELİK AMPİRİK LİTERATÜR	115
3.3. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE DIŞ TİCARET İLİŞKİSİNE YÖNELİK AMPİRİK LİTERATÜR.....	120
3.4. TÜRKİYE’DE İHRACAT VE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR İLİŞKİSİNE YÖNELİK AMPİRİK ANALİZ.....	125
3.4.1. Araştırmanın Hipotezi	125
3.4.2. Analizin Veri Tabanı, Değişkenlerin Tanımı ve Kullanılan Model	127
DEĞİŞKEN	127
3.4.3. Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) Birim Kök Testleri.....	128
3.4.4. ARDL Sınır Testi ve Hata Düzeltme Modeli	138
3.4.5. Granger Nedensellik Analizi	144
SONUÇ	148
KAYNAKÇA.....	156

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AR-GE	Araştırma ve Geliştirme
ÇUŞ	Çok Uluslu Şirket
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DYY	Doğrudan Yabancı Yatırımlar
EKK	En Küçük Kareler
GOÜ	Gelişmekte Olan Ülkeler
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IMF	Uluslararası Para Fonu
KDV	Katma Değer Vergisi
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsleri
OECD	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
OLI	Oligopolistik Tepki Teorisi
UNCTAD	Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
TİM	Türkiye İhracatçılar Meclisi
TSKB	Türkiye Sınai Kalkınma Bankası
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1. Doğrudan Yabancı Yatırımları Belirleyen Faktörler	33
Tablo 2. Türkiye ve Almanya'nın Karşılıklı Üstünlük Teorisine Göre Ürün İncelemesi	53
Tablo 3 1909-1912 Yılları Arası Osmanlı Devleti'nde Doğrudan Yabancı Yatırımlar	70
Tablo 4. 1929 Yılı Türkiye'de Yabancı Şirketlerin Payı	71
Tablo 5. Türkiye'de Satın Alınan Tesisler	72
Tablo 6. İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türkiye'ye Gelen Yabancı Sermayeli Yatırımlar 1946-1962) (Dolar Cinsinden)	74
Tablo 7. 1954-1980 Yılları Arasında Türkiye'ye Gelen Doğrudan Yabancı Sermaye (Milyon \$)	77
Tablo 8. Doğrudan Yabancı Yatırımların Yıllara Göre Dağılımı (1980-1999) (Milyon \$)	81
Tablo 9. 2016-2020 Yılları Arası Gerçekleşen Birleşme ve Satın Almalar.....	85
Tablo 10. Türkiye'de Yabancı Sermayeli Firmaların Sektörlere Göre Dağılımı (1923)	86
Tablo 11. Türkiye'de 1975-2001 Döneminde İzin Verilen Yabancı Sermayenin Sektörlere Göre Dağılımı	87
Tablo 12. Sektörler Bazında Doğrudan Yabancı Yatırımlar (Milyon \$)	88
Tablo 13. Türkiye'ye Gelen Doğrudan Yabancı Yatırımların Ülkelere Göre Dağılımı (Milyon \$)	90
Tablo 14. Dış Ticaret Göstergeleri, 1923-1930	96
Tablo 15. Dış Ticaret Göstergeleri, 1931-1950	98
Tablo 16. Dış Ticaret Göstergeleri, 1951-1960	99
Tablo 17. Dış Ticaret Göstergeleri, 1961-1980	101
Tablo 18. Dış Ticaret Göstergeleri, 1981-1990	104
Tablo 19. Dış Ticaret Göstergeleri, 2002-2010	109
Tablo 20. Dış Ticaret Göstergeleri 2013-2021	109
Tablo 21. Türkiye'nin Covid-19 Ürünleri İhracatı	111
Tablo 22. İhracatın ve İthalatın Sektörlere Göre Dağılımı (ISIC Rev4 Sınıflandırması).....	112
Tablo 23. Ülkelere Göre Dış Ticaret Dağılımı-İhracat	113
Tablo 24. Ülkelere Göre Dış Ticaret Dağılımı- İthalat.....	113
Tablo 25. Değişkenlerin Tanımı ve Veri Tabanı	127
Tablo 26. Türkiye'de 2005/01-2021/09 Döneminde İhracat, DYY, İthalat, Reel Efektif Döviz Kuru ve Sanayi Üretim Endeksi Serilerinin Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi Sonuçları	133
Tablo 27. Türkiye'de 2005/01-2021/09 Döneminde İhracat, DYY, İthalat, Reel Efektif Döviz Kuru ve Sanayi Üretim Endeksi Serilerinin Phillips-Perron (PP) Birim Kök Testi Sonuçları.....	135

Tablo 28.: Değişkenlerin VAR Gecikme Sayısı Seçim Kriterlerinin Sonuçları.....	139
Tablo 29. Değişkenlerin Eşbütünleşme F İstatistiği Sonuçları	140
Tablo 30. Modelin ARDL Sınır Testi Sonuçları	140
Tablo 31. VAR Modelinin Gecikme Sayısı Seçim Kriterleri Sonuçları.....	145
Tablo 32. VAR Modeli Otokorelasyon ve Değişen Varyans Testi Sonuçları	145
Tablo 33. Granger Nedensellik Testi Sonuçları	146

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1. Türkiye Menşesine Göre Anlaşma Hacmi	84
Grafik 2. Türkiye Menşesine Göre İşlem Numarası.....	85
Grafik 3. Türkiye'nin 1991-2000 Yılları Arası İhracat Değerleri	106
Grafik 4. Türkiye'nin 2011-2020 Yılları GSYH Büyüme Oranları.....	111
Grafik 5. Türkiye'de İhracat, DYY, İthalat, Reel Efektif Döviz Kuru ve Sanayi Üretim Endeksi Değişkenlerinin 2005/01-2021/09 Dönemindeki Değişimi	131
Grafik 6. Modelin CUSUM ve CUSUM Kare Test Sonuçları.....	142

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Ürün Yaşam Devreleri	48
-------------------------------------	----

GİRİŞ

Doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), 1980 yılı itibari ile ekonomi için çok önemli bir konuma gelmiştir. Küreselleşme sürecine geçiş ile birlikte gelişmekte olan ülkelere fırsatlar yaratan DYY'ler bu ülkelerin kalkınmasında temel faktörler arasında yer almaktadır. Yeterli sermayeye sahip olmayan ülkeler için önemli fırsatlar yaratan DYY'ler yatırımın gerçekleştirildiği ev sahibi ülkeye bilgi ve teknoloji transferi sağlayarak ülke ekonomisinin gelişmesine ve büyümesine önemli katkılarda bulunmaktadır. Çok uluslu şirketler üretim faaliyetlerini genişletmek için DYY'yi tercih ederken belirli faktörleri göz önünde bulundurmaktadır. Bunlardan bazıları işgücü potansiyeli, yasal düzenlemeler, pazar büyüklüğü, hammadde kaynaklarına erişim ve ulaşım maliyetleridir. Tüm bunlar çok uluslu şirketlerin yatırım yapması için cezbedici faktörlerdir.

Sermaye kıtlığı yaşayan gelişmekte olan ülkeler DYY'leri ülkelerine çekme konusunda yarış içerisinde. Bu avantajı elde edebilmek için ülkeler ekonomi politikaları uygulamaktadır. Türkiye, bu sürece 1980 yılı itibariyle liberal politika anlayışını benimseyerek katılmıştır. Türkiye sahip olduğu kaynakları etkin bir şekilde kullanarak yatırımları ülkeye çekme potansiyeline sahip bir ülkedir. Sermaye artışı ve ekonomik büyümeyi sağlayan DYY, çok uluslu şirketlerin yatırımı gerçekleştirirken ev sahibi ülkenin ihracat potansiyelinin yüksek olmasını göz önünde bulundurmaktadır. İhracat, ülkenin kalkınması ve sermayenin büyümesi için önemli bir dinamiktir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin ihracatında DYY'lerin etkisini ölçmektir.

Üç bölümden oluşan bu çalışmada birinci bölüm kavramsal çerçeve üzerine kurulmuştur. Bu bölümde DYY'lerin tanımı, türleri, özellikleri, DYY ve ihracatı etkileyen faktörler incelenmiştir. İkinci bölümde; Türkiye'ye gelen DYY'lerin ve dış ticaretin tarihsel gelişimi yer almaktadır. Aynı zamanda DYY'lerin ve ihracatın sektörel ve ülkelere göre dağılımı incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise literatür taraması yapılmıştır ve Türkiye'nin ihracatına DYY'lerin etkisi ekonometrik bir analiz ile test edilmiştir. 2005-2021 dönemine yönelik analizde, öncelikle serilerin durağanlığı birim kök testi ile sınanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiyi analiz etmek için ARDL eş-bütünleşme analizi kullanılmıştır. Elde edilen veriler sonuç kısmında değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR

1.1. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN TANIMI

1980’li yıllardan itibaren artan küreselleşme hareketleri sonucunda dünyadaki sınırlı üretim faktörlerinden biri olan sermayenin hareketliliği artmıştır. Gelişmekte olan ülkeler, kendi iç tasarruflarıyla ekonomik gelişimlerini tamamlayamamaktadır. Buna karşılık gelişmiş ülkeler, sermaye bakımından gelişmekte olan ülkelere kıyasla daha zenginlerdir. Bu aşamada DYY, sermayenin fazla olduğu ülkelere sınırlı olduğu ülkelere doğru aktarılması konusunda fayda sağlayan önemli bir kaynaktır (Kahveci ve Terzi, 2017).

Bu açıdan DYY, uluslararası ekonomik entegrasyonun temel itici gücüdür. Doğru politika uygulandığında DYY finansal istikrarı sağlayabilmekte, ekonomik kalkınmayı teşvik edebilmekte ve toplumların refahını artırabilmektedir (OECD, 2008: 3). Uluslararası bir girişimci, yatırım yapacağı ülkede doğrudan oy hakkının %10’una sahip olmalıdır. Oy hakkının %10’una sahip olunmadığı durumlarda, gerçekleştirilen yatırım DYY değil portföy yatırımı olarak kabul edilmektedir (OECD, 2008: 17). Aynı zamanda DYY, yatırımcı ile şirket arasındaki bağlantıyı sağlayan ilk işlemi ve bunlar arasındaki hem anonim hem de tüzel kişiliği olmayan bağlı kuruluşlar arasında devam eden diğer tüm sermaye işlemlerini barındırmaktadır (Duce ve Banco, 2003: 2).

Farklı bir tanıma göre DYY, sahip olunan şirketin faaliyetlerini kendi ülkelerinden sınır ötesi ülkelere genişletmek için şirketin bulunduğu ülkeden farklı ülke veya ülkelere gidilerek bir üretim tesisi kurulması veya hali hazırda bulunan bir üretim tesisinin satım alması anlamına gelmektedir. Bu yolla ülkede kurulu olan ana şirketin idare ve kontrolüyle, sınır ötesi ülkelere etkinliği bulunan şirketlere çok uluslu şirket denilmektedir (Seyidoğlu, 2003: 718).

Çok uluslu şirketler, DYY yaparak farklı ülkelere mal ve hizmet üretimi yapıp bu faaliyetler sonucu getirisi olan ve bu getirilerin üzerinde kontrole sahip olan firmalardır (Dunning, 2001: 163). Çok uluslu şirketler üretimlerini genişletmek için genellikle DYY’lere başvurumaktadırlar.

Çok uluslu şirketlerin temel özellikleri aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Şatıroğlu, 1984: 24):

- Birden çok ülkede etkinlik göstermektedirler.
- Çok uluslu şirketler, etkinliği altında bulunan firmaları denetleme yetkisine sahiptir.
- Sahip oldukları mal ve hizmetlerin üretimi, dağıtımı ve pazarlaması asıl faaliyet alanlarıdır.
- Finansal sermayesi güçlü olan çok uluslu şirketler, esnek ve dinamik yapıları ile çok boyutludur.
- Güçlü finansal bir yapıya sahiplerdir.
- Çağdaş ve yenilikçi teknolojileri vardır.

Çok uluslu şirketler yerli firmalara kıyasla ekonomik büyümeyi ve dış ticareti daha çok destekleyebilmektedir. Bunun sebebi, diğer ülkelerin ellerinde bulundurduğu yüksek teknoloji, bilgili ve donanımlı yönetici ve elemanları, üretimde sağladıkları deneyimleri, pazarlama konusunda edindikleri tecrübeleri, pazarlama ağlarının genişliği ve büyük ölçekli üretimleri ile yerel işletmelere göre daha tecrübeli ve donanımlı olmalarıdır (Jayachandran ve Seilan, 2010).

DYY'ler için farklı sınıflandırmalar mevcuttur. Bu sınıflandırmalar yatay ve dikey DYY olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Özcan ve Arı, 2010: 71-72).

Yatay DYY'de yatırımcı, yatırım yaptığı ülkenin pazarına yönelik hizmet vermeyi amaçlamaktadır. Bu yatırım türünün bir diğer ismi "piyasa arayan DYY" olarak kabul edilmektedir. Bu yatırımı yapan yatırımcıların edindiği temel ilke pazara yönelik üretim esnasında üretimin ortaya çıkarttığı maliyetleri en düşük seviyeye indirmek veya pazarda ortaya çıkan tercihlere yönelik üretim gerçekleştirerek rekabetçi bir ortam oluşturmaktır. Bu yatırım türünde etkili olan en önemli durum, yatırımcının müşterilere konum olarak yakınlığı ve bu yakınlığın sağladığı ulaşım maliyetlerinden tasarruf ve pazarda olmanın sağladığı kültürel engelin minimum düzeyde olmasıdır.

Dikey DYY ise, firmaların üretim zincirlerinin coğrafi konum olarak yerleştirilmesini kapsamaktadır. Yatırım yapılan ülkelerdeki ücretlerin düşüklüğünden dolayı bu ülkelerde gerçekleştirilen yabancı ortaklıklar ile emek yoğun ara ürünlerin üretimini yapmaktadır. Üretimi yapılan bu ara mallar daha sonra ücreti yüksek olan ülkelere, çoğunlukla da ana şirketin bulunduğu ülkeye gönderilmektedir.

Dikey DYY, aynı zamanda “etkinlik arayan DYY” olarak tanımlanmaktadır. Genel olarak incelendiğinde bu yatırım türü, yatırımın yapıldığı ülkenin piyasa büyüklüğünden kaynaklanmamakta, daha çok ülkeler arasında faktör ve hammadde donanımı, sahip olunan üretim teknolojisi ve miktar ile fiyat farklılıklarından etkilenmektedir.

1.2. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN YARARLARI

DYY, yatırım yapılan ülkenin sermaye stoku ve yatırımını arttırmanın yanında ülkede yeni üretim potansiyeli ve üretim kapasitesi yaratmaktadır. Bu şekilde DYY’ler ev sahibi ülkedeki istihdamı arttırmaktadırlar. Aynı zamanda ev sahibi ülkede bulunmayan modern teknoloji, donanımlı yönetici ve bilgili eleman kadrosuyla ülkenin bu varlıklardan faydalanmasını sağlamaktadırlar (Kurihara, 2012). Yatırım yapılırken ev sahibi ülkeye aktarılan mali sermaye, teknoloji ve diğer tüm nitelikler ülkenin ekonomisinde birtakım etkiler oluşturmaktadır (Moosa, 2002).

DYY yapan firmaların farklı ülkelere yatırım yapmak için birçok sebebi bulunmaktadır. Bu sebeplerden bazıları aktif konumunu sağlamlaştırmak, ölçek ekonomisinden faydalanmak, farklı ülkelerdeki avantajları değerlendirmek, ucuz hammadde girdilerini kullanabilmek ve daha ucuz maliyetlerle işçi çalıştırabilmektir (Calò ve Pizzutilo, 2014). Küreselleşmeyle birlikte ivme kazanan DYY, gelişmekte olan ülkeler için oluşturduğu olanaklardan dolayı ülkeye girişinin yapılması istenen yatırımlardır. Pazarlarda kendilerine yer arayan gelişmekte olan ülkeler, DYY’lerin ülkelerine gelmesi için rekabete girmektedir.

DYY’lerin birçok yararı bulunmaktadır. Bunlar; (Seyidoğlu, 2003: 729-730)

a. Ekonominin Üretim Kapasitesinin Artması

DYY’ler, yatırımın yapıldığı ülkenin üretimine ve sermaye birikimine direkt katkı sağlamaktadırlar. Sermaye birikiminin eksikliği, gelişmekte olan ülkelerin başlıca sorunlarından biridir. Yapılan DYY ile birlikte, ev sahibi ülkede üretim kapasitesi artmakta dolayısıyla kârlılık ve harcama kapasitesi yükselmektedir.

b. Yeni Teknoloji ve Yönetim Bilgisi Getirme

DYY’yi gerçekleştiren çok uluslu şirketler, beraberlerinde gelişmiş teknoloji ve donanımlı yöneticilik tecrübelerini de getirmektedir. Böylelikle yatırım yaptıkları ülkeye teknoloji transferi sağlamaktadırlar. Ayrıca doğrudan yatırım yapan ÇUŞ’lar aracılığı ile yatırım yapılan ülkede bir takım araştırma ve geliştirme faaliyetleri

sürdürülmekte ve çalışanlara sahip olunan donanımlı işletmecilik bilgileri aktarılabilmektedir.

c. Döviz Girişi Sağlama

Yabancı sermaye, ülkenin ödemeler dengesinin düzelmesine fayda sağlar. Bunun sebebi başlangıçta DYY ile gelen dövizler, daha sonra ise firmanın üretim ve ihracat gerçekleştirip ülkeye döviz geliri sağlamasıdır. Firmaların bu tür faaliyetleri, ithalatın ikamesini de yükseltebilmektedir. Diğer taraftan bu etkinin devamlılığının sağlanması için ev sahibi ülkenin belli başlı yasalar oluşturması gerekmektedir. Bunun sebebi, oluşan kârın yurtdışına transfer edilmesidir. Bazı durumlarda ülkeler bu amaçla kâr transferlerini sınırlandırıcı düzenlemeler oluşturmaktadırlar.

d. İhracatı Artırma

DYY'yi gerçekleştirecek firmaların bu yatırımları yaparken ülkenin ihracatını arttırması gelişmekte olan ülkeler için son derece önemlidir. Çok uluslu şirketler, dış pazarlar konusunda oldukça deneyimlidir ve satış ve pazarlama örgütlerine sahiptirler. Yatırım alan ülke, yatırımı gerçekleştiren firmalardan sahip oldukları bu donanımları kullanarak ülkelerinin ihracatını arttırmasını istemektedirler.

e. Rekabet ve Dinamizm

DYY'ler ev sahibi ülkede iç rekabeti arttırmaktadır. Tekelci yapıya sahip olan ülkeye giriş yaptığında DYY'ler bu yapıyı kırmakta ve ülkeye dinamizm kazandırmaktadırlar. Bu kapsamda ortaya çıkan rekabet, üretimin artmasına ve fiyatların düşmesine katkı sağlayabilmektedir.

f. İstihdam Yaratma

Yatırımcı, ülkeye özellikle “yeşil alan yatırımı” ile giriş yaparsa ülkede yeni çalışma alanı oluşmaktadır. Oluşan bu yeni çalışma alanı ile ülkede istihdam yaratılmakta ve işsizliğin düşmesine olanak sağlanmaktadır. Aynı zamanda diğer yatırım türleriyle de giriş yapıldığında belli bir süre sonra ülkede bulunan yerli firmalarla etkileşime girilerek diğer firmalar için de bir istihdam alanı yaratılmaktadır.

g. Vergi Geliri Sağlama

Bunların dışında, DYY yapan kuruluşlar edindikleri kârlar neticesinde ev sahibi hükümet için bir vergi kaynağı oluşturmaktadırlar.

1.3. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMIN NEDENLERİ

DYY, gelişmekte olan ülkelere pek çok açıdan fayda sağlamaktadır. Dvız girişi, yeni ve modern teknoloji, gelen yatırımlarla ülkede sağlanan istihdam, yatırımlarla tekelci üstünlüklerin yıkılıp ülkede rekabet ve dinamizm oluşturulması ve üretim kapasitesinin genişlemesi bunlardan bazılarıdır.

DYY'nin bir ülkeye gelmesini etkileyen başlıca nedenler birkaç madde altında incelenebilir. Bunlar; (Seyidoğlu, 2003: 724-726)

Hammadde kaynaklarına ulaşabilir olmak: Hammadde kaynakları dünyada eşit bir biçimde dağılım göstermemektir. Yatırım yapılırken hammaddeye yakınlık maliyetleri büyük lde düşürmektedir. Yapılan yatırım bu hammaddelerin işletilmesi ile alakalı ise söz konusu hammaddelere yakın yerlerde olma zorunluluğu vardır. Bu yüzden firmalar, hammaddenin bulunduğu ülkeye yatırım yaparak maliyetten tasarruf edebilmekte ve bu yakınlıktan dolayı üretim kapasitelerini arttırabilmektedirler.

Bilgilerin ve deneyimlerin paylaşılmak istenmemesi: Firmalar retim süreçleri ile ilgili bilgilerini, deneyimlerini, birikimlerini patent veya lisans anlaşmasıyla satmak istemeyebilirler. Çünkü bu firmanın tüm bilgi ve birikimlerinin diğer kuruluşlara aktarılmasına sebep olabilir. Yatırım yapan firma kalitesinden ve hizmetinden ödün vermemek adına DYY'yi tercih etmektedir.

şirket unvanının korunması: nemli bir markaya sahip olan firmalar lisans anlaşması yaparak markanın değerine ve ismine zarar gelmesi ihtimalini göze alamadıkları durumlarda mal veya hizmeti kendileri üretmek isteyebilmektedir. Bu durumda yatırımı kendileri yapmaktadırlar.

rn yaşam eğrisinde son noktaya ulaşmak: rn yaşam eğrisinde ürün tüm aşamalarını tamamlayıp iç piyasada doyum noktasını geçtikten sonra firma, bu üründen sağlayacağı kârı daha fazla artıramayacağını düşünebilmektedir. Kazançta sağlanan artışın devam edebilmesi için firmalar, girilmemiş pazarlarda veya rekabetin daha az olduğu piyasalarda üretim yapmaya yönelebilmektedir.

Dış alım gerçekleştiren ülkenin uyguladığı tarife ve kotalardan kaçınma: İhracat yapan işletme, yatırım yaptığı ülkede i piyasayı koruyucu tedbirlere karşı her zaman risk altındadır. İhracatçılar, bu tarife ve kotalardan kaçınmak ve piyasayı elde tutmak isteyebilmektedir. Bunu yapmanın en etkili yolu ise o piyasada üretim yapmaktır. Örneğin, Avrupa Ekonomik Topluluğu kurulduktan sonra bu topluluğa dâhil olmayan ülkelerin ihracatları bu durumdan olumsuz yönde etkilenmiştir. Bu

süreçte, topluluk üyesi ülkelere yatırım artmaya başlamıştır. Böylece firmalar ülkelerin koydukları tarife ve kotalardan kaçınmaya başlamışlardır.

Firmanın müşterilerini izlemesi: Firmalar, her ülkenin müşterisi farklı olduğu için müşterilerini izleme gereksinimi duymaktadırlar. Bunun sonucunda yatırım yapacakları ülkeye şube veya ofis açmaktadırlar.

Yatırımları uluslararası çeşitlendirme: Yatırım yapan firmalar yatırımlarını tek bir pazarda gerçekleştirmezler. Bunun sebebi para akımlarında nispi bir istikrar sağlanamamasından kaynaklanmaktadır. Firmalar, bu durumu ürün çeşitlendirmesi yaparak dengede tutmaya çalışsalar da aynı ülkede satış şartları benzer şekilde etkilenebilmektedir. Bundan dolayı firmalar çeşitlendirmeleri uluslararası düzeyde yaparak riski azaltmayı hedeflemektedirler.

Ucuz yabancı faktör kullanımı: Ülkeler arasında doğal kaynaklar ve işgücü maliyetleri açısından farklılıklar bulunmaktadır. Firmalar, emek ve doğal kaynak faktörlerinin bol ve ucuz yerlerde üretim yapmayı tercih edebilmektedirler. Bunun sebebi maliyetleri düşürmektir. Meksika, Hindistan, Tayvan ve Güney Kore'ye yapılan yatırımların sebepleri incelendiğinde ucuz faktörlerin bu ülkelerde bulunması önemli bir etkidir.

1.4. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM TÜRLERİ

DYY yapmaya karar veren şirketler bu yatırımı birçok farklı yolla gerçekleştirebilmektedir. Her yatırım türünün kendine özgü avantajları ve dezavantajları bulunmaktadır. DYY çeşitleri incelendiğinde bunların şirketler arası birleşme ve satın alma, ortak girişimler, lisans anlaşmaları, özelleştirmeler, stratejik birleşmeler, yap-işlet-devret modeli ve yeşil alan yatırımları olduğu görülmektedir.

1.4.1. Şirketler Arası Birleşme ve Satın Alma

DYY'yi yapacak olan firmaların, yatırımı gerçekleştirecekleri ülkede bulunan işletme veya işletmelerle bağımsız yeni bir tüzel kişilik oluşturarak bir şirket kurmalarına şirket birleşmeleri denilmektedir. Kurulan bu yeni işletme sahip olunan işletme ile bağlantılı değildir.

Satın alma ise yatırımcının ev sahibi ülkede bulunan bir işletmeyi tamamen kendi sorumluluğuna alması demektir. 1980'lerden itibaren artış gösteren birleşme ve

satın alma türü 1990 yılından itibaren hız kazanmıştır. 2001 yılında meydana gelen birleşmeler, 1990 yılında gerçekleşen birleşmelere kıyasla üç kat artmıştır (Şişman, 2005: 204).

Birleşme ve satın alma türünde bazı avantaj ve dezavantajlar bulunmaktadır (Berger vd., 1997: 95-139):

Avantajlar:

- Birleşmeyle birlikte ölçek ekonomisinden faydalanabilme,
- Bu türü tercih eden işletmelerin AR-GE çalışmalarının çok kapsamlı olması,
- Birleşme olduktan sonra artan firma ölçeğiyle birlikte firmanın piyasadaki gücünün artması ve bunun sonucunda pazarlama fonksiyonunun verimli bir şekilde işlemesi,
- Maliyet avantajını kullanan işletmelerin kârlarını arttırabilmesi, böylece birleşme ve satın alma türünü tercih eden işletmelerin ucuz girdi temini sağlayabilmesi.

Dezavantajlar:

- Yeni bir oluşuma gidilmesi sonucunda işletmenin kontrol kaybı yaşama riski,
- Farklı bir ülkenin kültür, gelenek farklılıkları sonucunda yaşanabilmesi olası çatışmalar,
- İstenilen kâra ulaşamamak.

1.4.2. Ortak Girişimler

Ortak girişimlerin şirketlere cazip gelme sebepleri arasında yatırımı gerçekleştirecek olan işletmelerin başlangıçta çok fazla olan riski azaltabiliyor olması, küçük ölçekli firmaların diğer firmalarla rekabet edebilme şansı ve bu rekabet piyasasında varlığını sürdürme olanağı, işletmelerin yeni teknolojilere daha rahat ulaşabilir olması yer almaktadır (Kurtaran, 2007: 368).

Ortak girişim türünde, çok uluslu işletme ile yerli işletme aynı amaç doğrultusunda ellerinde bulunan kaynakları birleştirerek, riskleri, faaliyetleri, mesuliyetleri, binaları ve diğer kaynakları kendi işletmelerinden ayrı olarak bağımsız yeni bir işletme kurarak faaliyete geçmektedirler (Hall, 1984:15-22).

Bu DYY türünün en belirgin özelliği, kurulan bu ortaklığın uzun vadede belirlenen stratejik bir amacı gerçekleştirme amacının bulunmasıdır. Bu amaç ortak

girişim türünü diğer tüm türlerden ayıran en belirgin ve önemli özelliştir (Webster ve Webster, 1994).

Ortak girişim türünde yerel firma ile kurulan ortaklıktan dolayı yatırım maliyetleri azalmakta ve bilgiye ulaşım kolaylaşmaktadır. Sağladığı bu avantajdan dolayı sınır ötesi yatırım yapan çok uluslu şirket, girdiği ülkede bulunan risk ve belirsizliklerden büyük ölçüde kurtulmuş olmaktadır (Evans vd., 2003, 317).

Ortak girişimin sağladığı faydalar şu şekilde sıralanabilir (Seyidoğlu, 2001: 670);

- Yerel ortağın ülkesi hakkındaki tüm bilgilerinden yararlanmak,
- Yerel ortağın piyasadaki deneyim ve mevcut konumundan dolayı yerel sermaye piyasalarına girebilmek,
- Her ülkenin teknoloji farklılığı olmasından dolayı yerel ortağın elindeki teknolojinin yatırım yaptığı ülkede daha yaygın olması,
- Piyasaya yerli bir ortakla girmenin getirisi olarak yabancı olmama durumu ve bunun sonucunda satış geliştirme faaliyetlerinin daha kolay olması,
- Siyasi sebeplerden dolayı yatırım yapılan ülkenin millileştirme olasılığının daha düşük olması.

Yatırımın yerel bir ortakla gerçekleşiyor olması çok uluslu şirket için fayda sağlayan bir durumdur. Piyasayı bilen yerel ortak, birçok riski azaltmaktadır. Ülkenin piyasasını, geleneklerini, yasal prosedürlerini iyi bilen bir yurt içi ortağın, pazara olan hâkimiyetinden dolayı yabancı firmaya çok yönlü avantajlar sağladığı görülmektedir.

1.4.3. Lisans Anlaşmaları

Lisans anlaşmaları, çok uluslu firmaların sahip oldukları ticari marka, teknik bilgi ve patentlerini belirledikleri fiyat karşılığında başka bir firmaya devretmesidir (Pearce ve Robinson, 2005: 210-219).

Lisans anlaşması bazı avantaj ve dezavantajlara sahiptir. Avantajlar girilmesi zor olan piyasalara daha kolay erişim, kaynak tasarrufu, diğer yatırım türlerine göre sermayeye daha az ihtiyaç duyulması ve yerel piyasaya sağlanacak olan hizmetin ve kalitenin arttırılmasıdır. Dezavantajları ise piyasaya aktif bir şekilde girememek, lisansı alınan işletmenin kontrolünü sağlarken yaşanan zorluklar ve anlaşma zorluklarıdır (Dinçer, 1996: 171). Lisans anlaşmasının içerdiği koşullarda miktar,

ihracat, kalite ve patent transferi bulunmaktadır. Bu koşullar ülkenin teknolojik düzeyine göre farklılık gösterebilmektedir (Karacasulu, 2001).

1.4.4. Özelleştirmeler

Özelleştirme devletin yönetimi altında olan, devletin hukuk ve tasarruflarına tabi olan bir mal veya hizmetin, siyasi ve mali hedeflerle özel kişi veya kuruluşlara devredilerek o mal veya hizmetin devlet eliyle üretiminden ve satışından vazgeçilmesidir (Özer, 2005: 16).

Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT), bazı durumlarda özel sektör kadar verimli çalıştırılmamakta ve bu sektörün gelişiminde engellere sebep olabilmektedir. KİT'ler sebebiyle mal ve işgücü piyasalarında ortaya çıkabilecek çarpık fiyatlar, ülkedeki özel işletmelerin hem ulusal hem de uluslararası rekabetini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Hızla değişen teknolojiye piyasalar verimsizleşmekte ve devletin müdahale ettiği sektörlerde üretim ve satışlarda performans yetersizliğine sebep olmaktadır (Gül, 2004: 12). Özelleştirme türünü tercih etmenin birçok sebebi bulunmaktadır. Ülke ekonomisinin serbest piyasa koşullarında üretim yapmasının yanı sıra devletin ekonomideki üstün rolünü azalma isteği, bu türü seçmenin sebepleri arasındadır. Bunun yanında özelleştirmede mali, sosyal ve ideolojik sebepler de söz konusudur.

Özel sektör işletmelerinin işgücünü devlete göre daha verimli kullanması, özelleştirmenin mali nedenleri arasında yer almaktadır. Aynı zamanda bu durum devletin sorumluluğunu azaltıp, bütçe dengesinde rahatlama sağlamaktadır (Yıldırım, 2014: 19).

Ülkede sosyal barış içinde yaşanması ve bu ortamın korunması isteği, özelleştirmenin sosyal amaçlarının başında gelmektedir. Bu amacın sağlanması için ülkede gelir dağılımında adil olunması ve asgari gelir düzeyinin ülke standartlarında rahat yaşayabilmek için belli bir düzeyin altında olmamasına bağlıdır (Uysal, 2007: 248). Özelleştirmenin bir ülkede istihdamı artırıcı etki yarattığı düşüncesi kabul gören bir yaklaşımdır.

Özelleştirmede demokrasiyi sağlamak en güçlü ideolojik gerekçelerdendir. Bununla birlikte bu düşünce, önemli bir çelişkiyi yaratmaktadır. Örneğin, sosyalist ideolojinin savunucuları demokratikleşme için devletleşmenin gerekli olduğunu

söylemekte, kapitalist düşünce tarafları ise demokratikleşme için özelleştirmenin kaçınılmaz olduğunu vurgulamaktadırlar (Alper, 1994: 32-33).

1.4.5. Stratejik Birleşmeler

Stratejik ortaklıklar, iki işletmenin sahip oldukları hisse senetlerinin belirli kısmını birbirleriyle değiş tokuş etmeleri yoluyla gerçekleşmektedir. Bu yolla bir işletme elindeki hisse senetlerini güvenilir bir işletmeye devretmektedir. İşletmelerin, hisse senetleri devriyle birlikte ortak girişim gerçekleştirmeleri bu birleşmelerin daha geniş olan bir türüdür. Genellikle AR-Ge'nin gerekli olduğu yatırım türlerinde tercih edilmektedir.

Bu tür birleşmelerde, sektördeki gelişmiş şirketlerin piyasaya yeni giriş yapan diğer şirketlere rekabet ortamında yardımcı olması, değişen ve gelişen ekonomide yer edinmelerini sağlamak için destek olması söz konusudur (Aydıntan, 2003).

1.4.6. Yap-İşlet-Devret

Yap-İşlet-Devret türü, özel şirketler tarafından kamu alt yapı yatırımlarının yapılması ve yapılan bu yatırımların belirlenen süre içerisinde işletilip, sonra bu mal veya hizmeti belirlenen tarife üzerinden satması ve süre bittiğinde işlettikleri tesisleri kamu kurumlarına devretmesidir (İmre, 2001).

Hava limanları, karayolları, metro istasyonları, barajlar ve büyük elektrik santralleri için yapım projeleri gerçekleştirilirken tercih edilen DYY türüdür. Devlet bu projeleri gerçekleştirirken finansmanı bütçe kaynaklarından karşıladığı için doğurduğu mali yükümlülük fazladır. Bu model devletin yükümlülüğünü azaltmak için ortaya çıkmıştır (Seyidoğlu, 2003: 727)

Yapılan yatırımlar gelişmekte olan ülkelerin gelişimi açısından oldukça önemlidir. Yap-İşlet-Devret modeli ülkeye finansman olanağı sağlamaktadır. Ayrıca yabancı sermaye stokunu arttırır. Fakat bu modelde bazı riskler de mevcuttur. Zamanında tamamlanamaması, borçlanmanın yüksek olması ve yapılan yatırımların büyüklüğü bu risklerden bazılarıdır. Bu sebeple bu yatırım türü tercih edilirken risk analizi yapılmalı ve kontrollü şekilde ilerlenmelidir.

1.4.7. Yeşil Alan Yatırımları

Yatırımı gerçekleştirecek olan işletmenin bir fabrika satın alması, ortak olması veya o ülkede ortaklık kurması yoluyla değil, yatırım yapacağı ülkede sıfırdan bir tesis veya fabrika kurması ile gerçekleşen yatırım türüdür. Gelişmekte olan ülkeler için yeşil alan yatırımları, tüm yatırımlara kıyasla çok daha fazla yarar sağlayan bir yatırım türüdür. Çünkü bu yatırımlar, yatırımın gerçekleştiği ülkelerde ciddi boyutta istihdam sağlamaktadır.

Yatırımı gerçekleştirecek olan işletme bütünüyle kendine ait gelişmiş teknolojisini, donanımlarını ve sahip olduğu pazarlama stratejisiyle yeni yatırım bölgesi oluşturarak işletmenin kârını maksimum noktaya ulaştırmayı hedeflemektedir (Okçu, 2014: 48).

Yeni bir tesis kurulacağı için, ilk girişinden itibaren ülkeyi kalkındıran bu yatırımı geliştirmekte olan ülkeler kendi bölgelerine çekebilmek için rekabet etmektedirler. Bu tür yatırımların, istihdam oranında sağladığı pozitif değişimlerle yatırımın gerçekleştiği ülkeye diğer yatırım türlerine kıyasla çok daha olumlu etkileri bulunmaktadır.

1.5. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARI BELİRLEYEN FAKTÖRLER

DYY gerçekleştirilirken bu yatırımın yapılmasında birçok faktör etkili olmaktadır. DYY yapan bir firmanın beklediği temel faktör, yatırım yaptığı ülkeden kendi ülkesine oranla daha fazla kâr elde etme isteğidir. Bunun yanında ucuz işgücü, yatırım yapacağı ülkenin vergilerinden kaçınma gibi beklentileri de bulunmaktadır. Maliyetleri minimum düzeye indirmek isteyen yatırımcı ölçek ekonomisinden faydalanmaktadır. Kaynak ülke açısından bir diğer faktör ise mevcut piyasasının korunması ve yeni piyasa arayışıdır. Ülkede yatırımlara uygun ortamın olmaması, gerçekleştirilen yatırımlardan gelen gelirlerin azalması, sanayide yaşanan doygunluk ve kapasitede anormal derecede oluşan gelir tıkanıklığı gibi işletmeyi durağan seviyeye getiren durumlardan ötürü firmalar DYY gerçekleştirerek yeni pazarlara ulaşip işletmenin kârını artırma imkânı elde etmektedir (Özalp 1998: 32). İşletmeler ayrıca firmalarına ait bilgileri, pazarlama stratejilerini, teknolojilerini paylaşmak isteyebilmektedir (Lal 1975: 22). Bu nedenle lisans vermeyi tercih etmeyen işletmeler yatırımları kendileri gerçekleştirmektedir.

UNCTAD tarafından 1998 yılında yayınlanan Dünya Yatırım Raporu'nda, ev sahibi ülke açısından DYY'leri belirleyen faktörler üç gruba ayrılmıştır. Tablo 1'de görüldüğü gibi bunlar ekonomik, politik ve yatırım ortamına ilişkin faktörlerdir.

Tablo 1. Doğrudan Yabancı Yatırımları Belirleyen Faktörler

FAKTÖR GRUPLARI	FAKTÖRLER	
POLİTİK FAKTÖRLER	- Ticaret politikaları - Özelleştirme politikaları - Ekonomik, siyasi ve sosyal istikrar - Vergi politikaları - Yabancı yatırımlara ilişkin uluslararası anlaşmalar - Piyasaların giriş ve çalışma şartları	
YATIRIM ORTAMINA İLİŞKİN FAKTÖRLER	- Yatırım promosyonu (imaj oluşturma ve yatırım yaratma faaliyetleri ve yatırımı kolaylaştırma hizmetleri dâhil) - Yatırım teşvikleri - Güçlük maliyetleri (yolsuzluk, idari verimlilik vb. ile ilgili) - Sosyal olanaklar (iki dilli okullar, yaşam kalitesi, vb.) - Yatırım sonrası hizmetler	
EKONOMİK FAKTÖRLER	Pazara Yönelik	-Pazar büyüklüğü ve kişi başına düşen gelir -Pazar büyümesi -Bölgesel ve küresel pazarlara erişim -Tüketici tercihlerinin ülkeye özgü değişimi - Piyasaların yapısı
	Kaynağa Yönelik	-Hammaddeler, -Ücreti düşük vasıfsız işgücü -Vasıflı işgücü, -Fiziki altyapı (havaalanları, enerji, yollar ve Telekomünikasyon) -AR-GE, -Teknolojik, yenilikçi ve yaratılmış varlıklar (markalar vb.)
	Etkinliğe Yönelik	-Kaynakların/varlıkların maliyeti ve işgücünün verimliliği -Diğer girdilerin maliyeti (iletişim, ara mallar) -Bölgesel entegrasyon anlaşmasına üyelik, ölçek ekonomisi

Kaynak: (UNCTAD 1998: 91)

Tablo 1'de görüldüğü gibi politik faktörler ülkenin uygulamış olduğu ticaret politikalarını, piyasa hareketliliğinin sağlanmasını hedefleyen özelleştirme politikalarını, ülkeye yatırım yapılması için önemli konumda bulunan ekonomik, siyasi ve sosyal istikrarı, tüm yatırımcılar için kritik önem taşıyan vergi politikalarını ve ülkelerin yatırımlara ilişkin anlaşmalarını kapsamaktadır. Yatırım ortamına ilişkin

faktörler ise, ülkenin yatırımcılara sağladığı teşvikleri ve yatırım yapıldıktan sonra sağlanan olanakları içermektedir. Ekonomik faktörler üç alt başlığa ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi olan pazara yönelik faktörler; ülkede kişi başına düşen geliri, pazarın yatırım yapılabilirliğini ve erişilebilirliğini kapsamaktadır. Kaynağa yönelik yatırımlar, yatırım yapılacak hammaddeye kolay erişimi, ülkenin altyapısını, nitelikli ve ucuz işgücünü içinde barındırmaktadır. Etkinliğe yönelik yatırımlar ise; maliyetleri ve ölçek ekonomisini içermektedir.

1.5.1. Ekonomik Faktörler

DYY'leri belirleyen faktörlerden biri olan ekonomik faktörleri genel olarak beş alt başlıkta incelemek mümkündür. Bunlar;

1- Piyasa Büyüklüğü: Piyasa büyüklüğü, yatırım yapma kararı alan girişimciyi etkileyen en önemli ekonomik faktörlerden birisidir. Piyasa büyüklüğünün en önemli ölçütü, yatırım yapılan ülkedeki kişi başına düşen GSYİH'dır (Kurtaran, 2007: 374). Girişimciler, DYY ile yeni pazarlara giriş yaparak pazar paylarını genişletmek istemektedir. Yeni bir pazara girerken tercih edilen özellikler, ülkenin geniş bir piyasaya ve dinamik nüfusa sahip olmasıdır (Batmaz ve Tekeli, 2009).

Yapılan ampirik çalışmalarda, piyasanın büyüklüğü ve GSYİH'nin yüksek olması gibi faktörlerin GOÜ'lerde GÜ'lere kıyasla daha fazla dikkat çektiği tespit edilmiştir (Singh ve Jun, 1995).

Piyanın büyüklüğüyle birlikte üretilen mal ve hizmet üretimi ve buna olan talep artmaktadır. Sonuçta işletmelerin kâr sağlama oranı yükselmektedir (Sodik ve Nuryadin, 2008: 23).

2- Döviz Kuru: Döviz kurlarındaki hareketlilik, DYY gerçekleştiren çok uluslu şirketlerin kazançlarını etkilemektedir. Bu nedenle döviz kuru istikrarı, bir şirketin yatırım yapacağı yerin belirlenmesinde son derece önemlidir (Aytekin, 2011: 6).

Ekonomik istikrarsızlık ve ulusal para biriminde ortaya çıkan dalgalanmalar yabancı yatırımcı için en önemli dengesizliklerdir. Böyle bir ortamda girişimcinin yatırımından vazgeçmesi mümkündür. Diğer taraftan ulusal para biriminin değerindeki düşüş, yatırımcıyı olumlu yönde etkileyebilmektedir. Örneğin, ulusal paranın değeri azaldığında emek maliyetlerinin döviz karşısındaki değeri düşmektedir. Bu durumda, yabancı yatırımcı üretim maliyetlerini azaltabilmektedir. Benzer şekilde

ulusal paranın döviz kuru karşısında değer kaybetmesi, mal ve hizmetlerin döviz cinsinden fiyatlarını düşürmektedir. Böylelikle ülkenin dış pazarlardaki rekabet gücü yükselmekte ve ihracatı kolaylaşmaktadır. Ev sahibi ülkede ihracata yönelik üretim yapan yabancı yatırımlar bu gelişmeden olumlu yönde etkilenmektedir. Farklı bir pencereden bakıldığında ise ulusal paranın istikrarsızlığı, ara ve yatırım malları ithalatını pahalı hale getirmektedir. Bu durum, ülkenin dış pazarlardaki rekabet gücünü azaltmaktadır (Batmaz ve Tunca, 2005: 31-32). Sonuç olarak yabancı yatırımcılar, faaliyetlerinde risk ve getiri arasındaki dengeyi korumaya çalışarak hareket etmek zorunda kalmaktadır.

3- Ekonomik Büyüme: Ekonomik büyüme ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında dört tane nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Bunlardan ilki DYY'den ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olmasıdır. Bu durum literatürde aynı zamanda "DYY'ye dayalı büyüme hipotezi" olarak da geçmektedir (Klasra, 2011: 224). Ev sahibi ülke açısından yapılan yatırımlar çok uluslu şirketin getirdiği teknoloji, yönetim, pazarlama ve deneyimleriyle ülkede üretim etkinliğini arttırabilmekte ve verimlilik sağlamaktadır (Hansen ve Rand, 2006: 23).

İki değişken arasındaki nedensellik ilişkisi incelendiğinde ikinci olarak ekonomik büyümeden DYY'ye doğru olan tek yönlü nedensellik ilişkisinden söz edildiği görülmektedir. Ev sahibi ülkenin ekonomik büyüme performansı, yatırımı gerçekleştirecek olan şirketler için önemli faktörlerdendir. Üçüncüsü ekonomik büyüme ile DYY arasındaki ilişkinin iki yönlü olmasıdır. Yani iki faktör birbirini etkileyerek ekonomik büyüme DYY'ye, DYY de ekonomik büyümeye sebebiyet verebilmektedir (Çeştepe ve diğerleri, 2013: 4).

Dördüncü ve son nedensellik ilişkisi, bu ikili arasında hiçbir nedensellik ilişkisi olmama olasılığıdır. Bunun sebebi gelişmemiş bir finans sisteminin olması ve liberal olmayan ticaret politikası gibi etkenlerle DYY'lerin ülkedeki GSYH'deki payının az olması olabilir (Alfaro vd. 2010:243).

4- İşgücü Maliyetleri: DYY'yi gerçekleştirecek olan çok uluslu şirketler düşük işgücü maliyeti olan bölgelere yatırım yapmayı hedeflemektedir. İşgücü maliyeti yükseldiğinde üretilen mal veya hizmetlerin fiyatları artmakta ve bu durum talebi azaltmaktadır. Bu sebeple düşük işgücü maliyetleri, yatırımcılar için cazip bir faktör haline gelmiştir.

İşgücü maliyetleri, çok uluslu şirketlerin dış piyasalardaki rekabet gücünü de yakından etkilemektedir (Açıkalın vd., 2006: 3). Eğer yatırımcı firmalar yüksek

teknolojiye dayalı ürün pazarında rekabet etmeye çalışıyorsa, asıl hedefleri kaliteli ve nitelikli işgücünün olduğu ülkelerde faaliyette bulunmaktır (Zhang, 2001).

Sahip oldukları teknoloji ve sermayeyi yatırım yapacağı ülkeye transfer eden çok uluslu şirketler, işgücü maliyeti için avantaj sağlayabilmek amacıyla yatırımlarını genel olarak GOÜ'lerde ve az gelişmiş ülkelerde yapmayı tercih ederler.

5- Dışa Açıklık: 1980'lerden itibaren tüm dünyada sınırlar ortadan kalkmış ve şirketler büyümek için dışa açık politikalar izlemiş ve uygulamıştır. Ülkelerin dışa açıklık oranı dış ticaret hacmi/GSMH oranı ile ölçülmektedir. Dışa açıklık oranı yüksek ve ticaret kısıtlamaları nispeten düşük olan ülkeler, daha çok DYY'yi çekebilmektedirler (Chakrabarti, 2001: 100; Asiedu, 2002: 107-119).

Dışa açık politikalar izleyen çok uluslu şirketler yabancı yatırım politikaları esnek olan ülkelere yatırım gerçekleştirmektedir. Bu sebepten yatırımı ülkelerine çekmek isteyen ülkeler, dışa açıklık oranını yüksek tutarak yatırımcıların kendi ülkelerine gelmesini sağlamaktadır.

1.5.2. Yatırım Ortamına İlişkin Faktörler

Yatırımcılar yatırımlarını gerçekleştirirken yatırım yapacakları ülkenin ortamını incelemektedir. Ev sahibi ülkeler, bu ortamı yatırımı çekmek için bir fırsat haline dönüştürmektedir. Yatırım ortamına ilişkin faktörlerin alt başlıkları yatırım teşvikleri, şeffaflık ve sosyal olanaklar olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

1- Yatırım Teşvikleri: Teşvik politikaları devletin ülke sınırları içinde gelişmekte olan alanları kalkındırma hedefiyle, o bölgenin ekonomi ve altyapı eşitsizliğini dengelemek istemesi ve bu eşitsizliği düzeltmeye çalışmasıdır (Dinler, 2001).

Ev sahibi ülkeler, DYY'yi çekebilmek için yatırım teşviklerini kullanarak ülkeyi yatırım bölgesi haline getirebilmektedir. Bununla birlikte teşvik politikaları, yatırımı gerçekleştirecek olan firmanın yatırım kararlarındaki ilk hedef değildir. Teşviklerle birlikte artırılan sermaye birikimi, yerli firmaların rekabetini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu sebeple, teşvik politikaları oluşturulurken ülke için en verimli hale getirilmesi gerekmektedir (Batmaz ve Tekel, 2009).

Türkiye'deki teşvik programı dört ana başlık altında toplanmıştır. Bunlar (BYDTA, 2017):

1. Genel Yatırım Teşvikleri

Bu teşvikler satın alınacak makine ve teçhizat için ödenmeyecek olan KDV istisnası ve yurt dışından temini gerçekleşecek olan malların gümrük vergisi muafiyetidir.

2. Bölgesel Yatırım Teşvikleri

Bölgeyi esas alan bu teşvikler sırasıyla gümrük vergisi muafiyeti, katma değer vergisinin hariç tutulması, kurumlar vergisi indirimi, sosyal sigortalar prim desteği, arazi tahsis ve faiz oranı desteğidir.

3. Stratejik Yatırım Teşvikleri

Bu yatırım teşvikinde amaç cari açığın azaltılmasıdır. İthalatı azaltmaya yönelik bir teşviktir. Yapılan yatırım %40 oranında katma değer sağlamaktadır. Sabit tutar 50 milyondan fazla ise bu teşvikten faydalanmak mümkündür.

4. Proje Bazlı Yatırım Teşvikleri

15 ayrı teşviki olan bu kategori Türkiye için kritik öneme sahip alanlar için geçerlidir.

2- Şeffaflık: Yatırım yapmaya karar veren çok uluslu şirketler için öncelikli faktörlerden birisi şeffaflıktır. DYY gerçekleştiren firmalar, ekonomik göstergelerin açık ve anlaşılır bir şekilde olmasını beklemektedir. Ev sahibi ülke şeffaf olmadığı takdirde yatırımcı, ülkede yolsuzluk ve rüşvet risklerinin olduğunu varsayacağı için yatırım yapmaktan vazgeçebilmektedir. Bu sebeple şeffaflık DYY'lerin temel belirleyicilerinden biri haline gelmiştir (Candemir, 2006).

Şeffaflık söz konusu olduğunda yolsuzluk sorunu ortaya çıkmaktadır. Ekonomi literatüründe bu kavram hükümetin sahip olduğu malı şahsi çıkarları doğrultusunda satması anlamına gelmektedir (Shleifer ve Vishny, 1993: 599).

Drabek ve Payne (2002: 5)'ne göre şeffaflığın dört unsuru vardır. Bunlar:

- Rüşvet ve yolsuzluk,
- Mülkiyet hakları ve bunların ev sahibi ülke tarafından korunması,
- Bürokratik etkisizlik ve kanunun düşük seviyede tatbik edilmesi,
- Beklenmeyen politika değişiklikleridir.

Ülkeler açık olduğu takdirde bu durum onların yatırımı ülkelerine çekebilmeleri için avantajlı konuma gelmelerini sağlamaktadır.

3- Kültürel Yapı ve Psikolojik Faktörler: Sosyal yapının düzenli ve istikrarlı olması yatırımcıyı cezbeden bir diğer faktördür. Sosyal yapı; eğitimi, dini ve etnik yapıyı, nüfus yoğunluğunu, aile yapısını ve gelir dağılımını kapsamaktadır. Bu etkenlerin istikrarlı bir yapıda olması yatırımcının kararını olumlu yönde etkilemektedir.

Yerli pazarlarda satılan mal ve hizmetlerin, müşterilerin beğenisini ve gereksinimlerini karşılaması gerekmektedir. Yatırımın yapılacağı ülkenin adetleri, dili, gelenek ve görenekleri ve yasaları hakkında araştırma yapılmadan gerçekleştirilen yatırımlardan olumlu sonuçlar elde edilemeyecektir (Türkcan, 2008: 13).

Diğer taraftan psikolojik faktörler, yabancı firmaların DYY gerçekleştirdiği ülkedeki izlenim açısından oldukça önemlidir. Kamuoyunda oluşabilecek olumsuz hedef göstermeler firmaların tedirginliğine sebebiyet vermektedir (Frank, 1980).

Bir ülkenin imajını belirleyen kültürel yapı ve psikolojik faktörler yatırımcının ülkeye yatırımı gerçekleştirmesi için büyük önem taşımaktadır. Bundan dolayı yatırımcılar kapsamlı bir araştırma yaptıktan sonra yatırım gerçekleştirmeyi hedeflemektedirler.

1.5.3. Politik Faktörler

Yatırımın gerçekleşeceği ülkede politik istikrar yatırımcılar için önemli bir faktördür. Ülkenin istikrarlı politikaları sayesinde yatırım gerçekleştirilebilmektedir. İstikrarsız bir ekonomik yapıya sahip olan ve toplumsal çatışmalar yaşanan ülkelerde politik risk fazla olacağı için yatırımcılar bu ülkeleri tercih etmemektedir. Bundan dolayı politik istikrar sağlanan ve riski düşük olan ülkeler DYY'leri daha fazla çekmektedir. Politik faktörler üç alt başlıkta toplanmaktadır. Bunlar;

1- Bürokratik İşlemler: Kısa ve az maliyetle sonuçlanan bürokratik işlemler yatırımcılar için cazip bir faktördür. Hızlı işleyen süreç ve düşük olan maliyetler, yatırımcılar üzerinde pozitif bir etki bırakmaktadır. Ev sahibi ülkede yürütülen bürokratik işlemlerde rüşvet ve yolsuzlukların olması, işlemlerin yavaşlığı ve yoğunluğu yatırımcının farklı ülkeleri tercih etmesine sebebiyet verebilmektedir (Yılmaz, 2015: 25).

2- Özelleştirme Politikaları: Özelleştirme, şirket sahipliğinin farklı bir kişi ve kuruluşa geçmesidir. Piyasalarda rekabetin yükselmesini sağlamak için uygulanmaktadır. Özelleştirme, serbest piyasa sistemini benimseyen ülkelerde devletin mal ve hizmet üretimini büyük ölçüde özel sektöre devretmesi, yalnızca hukuk, emniyet ve özel işkollarının yapamayacağı yatırımları gerçekleştirmesi sürecidir (Erdoğan, 2012).

Büyük bir pazar payına sahip olan firmaların özelleştirilmesi için gereken işlemler diğerlerine oranla daha maliyetlidir. Maliyetin yüksek olması nedeniyle çoğu zaman

yabancı yatırımcılar devreye girebilmektedir. Eğer yabancı yatırımcılar daha verimli bir üretim süreci gerçekleştirebilirse bunun ekonomide etkinliği artırdığından söz edilebilir. Kâr amacıyla hareket eden özel sektörün yatırımları daha etkin kılma olasılığı yüksektir (Hagemejer ve Tyrowicz, 2011). Bu nedenle özellikle gelişmekte olan ülkelerde, özelleştirme doğru kurallarla gerçekleştirildiği sürece olumlu yönde dışsallık yaratabilmektedir.

3- Vergi Politikaları: Hem yabancı hem yerel işletmeler için önem teşkil eden vergi politikalarında beklenen en önemli kriter etkin ve adil olmasıdır. Uygun bir vergi politikası, uluslararası normlara göre düzenlenmelidir (Tanzi ve Zee, 2000).

Vergi politikaları gelir kaybına neden olduğu için ortaya çıkarabileceği birtakım sosyal maliyetler bulunmaktadır (Batmaz ve Tunca, 2005: 26). DYY’de ikili vergi anlaşması uygulamaları, yatırım yapılırken aranan önemli kıstaslar arasındadır (Buckley ve Casson 1992: 65-6).

Vergi politikalarında, öncelikle kamu harcamalarını finanse etmeye yönelik mali amaç güdülmektedir. Verginin mali olmayan bazı amaçları ise ülkeye yatırım yapılmasını özendirmek, ekonomide istikrarı sağlamak, gelir ve servet dağılımını düzenlemek ve ekonomik yapıyı değiştirmektir (Yılmaz, 2015: 24-25).

1.6. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARI AÇIKLAYAN TEORİLER

Küreselleşmeyle birlikte artan sermaye hareketleri, DYY’nin hızla ivme kazanmasına yol açmıştır. DYY’nin nedenleri üzerine literatürde birçok teori mevcuttur. Bu teorilerin hipotezleri birbirlerini tamamlayıcı niteliktedir (Root, 1997: 600-610). DYY’yi açıklamak için ortaya çıkan bu teoriler çoğunlukla aynı alanda buluşmaktadır. Bu ortak nokta, tekelleşme ve eksik rekabet piyasalarıdır (Bayar, 2013: 24).

1.6.1. İçselleştirme Teorisi

Coase (1937) tarafından ortaya çıkarılan bu teori, Buckley ve Casson tarafından 1976 yılında yapılan çalışmalarla geliştirilmiştir. Bu teoride, işletmelerin hem kendisi hem de kendisi dışındaki firma işlemlerinin birbirleriyle bağımlı olduğu ve işletmelerin bu durumdan kurtulmak istedikleri belirtilmektedir. Bu nedenle

gerçekleştirilen işlemlerin tümü tek bir çatı altında toplanmaya çalışılmıştır. Bunun sonucu olarak işletmeler, DYY gerçekleştirerek çok uluslu şirketlere dönüşmektedir.

Bu teoride işletmelerin DYY gerçekleştirmesindeki temel amaç, uluslararası pazarlarda bulunan risk, belirsizlik gibi faktörlerin ortaya çıkardığı işlem maliyetlerini en aza indirmek ve bunun sonucunda kâr elde etmektir (Yapraklı, 2010: 15).

İşletmelerin içselleştirilmesiyle ulaştırma maliyetleri ve ticari vergiler gibi piyasa maliyetlerinin önüne geçilebilmektedir. İşletmeler girecekleri pazarlarda üretim aşamalarındaki AR-GE, finansman, pazarlama ve yönetim gibi fonksiyonları kendi bünyelerinde içselleştirerek risk ve belirsizliklerden korunabilmekte ve ortaya çıkan maliyetleri düşürebilmektedir (Kanlı, 2015: 15). Yabancı pazarlardaki üretim süreçlerini içselleştiren işletmeler yerel piyasanın üstünlüğünden ve oluşacak haksız rekabetten kendilerini korumaktadır.

Çok uluslu şirketlerde gerçekleştirilen içselleştirmeler üç grupta incelenebilmektedir (Öztürk, 2004: 118):

- Firmaların oluşabilecek riskleri uluslararası boyutlarda çeşitlendirilmesine ve dağıtımına dayanan yatırımlar,
- İşletmeye özgü avantaj ve hâkimiyet sağlayan patent gibi faktörleri ellerinde bulunduran yatay bütünleşmiş birden çok fabrikaya sahip işletmelerin gerçekleştirdikleri yatırımlar,
- Bir ürünün üretimi gerçekleştirilirken her aşamayı bünyesinde barındırmak amacıyla düşey bütünleşmiş birden çok fabrikaya sahip işletmelerin gerçekleştirdikleri yatırımlar.

Pazara dâhil olarak piyasadaki aksaklıklar yüzünden işlemlerde ortaya çıkacak maliyet ve sorunları firma içinde içselleştirmeye giderebileceğini belirten bu teorinin savunduğu görüşe sebep olan ana etkenler şunlardır (Batmaz ve Tekeli, 2009: 33):

- Girilecek piyasalarda devlet müdahalelerinden kaçınmak,
- Firmanın piyasadaki gücü kendisi için kullanmak istemesi,
- Maddi olmayan varlıkların fiyat belirlemede yaşanan sorunlar,
- Kaynakların kontrollerinin uzun vadede gerekli olmasıdır.

İçselleştirmenin sağladığı faydalar ise piyasalarda bulunan belirsizliklerden kaçınabilme, devletin çıkarttığı yasalar doğrultusunda transfer fiyatlaması ile bu etkileri minimum seviyeye getirme ve pazarlardaki ücret farklılaşmasını gerçekleştirmek olarak sıralanabilir (Agarwal, 1980: 753).

1.6.2. Oligopolistik Tepki Teorisi

Rekabet ile DYY arasındaki ilişkiyi incelemek için F.T. Knickerbocker 1973 yılında Oligopolistik Tepki Teorisini oluşturmuştur (Severová vd., 2011). Bu teori, “lideri izle stratejisi” olarak da bilinmektedir. Oligopolistik tepki teorisi bir işletmenin gireceği pazarlardaki payını arttırmak için yatırım gerçekleştirmesini ve bu yatırımdan sonra firmanın rakipleri olan diğer oligopol işletmelerin de piyasa paylarında azalma yaşamak istememesi nedeniyle o pazara yatırım yapmasıdır (Öztürk, 2004: 117).

Oligopolistik piyasada firmaların sınırlı sayıda olması nedeniyle, aldıkları kararlar birbirlerini etkilemektedir. Rekabet ortamı bulunduğu için işletmeler diğer işletmelerin yaptıkları yatırımları takip etmektedir (Bayar, 2013: 33). Sürekli rekabet içinde olan bu firmalar, diğer firmalarda gerçekleşen yatırımlar, kararlar ve bulundukları piyasalar ile yakından ilgilidir. Bu firmalardan herhangi biri bir yatırım gerçekleştirdiği takdirde rekabet içinde olan diğer firmalar karşı bir yatırım gerçekleştirerek pazar etkinliklerini korumak istemektedir.

Oligopolistik işletmelerin teknolojik yeterliliği üst düzeydedir ve bu işletmelerin bulundukları avantajlı konumlarını kaybetmemek için zaten piyasada az sayıda bulunan diğer firmaların birbirlerinin yatırım stratejilerini takip etmeleri olağan bir durumdur (Akıncı, 2010: 63). Knickerbocker, yatırımcıların izlediği lider firmanın yapmış olduğu yatırımı “saldırı yatırımları” lideri izleyen diğer az sayıdaki oligopol firmanın yapmış oldukları yatırımı ise “savunma yatırımı” olarak adlandırmıştır (Bende-Nabende, 2017: 10).

1.6.3. Eklektik Teori

Bu teori Dunning tarafından 1988 yılında geliştirilmiştir. DYY teorilerinin içerisinde en kapsamlı teoridir. Çok uluslu şirketler, yatırımlarını gerçekleştirirken bu geliştirilen teoriye göre üç avantaja sahip olmalıdır. Bu avantajlar aynı zamanda eklektik teorisinin diğer bir adı olan OLI’nin açılımıdır. Bunlar sahiplik üstünlüğü (ownership), konum üstünlüğü (location), içselleştirme üstünlüğü (internalization)’dür.

Firmaların yabancı yatırımlarını gerçekleştiren dört koşulu yerine getirmesi gerekmektedir. Bu koşullar (Dunning ve Lundan, 2008):

1. Firmaların yatırım yapmayı düşündüğü piyasalarda o ülkelerdeki diğer işletmelere kıyasla sahip olduğu mülkiyet avantajını genişletmesidir. Böylelikle işletme bu avantajları kullanarak ve genişleterek refahını ve bunun sonucu olarak sahip olduğu mal ve hizmet hacminin artmasını sağlayacaktır.
2. İlk koşul gerçekleştiği takdirde, firmanın sahip olduğu patent, ticari sırlar ve teknoloji gibi işletmenin bünyesinde bulunan faktörleri satmak veya kiralamak yerine kendi kaynaklarını kendisinin kullanmasının işletme bünyesi için daha avantajlı olduğunu algılaması gerekmektedir.
3. Bu koşullar sağlandıktan sonra uluslararası pazarlarda var olabilmek ve mülkiyet avantajını kullanabilmek için uygun bir lokasyon seçilmelidir.
4. İşletme, eklektik paradigma avantajlarının oluşmasıyla birlikte uzun dönemli stratejilere dayalı olarak uluslararası üretimi gerçekleştirmelidir.

Bu teorinin asıl amacı, çok uluslu işletmelerin yatırımı gerçekleştireceği ülkedeki rakip işletmelere karşı rekabetçi üstünlüklerinin sebeplerini açıklamaktır (Mathews, 2006: 154).

1.6.3.1. Sahiplik Üstünlüğü

İşletmeye ürün veya hizmetin belirli bir zaman için ayrıcalıklı veya tekel üreticisi konumunda bulunma, o ürünün AR-GE faaliyetlerini gerçekleştirme, pazarlama faaliyetlerinin deneyimi, ürün veya hizmet üzerinde yenilikler ve değişiklikler yapabilme, beşeri sermayeyi çalıştırma, üretimi yapılan mala ait sırlar, hakların güvencesi ve bu hakları istediği gibi kullanma ve benzeri imtiyazları sağlayan avantajların tümüdür (Ertürk, 1996: 84).

Dunning'e göre bu avantajlardan bazıları işletmenin yatırımı yaparken ilk etaptaki davranışlarını bazıları ise bu yatırım gerçekleştikten sonra gelen yatırım isteklerini açıklamaktadır. Mülkiyet avantajlarını (O_a) rakip firmalara göre sahip olunan kendi bünyesindeki üretim yönetimi, know-how, beşeri sermaye, organizasyon yapısı ve ürün icatları gibi devredilemeyen varlıklar oluşturmaktadır. İşlem üstünlüklerini (O_t) finans, riskleri çeşitlendirme ve azaltma, bilgi gibi üretim faktörlerine sahip olma ve birçok ülkede faaliyet göstererek bu varlıkların ortak yönetimiyle oraya çıkan üretim olanakları, risk çeşitlendirmesini sağlama ve dış

pazarlara oranla çok uluslu hiyerarşilerin kapasitesini yansıtmaya olanağı sağlamaktadır (Dunning, 1988: 27).

1.6.3.2. Konum Üstünlüğü

Bir işletme, üretimini gerçekleştirirken mal veya hizmetin kendi ülkesinde sağladığı kâr ve avantajdan daha fazlasını elde edebileceği bir konum belirlemeye çalışmaktadır. Konum üstünlüğü, ev sahibi ülkede doğal kaynak dağılımı, uluslararası taşıma ve ticaretteki maliyetler, düşük işçilik maliyetleri, ekonomik altyapı şartları, nitelikli işgücü, mal ve hizmet ticaretindeki engellemeler, pazarın büyüklüğü, gümrük tarifeleri, pazar riski ve ülkeler arasındaki hukuksal, gelenek, görenek, politik ve yapısal başlıklar şeklinde sıralanarak açıklanmaktadır (Woodcock, 1994: 45).

İşletmelerin kendi ülkeleri dışında yatırım gerçekleştirmek için üç tip konumsal avantajı bulunmaktadır. Bunlardan ilki doğal kaynakları işletmek ve bu doğal kaynakları işlettikten sonra bunların ihracatını gerçekleştirmektir. İkincisi ithalatçının yerel piyasasına bağımlı olan işletme aracılığıyla üretim gerçekleştirmesidir. Üçüncü avantaj ise düşük maliyetlerden faydalanmak amacıyla üretim aşamasının tamamı veya belirli bir bölümünün hareket alanını genişletmektir (Özgür, 2014: 43).

1.6.3.3. İçselleştirme Üstünlüğü

İçselleştirme üstünlüğü, endüstriyel organizasyon ve konum teorilerinden ötürü ortaya çıkan faktörleri kontrol etmek ve bunların üzerinde koordinasyonu sağlamak olarak ifade edilmektedir (Paez, 2011: 23).

İçselleştirme üstünlüğü, çok uluslu işletmelerin yabancı yatırımları gerçekleştirirken birçok yol arasından neden DYY'yi seçtiğini açıklamak üzere ortaya çıkmıştır (Oxelheim vd. 2001:386).

Mülkiyet üstünlüğü olan işletmeler, ellerinde bulundurdıkları avantajları kullanarak işletmelerine büyük bir fayda sağlamaktadırlar. İşletmelerin farklı işletmelere kiralanması veya satılması sahip olunan bu avantajın kaybedilmesi riskini yaratabilmektedir. Bundan dolayı işletmeler, içselleştirme avantajından faydalanmak isteyebilmektedir (Dunning, 1988: 23).

Yerli firmalar ülkeye bir yabancı yatırımcı geldiğinde farklı tepkiler gösterebilmektedir. Bu tepkiler genel olarak savunma veya saldırı şeklindedir. Savunma şeklinde bir tepki gerçekleştirildiğinde, işletmelerin pazar payını kaybetmemek ya da bu payı paylaşmak için birleşme veya satın alma yoluna başvurduğu görülmektedir. Saldırı tepkisinde ise fiyat rekabeti veya yabancı işletmenin kendi pazarına yatırım yapılarak o pazarın ele geçirilmeye çalışılması söz konusudur (Coşkun, 2015: 29).

1.6.4. Davranışsal Teori

Aharoni tarafından 1996 yılında geliştirilen bu teori davranışsal bir süreç açıklanmaya çalışılmaktadır. Burada ana hedef, işletmenin kâr maksimizasyonunu sağlamasından çok hem işletmenin hem de girişimcinin çıkarlarını gözetebilecek davranışlarda bulunmak ve bu sürecin bir parçası olarak DYY'ye başvurmaktır (Ak,2009: 27).

Bir firma yatırım gerçekleştirirken yalnızca ekonomik faktörleri göz önüne alarak karar vermemektedir. Davranışsal teoriye göre, beş aşamadan geçerek yatırım kararı alınmaktadır. İlk aşamada yatırımı gerçekleştirmek kararı alındıktan sonra ikinci aşamada tüm uygulanabilir çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Daha sonra bu yatırımı gerçekleştirmek için sermayenin ayrılması gerekmektedir. Bu aşamada, yatırım kararı alınan ülke ile bazı anlaşmalar yapılmaktadır. Son aşamada gerçekleştirilecek yatırımın işletmelerin yerel ve uluslararası faaliyetlerine etkileri belirlenmektedir.

1.6.5. Endüstriyel Organizasyon Teorisi

Hymer tarafından 1976 yılında geliştirilen bu teoride DYY'lerin gerçekleşmesindeki ana etken piyasalardaki oligopolistik yapıdır. Bu teorinin oluşmasındaki sebep, DYY'leri gerçekleştiren firmaların kendi ülkelerine göre bir başka ülkede daha yüksek getiri elde etme amacıdır. DYY'yi gerçekleştiren çok uluslu işletmeler, sahip oldukları üstünlükleriyle piyasalarda birtakım avantajlar elde etmekte ve böylece yüksek bir getiriye ulaşmaktadır. Avantajlara sahip olmadıkları durumlarda yatırım gerçekleştirmek, firmalar için mantıklı karar olmaktan çıkmaktadır. Çünkü yerel piyasadaki diğer rakipler, ülkelerinde korumayı başardıkları avantajlarla üstün

konuma geçip yabancı yatırımcıya kâr sağlayabilecekleri bir alan bırakmamaktadır. Yatırımı gerçekleştiren firmalar, her ne kadar yerel piyasa rakipleri karşısında dil ve kültür farklılıklarından dolayı bir dezavantaja sahip olsa da ellerinde bulundurdıkları teknoloji, sermaye birikimi, nitelikli ve donanımlı yöneticiler ve elemanlar, üretim ve pazarlama konusundaki tecrübeler sayesinde yerel rakipleri karşısında avantajlı konuma geçmektedir.

Endüstriyel organizasyon teorisinde, firmalar arasındaki rekabet ortamında aksaklıkların olduğu kabul edilmektedir. Çok uluslu şletmeler, diğer şletmelerle rekabet etmek yerine sahip oldukları avantajlı konumlarla yatay ve dikey birleşme gerçekleştirmektedirler. Bu birleşme yabancı yatırımcılara oligopol gücü vermektedir (Wilhelms, 1998: 37).

Hymer'dan sonra Kindleberger'in geliştirdiği bu teorinin bazı üstünlükleri vardır. Bu stnlkler (Kindleberger, 1972: 13-14):

- Yatırımı gerçekleştiren şletmelerin ürün ve ücret farklılaştırması yoluna gitmesi,
- Pazarlama stratejileri geliştirerek reklam oluşturulması,
- Sermayeye kolay erişim imkânı,
- Yabancı yatırımı gerçekleştirecek olan şletmenin sahip olduğu yenilikçi teknolojiler,
- Yöneticilerin bilgi ve yetenekleri, donanımlı ve eğitimli elemanlar,
- Dışsal ve içsel ekonomilerin temin edilmesi,
- Yatırım yapılan ülke tarafından uygulanan ve yatırımı yapan şletmelerin elde ettikleri gelirlerin transferini kolaylaştıran, aynı zamanda hükümet müdahalelerini en aza indiren politikalar.

DYY gerçekleşirken yatırımcılar için oluşabilecek riskler belirsizlik, işlem maliyetleri, sabit olmayan döviz kuru ve yabancı şletmelere karşı olan güvensizlik, yabancı şletmelerin elinde bulunan tekel ayrıcalıklarının kullanma isteklerinden kaynaklanmaktadır (Mılık, 2019: 37).

1.6.6. Lokasyon Teorisi

Yatırımları gerçekleştirirken işletmelerin kâr avantajı sağlayabilmesi için önemli olan faktörlerden biri firmanın kuruluş yeridir. Eğer kaynaklar için en elverişli konumun başka bir ülkede olduğu düşünülüyor ve işlem maliyetleri en düşük seviyede gerçekleştirilmek isteniyor ise firmalar DYY gerçekleştirmektedirler.

Lokasyon teorisinin asıl amacı işletmelerin, kişilerin ve hükümetin ekonomik faaliyetler için tercih ettikleri konumu neden seçtiklerini ve bu seçimden sonra ortaya çıkan ekonomik, sosyo-kültürel ve siyasi etkileri açıklamaktır (Gorter ve Nijkamp, 2001).

Lokasyon teorisi, talep ve arz yönlü olarak açıklanmaktadır. Arz yönlü lokasyon seçiminde, üretim faktörlerinin en uygun maliyetlerle karşılanması hedeflenmektedir. Talep yönlü lokasyon seçiminde ise firmalar, rakiplerinin yatırımlarına göre ve hedef seçilen pazarların konumuna göre faaliyette bulunmaktadır (Dunning, 1973: 308).

Bu teoride vurgulanan bir diğer etken, yatırımın gerçekleştirilmek istendiği pazarın özelliğidir. Lokasyon teorisi arz yönlü olarak incelendiğinde, piyasanın genişliği ve büyüme hızı önemli bir faktör haline gelmektedir. Seçilen piyasanın büyüklüğü, ölçek ekonomisi nedeniyle üretimin düşük maliyetle gerçekleştirilmesini sağlamaktadır. En düşük maliyetle en yüksek kârı hedefleyen işletmeler, bu faktör sebebiyle lokasyonu önemli bir belirleyici haline getirmektedir (Lim, 2001: 12).

1.6.7. Ürün Yaşam Devreleri Teorisi

Vernon tarafından geliştirilen bu teoride, çok uluslu işletmelerin üretimlerini belirli aşamalardan geçerek gerçekleştirdikleri vurgulanmaktadır. Bu teoriye göre yeni bir teknolojiye dayalı mal veya hizmet farklı dönemlerden geçmektedir. Bunlar yenilik, olgunlaşma ve standartlaşma olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

Vernon yeni teknolojileri barındıran ürünlerin üretiminin başlangıçta yüksek gelire ve gelişmiş teknolojiye sahip olan gelişmiş ülkelerde gerçekleştiğini savunmuştur. Vernon, gelişmiş ülke piyasasının doygunluğuna ulaştıktan sonra söz konusu üretimin ve ihracatının gelişmekte olan ülkelere yöneldiğini belirtmiştir (Göver, 2005: 4)

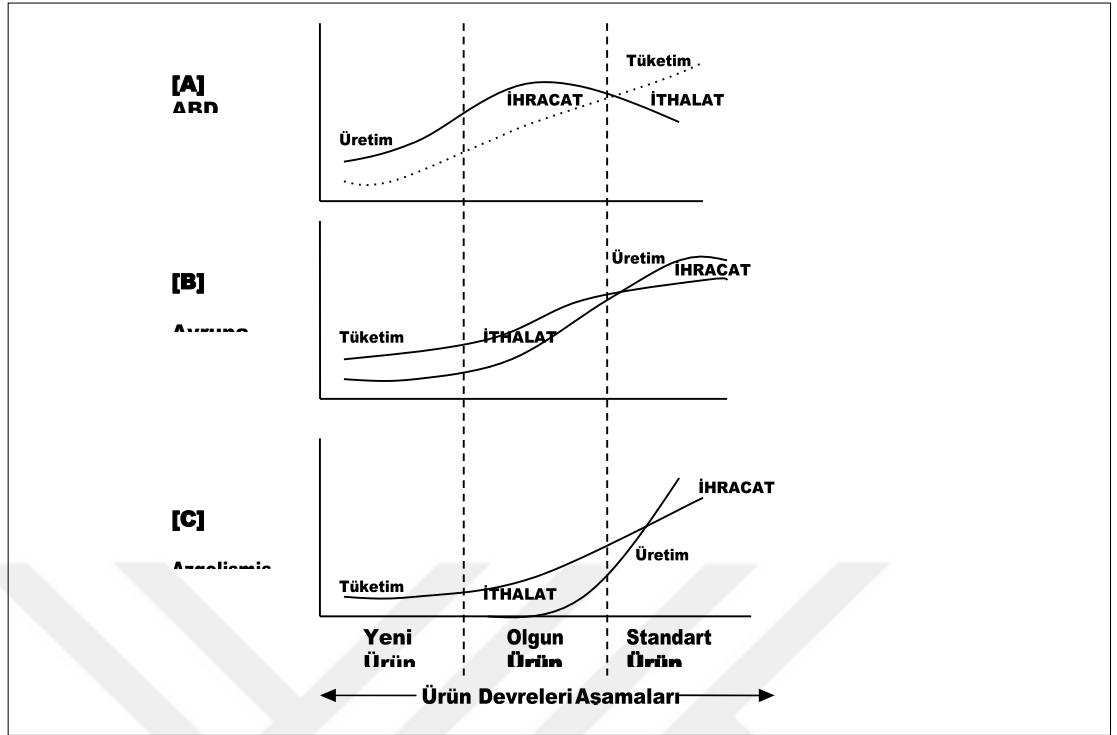
Üretim yapmaya başlayan firma, yenilik döneminde tek el konumdadır ve üretimini yerli piyasada gerçekleştirmektedir. Talep esnek olmadığı için işletme ürün fiyatlandırmasını istediği düzeyde gerçekleştirmektedir. Sahip olduğu teknoloji ile monopol konumda bulunan firma bu yeni teknolojiyi elinden geldiğince gizli tutmaya çalışmaktadır. Üretimin yenilik aşamasının yerli piyasada ve gelişmiş ülkede yapılmasının sebebi, işgücünün ve ücretin yüksekliğine rağmen üretimi yapılan ürün için teknolojinin yeni olması ve bu teknolojinin kullanımı için donanımlı işgücüne duyulan ihtiyaç, ulaşım masraflarının diğer piyasalara oranla nispeten düşüklüğü, firma merkezine yakınlık ve yerli piyasanın talebinin yeterliliğidir (Vernon, 1966: 196).

İkinci aşama olan olgunlaşma aşamasında ürün veya hizmet standartlaşmaya başlamıştır fakat yine de gelişimine devam etmektedir. Bu durumda, farklı ülkelerden talep gelmeye ve ihracat yapılmaya başlanmaktadır. Diğer taraftan ürünün farklı firmalar tarafından taklit edilmesi nedeniyle iç piyasadaki tek el gücü kaybedilmeye başlanmıştır.

Üçüncü ve son aşama olan standartlaşma aşaması artık firmanın teknolojisinin yayılması ve monopol konumunu tamamen kaybetmesi sürecidir. Artık yalnızca yerel piyasa rakipleri değil uluslararası düzeyde rakiplerin ortaya çıktığı aşamadır.

Teknoloji artık yeni olmadığı için kolay taklit edilebildiğinden fiyat açısından da rekabet oluşmaktadır. Bu dönemde rekabet üst seviyelere çıkmaktadır. Bu durum, birim başına maliyetlerin artmasına ve elde edilen kârın düşmesine sebebiyet vermektedir (Vernon, 1966: 202–207).

Şekil 1. Ürün Yaşam Devreleri

Kaynak: (Vernon, 1966: 199)

Şekil 1’de gösterilen Vernon’un teorisi incelendiğinde üretimin ilk başta yerel piyasada, daha sonra dış ticarete ve son olarak DYY şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu bakımdan hem uluslararası ticaret hem de DYY teorileri açısından önem arz etmektedir. Ayrıca uluslararası ticaret ve DYY arasındaki ilişkiyi ve bunları belirleyen faktörleri ortaya koyan ilk teoridir. Talep uyarıcıları yenilikçi teknolojiyle önderlik etmesi, bilgi ve iletişim maliyetleri gibi kavramları ele alması açısından önem teşkil etmektedir (Coşkun, 2015: 31).

1.7. ULUSLARARASI TİCARET TEORİLERİ

Uluslararası ticaret ile yerel piyasaya yapılan ticaret arasında ayırıcı bazı farklılıklar bulunmaktadır. Dış ticaretin; yerel piyasanın talebiyle yerel üretimdeki farklılıklar, fiyat farklılıkları ve ürün/hizmet farklılıkları olmak üzere üç ana sebebi bulunmaktadır. Ülkelerin neden dış ticaret yapmayı tercih ettiklerini, dış ticaret bileşimi ve bunu gerçekleştirirken oluşturulan fiyatlar gibi konuları kapsayan ana bölüme Uluslararası Ticaret Teorisi denmektedir. Bu teoriler modellenirken, detaylı incelendiğinde bazı farklılıklar içerse de genel olarak benimsenen varsayımlar bulunmaktadır.

- Dış ticaret yaparken iki ülke, iki ürün ve iki faktörün olduğu,
- Serbest ticaretin önünde hükümetin, dolayısıyla tarife ve tarife dışı herhangi bir engelin bulunmadığı,
- Mal ve faktör pazarlarında tam rekabet ortamının kabul gördüğü,
- Uluslararası taşıma masraflarının olmadığı varsayılmaktadır (Yıldız, 2009: 5).

Bu varsayımlar sonucu geliştirilen teorilerin çok ürünlü, çok ülkeli, çok faktörlü ve rekabetin eksik olduğu yani kuralları bulunan ve bu kuralların büyük ölçüde geçerliliğinin kanıtlanmış olduğu kabul edilmektedir (Falvey, 1981).

Uluslararası Ticaret Teorisi'nin öncelikli hedefi ülkelerin birbirleriyle yaptıkları ürün veya hizmet satışlarının sebeplerine açıklık getirmektir. Yani, uluslararası ticaret alanında yapılan bilimsel araştırmalar esas olarak amaca yönelik teoriler geliştirmeyi hedeflemekte ve çalışmalar bunun doğrultusunda ilerlemektedir. Bilim insanları bu teorileri oluştururken inceledikleri olayları onları çevreleyen ayrıntılardan uzak tutmaktadırlar. Böylece asıl olayın gerçekleşmesindeki ana neden ve etkenleri oluşturan ilişkileri açıklamayı hedeflerler. Bilimsel prosesin bu faaliyetinin bulunması, sadece olayların ana sebeplerini oluşturan ilişkiyi açıklamak istedikleri içindir (Seyidoğlu, 2003: 12).

1.7.1. Klasik Dış Ticaret Teorileri

Ekonomik olayların bir bütün olarak değerlendirilmesi, Avrupa merkezli merkantilizm uygulamaları sonrasında gerçekleştirilmiştir. Merkantilist görüşe göre servetin kaynağı altın ve gümüş gibi değerli madenlerin sahipliğidir. Serveti artırmanın yolu, ihracat odaklı bir dış ticaret politikası ile açıklanmıştır. Her ülkenin dış ticaret politikasındaki esas amacı kendi ülkesini zenginleştirmektir. Bu süreçte, bazı ülkeler ihracatını artırarak zenginleşirken diğer ülkeler yoksullaşmıştır. Diğer yandan merkantilizmin bu özelliği aynı zamanda en önemli eksiği olmuştur. Bu süreçte bir yandan ülkeler arasındaki gelir adaletsizliği artmış diğer taraftan zengin ülkeler dış ticaretteki müşterilerini kaybetmeye başlamıştır. Hedef alınan politikanın ülkelere zarar vermesi sonucunda farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır.

Klasik iktisadın doğuşu Adam Smith'in 1776 yılında çıkardığı 'Ulusların Zenginliği' kitabı ile gerçekleşmiştir. Adam Smith, ülkelerin zenginliğini Mutlak Üstünlükler Teorisi adını verdiği karşılıklı ticaret düzeni ile açıklamıştır. Bu teoriye

göre, dış ticaret işbölümü ve uzmanlaşma ile gerçekleşmektedir. Bir ülke maliyetin düşük olduğu ürün veya ürün grubunda uzmanlaşmalı, karşı ülkeden onun düşük maliyetle ürettiği ürünü satın almalıdır. Böylelikle, iki ülke işbölümü gerçekleştirerek aynı anda zenginleşebilecektir.

Bir mal veya hizmetin üretiminde maliyetlerin yüksekliği, malın temininde ülkenin farklı pazarlara yönelmesine sebebiyet vermektedir. Smith'in teorisinde üretim maliyetiyle kastedilen emektir. Emek verimliliğinin yükselmesi uzmanlaşmaya neden olmaktadır (Coşkun, 2014: 2).

David Ricardo, Adam Smith'in Mutlak Üstünlük Teorisi'nin genişletilmesi gerektiğini, yetersiz olduğunu düşünerek Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisini geliştirmiştir. Ricardo'ya göre işletmeler, karşılaştırmalı olarak düşük maliyetle üretilen ürüne odaklanmalı ve onun ticaretini gerçekleştirmelidir. Benzer şekilde diğer ülkelere göre üstünlüğünün karşılaştırmalı olarak düşük olduğu ürünleri ithal etmelidir. Bu şekilde ülkeler arasındaki gerçekleşen iş bölümü ile verimlilik artmakta ve küresel ölçekte üretim yükselmektedir (Ertuğrul, 2020: 29).

1.7.1.1. Mutlak Üstünlük Teorisi

Adam Smith tarafından oluşturulan ekonomi modelinde, bireysel çıkar ile toplumsal çıkar birbirini desteklemektedir. Bu görüşe göre, kişiler çıkarları doğrultusunda zenginleşmeyi hedefleyerek üretime dahil olmakta bunun sonucunda toplum zenginleşmektedir. Bu düşüncenin sonucunda “görünmeyen el” kavramı ortaya çıkmıştır (Kazgan, 2003: 63) Smith'e göre, insanlar tükettikleri mal veya hizmetlerin belirli bir bölümünü üretebilmektedir. Bundan dolayı ihtiyaçlarını karşılayabilmek için mübadeleye gereksinim duymaktadırlar. Paranın kullanıldığı sistemlerde ise paranın yalnızca mübadele aracı olduğu savunulmaktadır (Alkin, 1987: 23)

Bu teoride, uluslararası ticaretin de çıkar güdüsü ile hareket eden ülkeler arasındaki iş bölümü ile açıklanabileceği savunulmaktadır. Smith'in Mutlak Üstünlük Teorisi ile açıkladığı uluslararası ticaret yaklaşımına göre ülkeler, üretimlerini gerçekleştirirken hangi ürünü ucuz maliyetle üretebiliyorsa o ürünü ihraç etmeli ve bu ürün veya ürün grupları üzerinde uzmanlaşmalıdır. Aynı zamanda ülkeler, üretimi yüksek maliyetli olan ürünlerin ithalatını gerçekleştirmelidir. Emek verimliliği

neticesinde uzmanlaşma sağlanan ürün veya ürün grupları sayesinde ülke ekonomisine büyük katkı sağlanmaktadır; böylelikle ülkenin refahı yükselmektedir.

Mutlak üstünlüğe sebebiyet veren bazı faktörler bulunmaktadır. Bu faktörler doğal kaynaklar, teknolojik yeterlilik, sermaye tutarı, emek verimliliği ve iklim şartlarıdır (Gruber vd., 1967). Adam Smith'in ortaya attığı görüşler doğrultusunda mutlak üstünlüğün birkaç nedeninden söz edilebilmektedir (Smith, 1985: 331-336):

- Bireysellik ilkesi mevcuttur. Öncelik kişisel çıkarlardır.
- İş bölümü gereklidir.
- Devletin müdahalesine gerek yoktur. Bunun sebebi var olan düzende görünmez bir el ile ekonomik faaliyetler otomatik bir şekilde gerçekleşir.
- 'Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler' görüşüyle hareket edilmektedir.
- Dış ticarette serbestlik gereklidir.
- Servetin temeli işgücüdür.
- Kullanım ve mübadele değeri olmak üzere iki çeşit değer bulunmaktadır.
- Sabit ve değişir sermaye olmak üzere iki çeşit sermaye bulunmaktadır.
- Reel ücret ve piyasa ücreti olmak üzere iki ücret vardır.
- Asgari geçim düzeyi göz önünde bulundurularak fiyat belirlenir.
- Para, sadece değişim aracıdır.

Adam Smith'in Mutlak Üstünlük teorisi günümüz serbest dış ticaret anlayışının temelini oluşturmaktadır. Buna karşılık, Smith ile aynı dönemin klasik iktisatçılarından David Ricardo, mutlak üstünlük modelinin bazı eksiklerini gidererek yaklaşımın gelişmesine yardımcı olmuştur.

1.7.1.2. Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi

Mutlak Üstünlük Teorisi her ne kadar uluslararası ticaretin ülkelere eş anlı faydası olduğunu gösterse de bazı eksiklere sahiptir. Örneğin, iki ülke arasındaki ticarete bir ülkenin diğer ülkeye göre her üründe avantajlı olması durumunda karşılıklı ticaretin yapılması ve iki ülkenin refah seviyesinin yükselmesi söz konusu olamayacaktır. Mutlak Üstünlük Teorisinin eksikliklerini fark eden David Ricardo, Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisini geliştirerek günümüzdeki uluslararası ticaret anlayışına yön vermiştir.

Ricardo'nun modelinde, Mutlak Üstünlük Teorisinde olduğu gibi işgücü maliyetlerine yoğunlaşmıştır. Modelde, ürünün değerini belirleyen unsurun işgücü olduğu belirtilmiştir. Sermaye ve diğer üretim faktörleri dışarda bırakılmıştır. Diğer taraftan sermaye stoku ve teknolojik gelişme gibi üretim faktörlerinin dolaylı olarak işgücünün verimliliğine etki ettiği düşünüldüğünde, işgücü verimliliğinin ülkeler arasındaki karşılaştırmalı üstünlüğün tek belirleyicisi olduğu savunulabilmektedir (Ferguson, 1978).

Bu görüş, ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu malların ihracatını gerçekleştirmesi esasına dayanmaktadır. Dolayısıyla ülkelerin karşılaştırmalı olarak üstünlüğü olmadığı ürünlerin ithalatını yapması gerekmektedir. Bu şekilde kıt kaynaklar en etkili şekilde kullanılmış olmaktadır.

İki ürün ve iki ülkeye dayalı bu model bazı varsayımlara dayanmaktadır. Bu varsayımlardan bazıları şunlardır (Aklin, 1978: 21):

- Ulusal ve uluslararası ticaret değiş tokuş yöntemiyle gerçekleşmektedir.
- Ticarete konu olan ürünler iki tanedir. Ticaret iki ülke arasında gerçekleştirilmektedir.
- Sigorta, ulaşım ve benzeri harcamalar yoktur.
- Üretim faktörleri arasında yalnızca işgücüne yer verilmiştir. Ürünün değeri, üretim yapılırken harcanan işgücü üzerinden hesaplanmaktadır.
- İşgücü homojendir.
- Üretim artışında sabit maliyet esas alınmaktadır. Üretim miktarına göre maliyetler değişmemekte ve sabit kalmaktadır.
- Üretim unsurları faaliyette bulunduğu tüm bölgelerde hareketlidir.
- Üretim faktörleri ülkeler arasında hareketli değildir. Bundan dolayı ürünlerin emek maliyetleri ve bu maliyetler arasındaki oranlar ülkelere göre farklılaşmaktadır. Yani ürünlerin üretim verimliliği ülkeden ülkeye farklılık gösterebilmektedir.
- Ürün ve üretim faktörleri pazarlarında tam rekabet bulunmaktadır.
- Ticaretin gelir dağılımına etkisi bulunmamaktadır. Yapılan ticaretten ülkelerin kârlı çıkmaları, o ülkelerin toplam refahına katkı sağlamaktadır.

Ricardo, iki ülke ve iki ürüne dayalı bir ticarete mutlak üstünlüğün yalnızca bir ülkede olduğu durumda bile iki ülkenin ticaret yapabileceğini ve bu ticaretten kârlı çıkabileceğini Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi ile açıklamıştır. Tablo 2'de verilen örnek bu durumu açıklamaktadır.

Tablo 2. Türkiye ve Almanya'nın Karşılıklı Üstünlük Teorisine Göre Ürün İncelemesi

	TÜRKİYE	ALMANYA
Buğday	60 kg	80 kg
Kumaş	20 m	30 m
Buğdayın Fiyatı	0,333 m kumaş	0,375 m kumaş
Kumaşın Fiyatı	3 kg buğday	2,66 kg buğday
Türkiye'nin Buğdaydan Avantajı	0,042 m kumaş	-
Almanya'nın Kumaştan Avantajı	-	0,34 kg buğday
Buğdayda Üstünlük Katsayısı	0,75	1,33
Kumaşta Üstünlük Katsayısı	0,666	1,5

Kaynak: (Ertürk E., 1996; 19).

Tablo 2'ye bakıldığında Türkiye'de bir gün çalışan bir işçinin 60 kg buğday veya 20 m kumaş üretebildiğini, Almanya'da bir çalışanın ise 80 kg buğday ya da 30 m kumaş ürettiği görülmektedir. Almanya buğdayda ($80/60=1,33$) ve kumaşta ($30/20=1,5$), Türkiye'nin buğday ($60/80=0,75$) ve kumaş ($20/30=0,666$) üretimine göre mutlak olarak üstündür. Başka açıdan bakıldığında, işgücündeki verimlilik farkından kaynaklı olarak Türkiye'de 1 kg buğday ile 0,333 m kumaş alınırken, buğday ihracatı gerçekleştirildiğinde Almanya'dan 0,375 m kumaş alınabilmektedir. Yani Türkiye Almanya'ya 1 kg buğday ihracatı karşılığında kg başına 0,042 m kumaş avantajı elde etmektedir. Almanya'da 1 m kumaş ile 2,66 kg buğday alınırken, bu kumaşın Türkiye'ye satışı gerçekleştirildiği takdirde karşılığında 3 kg buğday alınabilmektedir. Bu sebeple Türkiye kaynaklarının tümünü buğdaya, Almanya ise kaynaklarının tümünü kumaş üretimine devrederek tam uzmanlaşma sağlayabilmektedir. Bu şekilde gerçekleşen ticaret ortamında hem Almanya hem Türkiye için ihracat yolları mümkün olmakta ve iki ülkenin de ekonomisi canlanarak kazanç sağlayacakları bir durum ortaya çıkmaktadır (Ertürk, 1996: 19).

Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi, ülkelerin üretim faktörü verimliliğine göre mutlak üstünlük elde edemedikleri durumda bile daha az dezavantajlı oldukları ürünü satabileceklerini ve bu şekilde karşılıklı ticaretin iki ülkeye de fayda sağlayacağını göstermesi açısından önemlidir.

1.7.1.3. Faktör Donatımı Teorisi

Faktör Donatımı Teorisi, Eli Heckscher tarafından 1919 yılında geliştirilmiştir. Sonrasında ise Bertil Ohlin'in bu teori üzerinde çok önemli katkıları olmuştur. Bu sebeple bu teoriye aynı zamanda Heckscher-Ohlin Teorisi olarak tanımlanmaktadır. Faktör Donatımı Teorisine göre, hangi ülke hangi üretim faktöründe zenginse o ürünlerin üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğü elde etmektedir (Ford, 1982: 141-149).

Faktör Donatımı Teorisi, iki ürün ve iki ülke varsayımı üzerine kurulmuştur. Teorinin diğer bir varsayımı, ülkeler arasında faktör hareketliliğinin olmadığı ve bu nedenle faktör sahipliğinin kısıtlı olmasıdır. Üretim faktörlerine sahip olanlar eş zamanlı olarak üretilen malın tüketimini de gerçekleştirenlerdir. Faktör sahipleri standart varsayımları kapsayan fayda fonksiyonuna sahiplerdir ve elde edilen ücretleri iki mal arasında pay ederek faydaları maksimize etmektedirler. Faktör Donatımı Teorisi genel denge analizidir. Kazanılan ücret iki ürün veya hizmet için harcanmakta ve endüstrilerin elde ettikleri ücretler faktör hizmetlerine ücret ve kira olarak ödenmektedir. Sonuç olarak tüm pazarda arz edilen miktar ile talep edilen miktarı eşitleyen faktör ve mal fiyatları oluşmaktadır (Yıldız, 2009: 29)

Faktör Donatımı Teorisi iki ana varsayıma dayanmaktadır. Bunlardan birincisi, ülkelerin faktör donatımları açısından farklılık göstermesi gerektiğidir. İki ülkeli modelde bir ülke sermaye diğer ülke emek açısından zengindir. İkinci varsayıma göre, ürünler faktör yoğunlukları açısından farklılıklar göstermektedir. Bu kapsamda, bazı sektörlerde üretimin işgücüne oranla daha fazla sermaye gerektirdiği bazı sektörlerde ise tam tersi sermayeye göre işgücünün daha fazla kullanıldığı kabul edilmektedir. Söz edilen ilk sektörde sermaye-yoğun ikincisinde ise emek-yoğun üretim yapılmaktadır (Seyidoğlu, 2003: 66). Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerin emek-yoğun üretimde, gelişmiş ülkelerin sermaye-yoğun üretimde uzmanlaşması ve karşılıklı ticaret yapması her iki ülkenin kârlılığını artırabilecektir.

Heckscher-Ohlin modelindeki temel varsayımlardan bir diğeri, faktör donatımı açısından ülkelerin birbirleriyle aynı olmamalarıdır. Faktör donatımının iki ayrı tanımı bulunmaktadır. Bunlardan biri fiziki tanımlama diğeri ise ekonomik tanımlamadır. Birincisinde; arz yönüyle ele alınan faktör bolluğu üretim faktörlerinin fiziki miktar veya faktör stoku ile açıklanmaktadır. Bu yaklaşımda faktör donatımı belirlenirken ülkelerin sermaye stoku/emek stoku oranları karşılaştırılmalıdır. Ekonomik yaklaşımda ise faktör donatımı faktör fiyatları ile açıklanmaktadır. Bu durumda

Ülkelerin hem arz hem de talep gçlerine dayalı bir karşılaştırma yapıldığı görülmektedir. Bundan dolayı, iki ülkede göreceli faktör değerleri kıyaslanarak iki ülkenin faktör donatımı hakkında yorum yapılabilmektedir (Seyidoğlu, 2003: 66).

Bazı durumlarda, bir ülkede faktör yoğunluğu fazla olsa da talep yüksek olduğu için faktör fiyatları artabilmektedir. rnek olarak bir ülkede devlet müdahalesi nedeniyle, sermaye-yoğun bir ürüne talebin fazla olduğu durumda bu ürünün fiyatının yükselmesi söz konusu olabilmekte ve ticaretten beklenen kazanç tersi duruma dönebilmektedir. Genel olarak devlet müdahalesinin olmadığı durumlarda teorik beklentilerin gerekleştigi kabul edilmektedir.

1.7.2. Yeni Dış Ticaret Teorileri

Ricardo'nun yaklaşımları üzerine kurulan dış ticaret teorileri, 1980'li yıllar itibariyle iktisatçılar tarafından daha kapsamlı araştırmalara ve uygulamalara dönüştürülmüştür. Klasik dış ticaret teorilerinin en önemli eksiği, izlenen yöntemlerin ampirik uygulamalara dönüştürülmesindeki zorluklardır. Yeni dış ticaret modellerinde bu eksikler giderilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte ürün farklılaştırması ve eksik rekabet sorunları ele alınarak teknolojiyle birlikte artan getiri de incelenmeye başlanmıştır (Harrigan, 1996: 1-4)

Klasik dış ticaret teorilerinde iki ülke, iki mal ve iki üretim faktörü esas alınmaktadır. Sınırların ortadan kalktığı ve DYY aracılığı ile sermayenin hareketli hale geldiği günümüz koşullarında dış ticareti yalnızca iki ülke, iki mal ve iki üretim anlayışına dayandırmak mümkün değildir.

Yeni Dış Ticaret Teorilerinde karşılaştırmalı üstünlük yerine rekabetçi üstünlük anlayışı ön plana çıkarılmıştır. Yeni Dış Ticaret Teorilerinin benimsediği rekabet kavramı; çeşitlendirilmiş ürünler, teknolojik gelişmeler, farklı bölümlere göre kategorize edilmiş pazarlar ve ölçek ekonomileri gibi özellikleri kapsamaktadır. Bundan dolayı dinamik ve genişleyen bir yapıya sahip olan küresel rekabet alanı, işletmelerin gelişmiş teknolojiler kullanmalarını, keşfedilmiş yeni yöntemleri geliştirmelerini ve yenilikçi olmalarını mecburi duruma getirmektedir. (Porter, 1990: 21)

Gelişen teknoloji, değişen işgücü, üretim ölçeğinde meydana gelen artış ve ürün ve hizmetlerin farklılaşması sonucunda klasik dış ticaret teorileri yetersiz kalmış ve yeni dış ticaret teorileri geliştirilmiştir.

1.7.2.1. Nitelikli İşgücü Teorisi

Nitelikli işgücünün yeni dış ticaret teorileri arasında yer almasının iki ana sebebi vardır. Bunlardan ilki, ticaretin gelişmesini ve endüstrinin kuruluş yerini etkileyen nedenler arasında nitelikli işgücünün bulunmasıdır. İşgücü, endüstriyel faaliyetlerde en önemli üretim faktörleri arasındadır. İşgücünün homojen olmadığı durumlarda, bir ülkenin farklı nitelikleri taşıyan işgücüne sahip olması ve uzmanlığını bu yönde değiştirmesi söz konusu olabilmektedir. Eğitim, işgücünün mesleki becerilerini şekillendirmesine olanak sağlarken “yaparak öğrenme” gibi uygulamalar nitelikli işgücünün gelişmesine olanak yaratabilmektedir. İşgücü niteliklerini belirleyen bir diğer faktör toplumsal alışkanlıklar ve davranışlardır. Diğer taraftan işgücü, bir üretim faktörü olarak ekonomik büyümeyi açıklamakta önemli bir rol oynamaktadır. Dış ticaret ile ekonomik büyüme birbirleriyle bağlantılı olduğu için ekonomik büyümeye etki eden nitelikli işgücünün dış ticaret için de önemli olduğundan söz edilebilmektedir (Keesing, 1968: 5-6).

Kenen (1965) ve Keesing’in (1965, 1966) geliştirdiği nitelikli işgücü teorisi gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkelerin birbirleriyle gerçekleştirdikleri ticareti ele almışlardır. Nitelikli işgücüne sahip gelişmiş ülkeler nitelikli işgücü olan ürünleri geliştirerek o ürünlerin ihracatını gerçekleştireceklerdir. Niteliksiz işgücüne sahip ülkeler ise bu ürünlere yoğunlaşarak niteliksiz işgücüne dayalı ürünleri ihraç edeceklerdir. Hecksher- Ohlin Teorisi ile benzerliğinden dolayı Neo-Faktör Donatımı Teorisi olarak da bilinmektedir (Seyidoğlu, 2017, 107),

Ülkeler arasında işgücü nitelikleri arasında belli başlı farklar bulunmaktadır. Bunlar (Keesing, 1966: 253):

- Sürekli olarak nitelikli işgücünün ülkeler arasında farklı olması: Nitelikli işgücü yetiştirmek için gerekli olan yine o işgücüne sahip olmaktır. Ülkeler nitelikli işgücünün diğer ülkelere gitmesine izin vermez ve o ülkede tutarlarsa işgücü donanımı sabit kalmaktadır. Nitelikli işgücünü ellerinde bulunduran ülkeler, diğer ülkelere karşı karşılaştırmalı üstünlük elde edebilmektedirler.
- Fiziksel ve kültürel farklılıklar: Bu farklılıklar ülkede bulunan işgücünün niteliğini etkilemektedir. İşgücünü farklı şekilde ve farklı alanlarda geliştirmek isteyen

lkeler bulunduğu için niteliği fazla olmayan alanlarda geliştirilen işgücü sayesinde daha nitelikli olan işgücüyle rekabet etme durumu olmamakta ve ihracat devam etmektedir.

- Ülkelerin gelir düzeylerinin birbirlerinden farklı olması: Gelişmiş lkeler eğitim gibi alanlarda daha fazla sermayeye sahiptirler. Bunun sonucunda bu ülkelerde eğitime harcanan emek daha fazla olmakta ve daha nitelikli işgücü oluşmaktadır.
- Seçici g: lkeler arasında nitelikli işgcnn artmasına veya azalmasına sebep olabilen g, gelişmiş ülkelerin engellemek istediği bir durumdur.

Peter Kenen ise nitelikli iş gücü teorisindeki hipotezini işgücü ve doğal kaynak olmak üzere iki etkenli bir üretim işlevi üzerine kurmuştur. Kenen dış ticaret ve DYY arasındaki bağlantıyı açıklayarak yeni bir sermaye tanımı oluşturmuştur. Yapılan tanıma göre sermaye, yatırım malları ile zdeştirilmiş, işgücü ile toprağın verimliliğinin artmasını sağlayan bir tamamlayıcı üretim faktörü olduğu savunmuştur. Üretim aşamasında, fiziksel varlığı bulunmayan birikim yerine yalnızca emek ve doğal kaynak kullanılmaktadır. rnek olarak insanların kas gücü, eğitim ve tecrübeleri işgücüne de yansımaktadır. Eğitim ve tecrübe beşeri sermaye olarak üretime dahil olmaktadır. Makineler de sermaye ve doğal kaynak birikiminden dolayı oluşan bileşimin neticesinde ortaya çıkmaktadır. Üretim, yalnızca geliştirilmiş doğal kaynak ve geliştirilmiş emek bir araya geldiğinde yapılabilmektedir (nsal, 2005: 81; Dura, 2002: 18).

1.7.2.2. Teknoloji Açığı Teorisi

M.V. Posner'in 1961 yılında geliştirdiği teknoloji açığı teorisi, sanayideki hareketliliği esas almaktadır. Gelişmiş ülkelerde, yeni bir ürünü piyasaya süren firma monopolcü konuma geçmektedir. Belli bir süre bu gücü elinde tutan monopol işletmeler, zaman geçtikçe taklit edilerek gelişmekte olan ülkelerle rekabet etmektedirler. Sonuçta o üründe karşılaştırmalı üstünlüğü elinde tutan ülke ürünün ihracatçısı konumuna geçmektedir.

Bu teoride belirli varsayımlar bulunmaktadır (Dura, 2002: 33-34).

- Ülkelerin tamamının teknik gelişmişlik düzeyleri birbirlerinden farklıdır. Her ülkenin makine ve teçhizatı ile işgücü farklılık göstermektedir. Üretim faktörlerindeki heterojenlik, geleneksel teorilerin "retim teknolojisinin her ülkede aynı olduğu"

varsayımıyla ters düşmektedir. Benzer şekilde Neo-klasik teorisinin benimsediği “emeğin homojenliği” varsayımıyla da farklılık göstermektedir.

- Teknoloji açığı teorisinde, her ülkenin üretim faktörlerinin birbirleriyle aynı özellikte olmadığı varsayılmıştır. Ticaret yapan her ülke aynı büyüme oranına, aynı gelire, aynı fiyata ve aynı ranta sahip değildir. Üretim faktörlerinin fiziksel bileşimdeki bu farklılıklar, ücretlerin ve ekonomik büyüme oranlarındaki farklılıkların nedenlerini gösterebilmektedir.
- Teknik bilgi açısından farklılıkların bulunduğu ülkelerde endüstriler arasında farklılıklar olsa da her ülke bu endüstrilerde faaliyet göstermektedir.
- Gümrük tarifeleri bulunmamaktadır.
- Tüm ülkelerde tüketicilerin zevk ve tercihleri birbirleriyle aynıdır. Herhangi bir ülkenin zevk ve tercihi değiştiği takdirde tüm ülkelerde o değişikliğin gerçekleştiği varsayılmaktadır.
- Sabit döviz kuru politikası uygulanmaktadır.
- Ticaret yapılmaya başlanmadan önce tam istihdam söz konusudur. İç piyasada üretim devam ettiği sürece bu istihdam ve büyüme koruma altındadır.
- Taşıma masrafları bulunmamaktadır.

Teknoloji açığı teorisinin varsayımına göre, gelişmiş ülkeler yeni bir ürünün ilk ihracatçısı konumundadır. Zaman geçtikçe gelişmekte olan ülkeler o ürünlerin teknolojilerini taklit ederek daha ucuza üretebilmektedir. Böylelikle gelişmekte olan ülkeler maliyet konusunda avantajlı konuma geçmektedir. Sonuç olarak gelişmekte olan ülkeler karşılaştırmalı olarak üstünlük elde edip ürünün ihracatını yapmaya başlamaktadır. Ürünün ilk üretimini gerçekleştiren gelişmiş ülkeler ise zaman geçtikçe üstün konumunu kaybetmekte ve o ürünlerin ithalatını yapmaya başlamaktadır. Tekstil ürünleri bu durumun orijinal bir örneğidir. Birinci Sanayi Devrimi sonrasında İngiltere dünyanın en büyük tekstil ihracatçısı konumuna gelmiştir. Bir süre sonra gelişmekte olan ülkelerin de tekstil üretimine başlamalarıyla birlikte İngiltere’nin üretimi azalmıştır. Karşılaştırmalı üstünlüğünü kaybeden İngiltere, tekstil ürünlerinin ithalatını gerçekleştirmeye başlamıştır (Seyidoğlu, 2003: 82-83)

Teknoloji açığı teorisinin bazı yönlerini incelemek için Katrak’ın 1988 yılında geliştirdiği modelde üç önemli soruya cevap aranmıştır (Dura, 2002: 36-37)

Bunlardan birincisi ülkelerin Ar-Ge seviyelerindeki farklılığının nedenlerini ortaya çıkarmaktır. Teknoloji açığı teorisinin temeli ülkelerin teknolojilerine ve Ar-Ge

faaliyetlerinin farklılığına dayandığı için bu önemli bir konudur. Bu sebeple Katrak ülkelerin nitelikli işgücü donanımlarını, faktör verimliliğini ve talep şartlarını incelemiştir.

İkincisi ise geleneksel teorilerden biri olan Heckscher-Ohlin ve yeni dış ticaret teorisi olan Nitelikli İşgücü Teorisinin teknolojiye ulaşma konusunda bir engelin bulunmadığı varsayımının bu teoride bir rolü olup olmadığını incelemiştir. Heckscher-Ohlin ve Nitelikli İşgücü Teorisinde, ülkelerin teknolojiyi serbestçe elde edinebildikleri ve istedikleri teknik bilgiye ulaşabildikleri savunulmuştur. Fakat teknoloji açığı teorisinde bunun tersine teknoloji seviyesinin o ülkenin Ar-Ge faaliyetleriyle belirlendiği ve ülkelerin teknolojiyi serbest olarak elde edemeyecekleri varsayılmaktadır.

Üçüncü olarak, dış ticaretin işleyişine Nitelikli İşgücü Teorisiyle benzer bir açıklama getirip getirmediği sorusuna cevap aranmaktadır. Katrak'a göre nitelikli işgücü ikili role sahiptir. Yani hem Ar-Ge'de hem de üretimde girdi olarak kullanılmaktadır. Nitelikli işgücüne sahip olan firma bunu kendisi seçmelidir (Katrak, 1988). Gerçekleştirilen analizler sonucunda, ülkelerin Ar-Ge seviyelerindeki farklılıkların nitelikli işgücü donatımındaki veya faktör verimliliğindeki farklılıklardan kaynaklandığı savunulmaktadır (Dura, 2002: 37).

Rekabet üstünlüğünü elinde tutmak isteyen gelişmiş ülkeler, yeni ürün ortaya çıkarmak için bir uğraş içindedir. Bunu gerçekleştirirken de Ar-Ge faaliyetlerine önem vermektedirler. Bunun sebebi, o ürünlerin ortaya çıkış sürecinin Ar-Ge faaliyetlerine bağlı olmasıdır. Ürünün ortaya çıkış süreciyle birlikte patent hakkını alarak, ürünün taklit edilme süresini geciktirmeyi ve üründen maksimum kârı elde etmeyi hedeflemektedirler. Patent süresi dolduktan sonra, ürünün üstünlüğü diğer ülkelere geçebileceği için Ar-Ge faaliyetlerine sahip olan gelişmiş ülkeler yeni bir ürünle yeni bir üstünlük elde etmeye çalışmaktadırlar.

1.7.2.3. Ölçek Ekonomileri Hipotezi

Ölçek ekonomileri Hipotezi 1966 yılında Graham ve Haufbauer tarafından ortaya çıkmıştır. Bu hipoteze göre, üretim artışına ölçek ekonomisinin getirilerinden faydalanabilen belirli endüstriler sebebiyet verebilmektedir. Üretim ölçeği arttıkça ortalama birim maliyetin düştüğü durumlarda üretim gerçekleşirken ölçeğe göre artan getiri ve azalan maliyet durumu ortaya çıkmaktadır.

Büyük bir yerel piyasaya sahip ülkeler ölçek ekonomisinden faydalanmak amacıyla azalan maliyetle ürettikleri mallarda karşılaştırmalı üstünlük elde etmekte ve ihracatlarını bu ürünlerde gerçekleştirmektedirler. Ölçek ekonomilerinin söz konusu olduğu durumlarda, üretim hacmindeki artış malın fiyatının azalmasına sebebiyet vermektedir. Böylece, büyük ölçekte üretim gerçekleştirmenin sağladığı avantaj ülkelerin o mallarda uzmanlaşmasına ve dış ticarete avantajlı konuma gelmelerine yol açmaktadır (Öztürk, 2012: 42).

Ölçek ekonomileri ikiye ayrılmaktadır. Bunlar içsel ölçek ekonomisi ve dışsal ölçek ekonomisidir. İçsel ölçek ekonomileri, işletmenin üretim kapasitesini artırırken uyguladığı stratejilerle verimliliği artırması ve ortalama maliyetleri azaltması durumudur. Otomobil sanayisi bu tür ölçek ekonomisinin en önemli örneğidir. Gerçekleştirilen araştırmalardan elde edilen bulgulara göre, bir yıl içerisinde az sayıda otomobil üretimi gerçekleştiren küçük bir tesisin maliyetleri GM, Toyota, Opel vb. büyük işletmelere kıyasla çok daha yüksektir. İçsel ölçek ekonomilerinde pozitif sonuçların elde edilmesi işletmelerin kitlesel üretim teknolojilerini kullanmaları, yönetimde artan etkinlik ve işgücünün donanım kazanması ve benzeri etmenlere bağlıdır. Firmanın faaliyette bulunduğu endüstride ya da uygulanan ekonomi politikaları sonucunda, işletme üretim kapasitesini artırırken ortalama maliyetlerde azalma görüldüğünde dışsal ölçek ekonomilerinden söz edilmektedir. Bilgisayar endüstrisi ve yarı geçişken çip imalatı buna en tipik örnektir. Sanayinin ve eğitim düzeyinin gelişmesi sonucunda kalifiye ve uzmanlaşmış işgücü ortaya çıkmaktadır. Bu durum, söz konusu sanayideki bireysel işletmeler tarafından gerçekleştirilen ortalama maliyetlerin azalmasına sebebiyet verebilmektedir (Seyidoğlu, 2003: 87).

Dışsal ölçek ekonomileri söz konusu olduğunda, bir işletme diğer işletmeler karşısında özel bir maliyet avantajı sağlama olanağına sahip değildir. Bu nedenle, dışsal ölçek ekonomileri durumunda birçok işletme ürünlerine olan talebi artırabilmektedir. Dışsal ölçek ekonomileri geleneksel dış ticaret teorisinin tam rekabet varsayımı ile ters düşmemektedir. Dışsal ölçek ekonomileri için eksik rekabet piyasa yapısına dayalı bir analiz yapılması gerekmemektedir (Ünsal, 2005: 226).

Ölçek ekonomilerinin ortaya çıkma sebepleri beş grupta incelenmektedir (Chacholiades, 1990: 102-103).

- Bölünmezlik: Bir tesisi veya süreci fazlaştırmak söz konusu iken bunların bölünmesi mümkün değildir. Örneğin, bir bilgisayarı çalıştıran kişinin ikinci bilgisayar için başka bir kişiyi bulması gerekmektedir. Yarım bir kişinin yarım bir

bilgisayarı çalıştırması olasılığı bulunmamaktadır. Bu nedenle, küçük ölçekli bir işletme etkin olmayan girdi kullanmak durumunda kalabilir. Çünkü büyük ölçekli üretim gerçekleştiren firmalar daha etkin girdi kullanarak küçük ölçekli üretim yapan işletmeye oranla daha fazla istihdam sağlama olanağına sahiptir. Bunun sonucunda bölünmezlik özelliği ölçeğe göre artan getirilerin artmasını sağlamaktadır.

- İşbölümü ve Uzmanlaşma: Üretim ölçeği artan işletmelerde, işgücü daha verimli ve etkin bir hale gelerek daha üretken bir boyut kazanmaktadır. İş bölümü yapıldığı takdirde her işçi kendi alanında uzmanlaşmakta ve yalnızca kendi işini gerçekleştirdiği için verimli çalışmasından dolayı zaman tasarrufu sağlamaktadır. Bu durum ölçek ekonomilerinde artan getirilere hız kazandırmaktadır.
- Geometrik İlişkiler: Fabrikanın duvarını iki katına çıkartmak tesisin alanını dört katı genişletmektedir. Bu duruma benzer şekilde petrol borularının yarıçapını iki katına çıkartma, yapım sırasında kullanılacak metalin ikiye katlanmasına sebebiyet verirken borunun kapasitesini dört katı arttırmaktadır. Verilen örneklerden anlaşılacağı üzere, fizik kanunları ölçeğe göre artan getirilerin ortaya çıkmasına yardımcı olmaktadır.
- Mal Stokları: Genellikle mal stokları, işletmenin üretimine oranla daha yavaş artmaktadır. Üretim düzeyi %50 artarken girdileri ifade eden mal stoklarının %30 oranında artması, ölçeğe gören artan getirilerin artmasını sağlamaktadır.
- Yalnızca Bir Kez Kullanılan Girdiler: Bir endüstrideki üretim fazlaştıkça, örneğin otomobil modifiyesi veya bir kitabın onarılması gibi durumlarda bazı girdilerin bir bütün olarak artırılmasına gereksinim duyulmamaktadır. Bu nedenle, üretim artışı girdilerdeki artıştan daha fazla olduğu için ölçeğe göre artan getiriler söz konusudur.

1.7.2.4. Tekelci Rekabet Hipotezi

1970'li yılların sonlarında M.A. Spence (1976) , K.J. Lancaster (1975), J.E. Stiglitz ve A.K. Dixit (1977) tarafından gerçekleştirilen çalışmalara dayanmaktadır. Tekelci rekabet hipotezinde eksik rekabet şartlarında gerçekleşen dış ticaret araştırılmıştır (Öztürk, 2003: 115)

Bu hipotezin tam rekabet piyasasına dayanmamasının nedeni, ürün veya hizmetlerin farklılaştırılmış olmasıdır. Monopol piyasasından farklı olmasının sebebi

ise üreticilerin belirli bir miktarda ve rekabet ortamı içerisinde faaliyette bulunmasıdır. Tam rekabet piyasasından dolayı ortaya çıkan kuramda, malların homojen olduğu kabul edilmektedir. Monopol piyasası söz konusu olduğunda yalnızca bir satıcı esas alınmaktadır.

Tekelci rekabet hipotezinin varsayımları şunlardır (Dura, 2002: 93):

- Piyasada çok sayıda alıcı ve satıcı bulunmaktadır.
- Piyasalara girişler ve çıkışlar serbesttir.
- Hane halkı ve diğer karar birimleri tüm bilgilere sahiptir.
- Faktör likiditesi tamdır.
- Farklı firmalar tarafından üretilen mallar farklılaştırılmıştır.

Tekelci rekabet hipotezinde, malların çeşitliliği ve tüketicinin refahının sağlanması hipotezin en önemli faktörlerindendir. Ürün farklılığının tüketici refahını fazlalaştırması şu nedenlerle gerçekleşmektedir. Birinci neden, dışa kapalı ekonomiyle kıyaslandığında uluslararası ticaret gerçekleştirilirken tercih edilen ürün sayısının daha fazla olmasıdır. Böylece her tüketici istediği ürünü seçme ve satın alma fırsatı elde etmektedir. İkinci neden, uluslararası ticaretin dışa kapalı ekonomiye göre ürün fiyatlarında düşüşe neden olmasıdır. Bunun sonucunda tüketiciler istedikleri ürünleri daha uygun fiyatlarla elde edebilmektedir. Üçüncü neden, uluslararası ticaretin ürün arzını ve çeşidini artırmasıdır (Suronavic, 2010; 322).

Krugman (2017), tekelci rekabet teorisinde fiyatların belirlenmesini farklı bir şekilde anlatmıştır. Çok sayıda işletmenin ve rekabetin fazla olduğu pazarlarda herhangi bir firma çok büyük bir pazar payı elde edememektedir. Bu koşullarda bir işletmenin almış olduğu fiyatlandırma kararı, pazarda ve diğer işletmelerin talep koşullarında herhangi bir etkiye sebep olmamaktadır. Böylelikle firmaların aldığı fiyatlandırma kararları birbirlerini etkilememektedir. İşletmeler, diğer işletmelerin uyguladığı politikalara tepki vermenin önemli olmadığını bilerek ve piyasayı göz önüne alarak fiyatlarını belirlemektedirler (Krugman, 2017: 169).

Bu yaklaşım mal veya hizmetlerin farklılaştırılmış olmasına dayanmaktadır. Bir ürün, diğer işletmelerin gerçekleştirdikleri ürünlere kıyasla ambalajlamada, görüntüde ve içerikte değişiklik yaratılarak farklılaştırılmaktadır. Farklılaştırılmış ürünler, tüketicilerin bu ürünü daha cazip görmesine ve tüketim tercihlerini bu üründen yana kullanmasına yol açabilmektedir. Sonuç olarak, işletmeler ürünlerini farklılaştırmaya çalışmakta ve her farklı ürün için farklı tüketici grupları oluşmaktadır.

Benzer şekilde dış ticaret söz konusu olduğunda da ürün farklılaştırılmasından dolayı o ürüne talep oluşmaktadır. Ülkeler farklılaştırdığı ürünler üzerinden karşılaştırmalı üstünlük elde edebilmektedir.

Tekelci rekabet hipotezini açıklayan bir diğer etmen ise ölçek ekonomileridir. Eğer firmalar yerel piyasaya yoğunlaşır ve üretimlerini yalnızca yerel piyasa isteklerine göre çeşitlendirirse ölçek ekonomilerinden yararlanmakta güçlük yaşayabilmektedir. İşletmeler, uluslararası ticaret yaparken belirli ürünler üzerinde uzmanlaşıp o ürünlerden daha fazla üreterek avantaj elde edebilmektedir. İşletmeler bu yolla daha büyük fabrikalar kurarak ölçek ekonomilerine ulaşabilmektedir. Böylelikle daha dar bir ürün yelpazesi ile içsel ölçek ekonomilerinden faydalanan işletmeler, daha az ortalama maliyetlere ulaşmakta, yakın ikame malları çeşitlendirerek üretmekte ve üretimini gerçekleştirmedikleri ürünlerin ise ithalatını yapmaktadır (Baker, 1995: 71; Deviren, 2003: 43).

1.8. İHRACATI ETKİLEYEN UNSURLAR

İhracat, ülkelerin tamamında ekonomik büyüme, istihdam ve ödemeler dengesi seviyesine etki eden faktördür. Gelişmiş ülkelere kıyasla GOÜ’lerde üretim için ihtiyaç duyulan ara ve sermaye mallarının ithali, ihracattan elde edilen dövizler ile gerçekleştirildiği için bu ülkelerde ihracat daha önemli bir boyut kazanmıştır (Ekanayake, 1999).

Ülkelerin ihracat kararlarını etkileyen bazı önemli etkenler bulunmaktadır. Literatürdeki ampirik çalışmalarda, ihracatın belirleyicisi olarak kabul edilen değişkenler genellikle ithalat, DYY, döviz kuru ve ekonomik büyümedir.

1.8.1. İhracat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Ekonomik büyüme, milli gelirde ortaya çıkan artış anlamına gelmektedir. Ekonomik büyümenin gerçekleşmesi için ortaya çıkan artışın uzun dönemli ve devamlı olması gerekmektedir. Bunun neticesi olarak ekonomik büyüme uzun dönemli bir dinamik olgudur.

Ekonomik büyümeyi incelerken ele alınması gereken önemli husus büyüme ve kalkınma kavramları arasındaki farklılıktır. Ekonomik büyüme, nicel olarak ülkedeki nüfusun işgücünün ve üretim fonksiyonlarının artışı anlamına gelmektedir. İktisadi

kalkınma ise ülkenin yüksek katma değer yaratan bir büyüme gerçekleştirmesi ve elde edilen gelirin adil bir biçimde paylaştırılarak hayat standartlarının yükseltilmesi anlamına gelmektedir (Kaynak, 2011: 77).

Neo-Klasik ve Klasik İktisat yaklaşımları tarafından geliştirilen geleneksel ekonomik büyüme teorilerine göre, ihracat miktarı ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve güçlü bir ilişkinin varlığından söz edilmektedir. Bu çerçevede, dış ticaretin yaygınlaşması ülkelerde verimliliği arttırmaktadır. Böylelikle ülkeler ihraç ettikleri mal ve hizmetlerin üretiminde uzmanlaşmaktadır. Bu uzmanlaşma sonucunda, ihracat sektörlerindeki beceri seviyesi yükselmektedir (Gharte, 1993: 1145).

İhracata dayalı strateji, ülkelerin dış ticaret yaparken karşılaştırmalı üstünlüğü elinde bulundukları mal veya hizmetlerde üretim gerçekleştirmeleridir. Başka bir ifadeyle, gelişmeye elverişli olan malların teşviki yapılmaktadır. Bunu gerçekleştirebilmek için ülkenin serbest ticaret rejimini benimsemesi, ulusal kaynak tahsisinin ithal ikamesinde olduğu şekilde yalnızca yerli talep ile değil dış ülkelerin de istekleri doğrultusunda saptanmasına müsaade edilmesi gerekmektedir (Kazgan, 1988: 32–38).

İhracata dayalı büyüme varsayımında ekonomik büyümenin temel faktörü olarak ihracat artışı ele alınmaktadır. Bu modelde dört yaklaşım ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşımlardan birincisi, Keynesçi kuramın uluslararası ticaret çarpanını içeren yaklaşımıdır. Atıl kapasitede ve işsizliğin olduğu açık ekonomilerde, tüketim, yatırım ve kamu harcamalarına benzer olarak ihracat değişkeni de milli gelirden artışa sebebiyet vermektedir. Bu artış çarpan nispetinde olmaktadır. İkinci yaklaşıma göre, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümeyi sağlayabilecek mallarda yatırım yapması ve bu yatırım yapılırken üretimde ihtiyaç duyulan ara malların temininin gerçekleşmesi bu ülkelerin kapasitelerine bağlıdır. Üretim için gerekli olan ara ve yatırım mallarının döviz eksikliği sebebiyle ithalinin gerçekleştirilememesi ekonomik büyümenin yavaşlamasına veya durmasına sebebiyet vermektedir. Bu aşamada ihracat, gerekli olan ara malların satın alınması için döviz girdisi sağlamak ve bunun sonucunda ekonomik büyüme gerçekleşmektedir. Üçüncü yaklaşıma göre ihracatın artması verimliliğin artmasına ve ihraç ürünlerinde uzmanlaşmaya yardımcı olmaktadır. Son olarak dördüncü yaklaşım, teknoloji yoğun ürünlerin üretiminde ortaya çıkan ölçek ekonomileri ile alakalıdır. Birçok gelişmekte olan ülke, bu aşamada istedikleri getiriye elde edememektedir. İhracat, iç piyasası kısıtlı olan ülkelere dış piyasaların talebini de eklediği için imalat sanayisinde işletmelerin daha büyük ölçeklerde üretim

gerçekleştirmesini olası kılmaktadır. Böylelikle hem üretim düşük maliyetlerle gerçekleşebilmekte hem de dış piyasalarda rekabet fırsatı elde edilmektedir (Bilgin ve Sahbaz, 2009: 179-180).

Ekonomik büyüme, ihracatta artışa yol açabilmektedir. İhracata dayalı büyüme varsayımının tersi olan bu yaklaşımda Vernon, ülkelerin büyüme oranlarının ihracat üzerinde olumlu etkisinin olduğunu savunmaktadır. Bu durumda yerel piyasada ortaya çıkan büyüme oranı;

- Yerel piyasa yatırımlarında artış,
- Teknolojik gelişme,
- İhracatı yapılacak olan ürün veya hizmetlerin dış ticaret gerçekleşirken rekabet gücünün artması gibi sebeplerden ötürü ihracatı artırmaktadır (Jin, 2002: 64).

1.8.2. İhracat ve Döviz Kuru İlişkisi

Döviz kuru, bir ülke para biriminin diğer ülke para birimleri cinsinden fiyatıdır. Döviz kuru bir birim yabancı para başına ulusal para birimi olarak ifade edilmektedir. Bu hesaplama iki para birimi arasındaki pariteyi vermektedir. Nominal döviz kuru iki ülkenin parasının nispi fiyatı iken, reel döviz kuru iki ülkede bulunan ürünlerin nispi fiyatlarıdır. Nominal döviz kuru iki para biriminin birbiriyle değişim oranıdır. Reel döviz kuru ise yerli para biriminin yabancı paralar karşısında satın alma gücüne göre düzeltilmiş olan değeridir (Parasız, 1999:316; Ordu, 2013: 3).

Her ülke aynı döviz kuru politikasını uygulamamaktadır. Çok uluslu şirketler, ev sahibi ülkedeki döviz kuru değişimlerini dikkate alan bir strateji uygulamak zorunda kalmaktadır. Döviz kuru değerinin yükselmesi ihracatı olumlu şekilde etkileyebilmekte diğer taraftan ulusal paranın değer kaybı ve ithalata bağımlılık yurt içi üretim maliyetlerini yükseltebilmektedir. Kurdaki değişimler yerel ve uluslararası pazarlardaki nispi fiyat yapısını değiştirerek dış ticarete etki etmektedir. Bazı durumlarda kur ayarlamaları, ihracat teşviki için kullanılan bir araç niteliğindedir (Abuşoğlu, 1990: 69).

Sonuç olarak, döviz kuru değerinin yükselmesi ihracatı artırmakta ithalatı düşürmektedir. İlk bakışta dış ticaret açığını azaltan ve döviz tasarrufu sağlayan bu etkinin görülebilmesi ihraç ve ithal edilen ürünlerin talep esnekliğinin yüksek olması koşuluna dayanmaktadır. Aksi taktirde, döviz tasarrufu beklentisi tam tersi ithalatın pahalı da olsa yapılmasına, talep artışı istenen ölçüde gerçekleştirilemediği için

ihracattan beklenen döviz gelirinin artırılmamasına yol açmaktadır (Walther, 2002: 306-307).

1.8.3. Dış Ticaret ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Karşılıklı olarak farklı ürünlerde üstünlüğe sahip olan ülkelerin gerçekleştirdiği uluslararası ticaret, ülkelerin kalkınma performanslarında önemli bir rol oynamaktadır. Uluslararası ticareti etkileyen değişkenlerden bazıları teknoloji, üretim, nüfus, çevresel faktörler, döviz kurları ve DYY'dir. DYY, ülkenin dış ticaretine pozitif katkı sağlamaktadır. Çok uluslu şirketlerin gerçekleştirdikleri DYY'ler sonucu ülkeye sermaye ve gelişmiş teknoloji girişi yapılmaktadır.

Küreselleşme, sermaye akımlarında ve dış ticarete sınır ötesi faaliyetlerin daha serbest bir şekilde gerçekleşmesini sağlamakla birlikte tüm ülkeler için DYY'leri cazip hale getirmiştir. DYY, ev sahibi ülkeye sermaye girişi gerçekleştirmenin yanında elde edilen gelirleri yatırıma dönüştürerek ülkelerin üretim kapasitelerinin gelişmesine olanak sağlamaktadır (Seyidoğlu, 2003: 729).

Birkaç noktada ele alınan dış ticaretin DYY üzerindeki etkisi ülkelerin üretim faaliyetlerini arttırmakta ve DYY girişleri ile birlikte ülkede rekabetçi bir ortam oluşturmaktadır. Rekabetin artmasıyla birlikte düşen fiyatlar ihracatın yükselmesine yol açmakta ve bu durumda ihracat yapan firmaların DYY'leri arttırmasına sebebiyet vermektedir. Benzer şekilde ülkelerin üretim sürecinde donanımlı hale gelmesiyle birlikte maliyetler düşmekte ve dış ticaretin artmasıyla yeni piyasalara açılmasına katkı sağlamaktadır. Bunun sonucunda, kârlı yatırım yapmayı hedefleyen çok uluslu işletmeler sermayelerini bu pazarlara yönlendirmekte ve DYY girişlerini arttırmaktadır (Cambazoğlu ve Güneş, 2014: 158-159).

Dolaylı ve dolaysız olarak ilişkisi bulunan dış ticaret akımları ve DYY'lerde ihracat teşviki, ara mal ticareti ve ithal ikamesi dolaysız etki yaratmaktadır. DYY'lerin bu etkisi yatırımı gerçekleştiren ve kabul eden ülke ile diğer üçüncü ülke pazarları arasında değişim göstermektedir (Goldberg ve Klein, 1997).

Ghazali (2010)'ye göre, ülkelerin DYY'lerden etkin bir şekilde faydalandığı durumlarda ekonomik büyüme ve ihracatları olumlu yönde etkilenmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler DYY ile gelişmiş teknolojilerden faydalanmakta, tüketicilerin kaliteli ve geniş yelpazede ürün bulması sağlanmakta, uzmanlaşmış ve donanımlı işgücüne sahip yöneticilerin bilgilerini etkin şekilde kullanımı gerçekleşmekte

dolayısıyla yerel endüstrinin uluslararası düzeyde rekabet edebilirliğinin sağlaması mümkün olmaktadır. Aynı zamanda çok uluslu şirketler, yeni piyasalar yaratarak uluslararası mal ve hizmet kalitesini yükselten bir üretim politikası takip etmektedir. Bu kapsamda yabancı piyasalara girmesi için diğer yatırımcılara rol modellik yapabilmektedir (Ghazali, 2010: 124).

1.8.4. İhracat ve Ar-Ge İlişkisi

Ülkelerin ihracatlarını arttırabilmelerinin ön koşulu uluslararası pazarlarda rekabet avantajı elde edebilecek, farklılaştırılmış ürünlerde uzmanlaşmalarıdır. İhracat potansiyelini artırmanın yolu rekabet üstünlüğü elde etmekten ve ürünlerin farklı olmasından geçmektedir. Bir ürünün yenilik ve gelişmişlik elde edebilmesi için o ürün üzerinde Ar-Ge faaliyetleri gerçekleşmelidir. Bir işletme üretimini yapacağı ürünün Ar-Ge faaliyetlerine önem verdiği takdirde diğer rakipler karşısında avantaj sağlamak ve ihracatını arttırmaktadır. Bunun sebebi yeniliğin, Ar-Ge faaliyetlerinin bir çıktısı olmasından kaynaklanmaktadır. Ülkede Ar-Ge harcamalarına ayrılan payın artmasıyla beraber o ülkede yapılan Ar-Ge faaliyetleri de aynı oranda artmakta ve farklılaşan ürün veya hizmet sunabilme imkânı elde edilmektedir. Bu sebeple ihracatını arttırmak isteyen ülkeler ve işletmeler, Ar-Ge faaliyetlerine yeterli düzeyde harcama yapmalıdır (Coşkun ve Eygü, 2020: 234).

1980’li yıllardan önce iktisatçılar teknoloji ve Ar-Ge’nin büyümedeki etkisini dışsal olarak düşünmüşler ve bu sebeple teknolojik gelişmenin büyüme üzerindeki etkisine açıklık getirmekte birtakım güçlükler yaşamışlardır. 1980’li yıllardan itibaren teknolojik gelişmelerin büyüme üzerindeki etkisinin içsel olduğu kabul edilmiş ve bunun sonucunda içsel büyüme teorileri ortaya çıkmıştır. Ar-Ge üzerine kurulan içsel büyüme modellerinde teknolojik gelişmenin esas kaynağının işletmelerin gerçekleştirdikleri Ar-Ge faaliyetleri olduğu belirtilmiştir. 2000’li yıllardan sonra ise ülkelerin Ar-Ge faaliyetlerindeki gelişmelerin ekonomideki kalkınma düzeylerinde de ilerlemeye yol açtığı onaylanmıştır (Erdoğan ve Canbay, 2016: 40).

Ekonomik kalkınmanın başlıca şartlarından biri olan Ar-Ge, işletmelere rekabet avantajı sağlamaktadır. Firmaların gelişmesinde en önemli faktörlerden biri olan Ar-Ge faaliyetleri yapılmadığı takdirde, işletmeler farklılaştırılmış ürün veya hizmet olanağı elde edemeyerek rekabet edilebilirliğini kaybetmekte ve dışa bağımlılıkları artmaktadır. İşletmelerin uluslararası düzeyde birbirleriyle rekabet

edebilmelerinin en önemli yapı taşlarından biri, teknoloji ve Ar-Ge faaliyetleri sayesinde üstünlük elde edebilmeleridir.

Gelişmiş teknoloji ve vasıflı işgücü, ekonomik büyüme ve kalkınmanın kritik dinamikleri arasındadır. Ülkelerin teknoloji çağına geçiş süreciyle beraber yaşanan hızlı büyümeye bağlı olarak değişimler yaşanmaktadır. Bu değişimler; endüstrilerin kapasitelerinin arttırılması, iletişimin öne çıkarılması, toplumların gereksinimlerinin değişmesi, teknolojiye meydana gelen gelişimleri izleme ihtiyacının artması ve son olarak teknolojiye yönelik üretim gerçekleştirmektir (Güzel, 2009).

Teknolojide gelişmişlik ve nitelikli işgücüne sahip olmak büyüme ve kalkınmanın en önemli yapı taşlarındandır. Bilgi çağına girilen dönemden itibaren teknolojik gelişmeler hız kazanmış ve ülkeler buna bağlı olarak dönüşüm yaşamıştır. Bu dönüşümler;

- Toplumların üretim hacmini arttırması,
- İletişim, bilişim ve ulaşım faaliyetlerinin ön planda olması,
- Toplumsal ve bireysel ihtiyaçların değişerek farklı boyutlara ulaşması,
- Teknolojide meydana gelen değişikliklerin takip edilmesi,
- Güncel teknolojiye dayalı üretimin gerçekleştirilmesidir (Güzel, 2009: 30-31).

Birinci bölümde doğrudan yabancı yatırım kavramı incelenerek yatırımların neden yapıldığı ve sağladığı yararlar incelenmiştir. Aynı zamanda DYY'lerin belirleyicileri, türleri ve DYY'leri açıklayan teoriler üzerinde durulmuştur. Dış ticaret teorileri de incelenerek ihracatı etkileyen unsurlar açıklanmıştır.

İkinci bölümde dış ticaret ve doğrudan yabancı yatırımların tarihsel gelişimi detaylı bir şekilde incelenmiş ve bu dış ticaret ile DYY'lerin sektörel ve ülke dağılımları üzerinde durulmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE DIŞ TİCARETİN TARİHSEL GELİŞİMİ

2.1. TÜRKİYE’DE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN TARİHSEL GELİŞİMİ

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında DYY’lere karşı korumacı politikalar izlenmiştir. Bunun sebebi Osmanlı döneminde diğer ülkelere tanınan imtiyazlardır. Kapitülasyonlar devletin yıkılmasına sebebiyet verdiği için Türkiye, temkinli bir yaklaşım içinde olmuştur. 1929 yılında yaşanan ve Büyük Buhran adı verilen dünya ekonomik krizinin yıkıcı etkileri DYY’nin hareketlenmesini engellemiştir. O dönemlerde son derece kısıtlı bir şekilde gerçekleşen DYY’ler, yine büyük buhran döneminden sonra yaşanan ikinci dünya savaşı sebebiyle durağanlığını korumuştur.

Yabancı yatırımların faaliyetleri, 1838 yılında Osmanlı Döneminde imzalanan Balta Limanı Serbest Ticaret Anlaşmasına dayanmaktadır. İngiliz ve Osmanlı elçiler tarafından imzalanan sözleşme ile İngiltere’den gerçekleştirilecek ithalat kolaylaştırılmış ve yurt içinde faaliyette bulunan İngiliz tüccarlara vergi avantajı sağlanmıştır. Bu sözleşmeyle Osmanlı devletinde kapitalist ekonominin temelleri atılmıştır. Balta Limanı Serbest Ticaret Anlaşmasına göre ticareti gerçekleştirecek ülkeler büyük bir avantaj kazanmıştır. Bu durum devletin tutarlı ve etkin politikalar oluşturmamasını ve izlemesini engelleyerek Osmanlı’yı bir çöküşe itmiştir (Bozdağlıoğlu ve Evlimoğlu, 2014: 34).

Anlaşmanın bir diğer yıkıcı etkisi ise Türkiye’nin 1929 yılına kadar gümrük özgürlüğünün elinden alınmış olmasıdır. Avrupa ülkelerini yerel rakiplerinden koruyan bu anlaşma sonucunda Türkiye, diğer ülkelerin açık pazarı haline gelmiştir.

Osmanlı’ya ilk yabancı sermayenin girişleri, 1854 yılında Kırım Savaşı’ndan sonra mali sistemde finansman sorunları yaşanması sebebiyle edinilen borçlanmadan kaynaklanmıştır. 3 milyon sterlin tutarında alınan borç tutarı, takip eden yıllarda da artmaya devam etmiştir. 1850’li yıllarda ise Osmanlı Devleti artık dış borcunu ödeyemeyecek duruma gelmiştir (Candemir, 2006).

19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin ekonomisi çökmeye başlamış ve iç kaynaklar verilen imtiyazlardan dolayı sistemi çevirmede yetersiz kalmıştır. Bu süreçte dış kaynak ihtiyacının önemi anlaşılmıştır. Osmanlı devleti, dış kaynak olarak dış borçlardan ve DYY'lerden yararlanmıştır. Bu yıllarda yabancı yatırımcılar genel olarak bankacılık ve sigortacılık, hizmet kesimi, demiryolları, elektrik ve su gibi altyapı alanlarına yatırım yapmışlardır (Bozdağlıoğlu ve Evlimoğlu, 2014: 34). Bu dönemde demiryollarına yapılan DYY'ler %68 oranında gerçekleşmiştir. Demiryollarını takip eden ikinci önemli sektör ise bankacılık ve sigortacılık olmuştur. Bunun sebebi Osmanlı Devleti'nde para ticaretinin getirisinin fazla olması ve bundan dolayı yabancı yatırımcıların güven aradığını işaret etmesidir (Kepenek ve Yentürk, 2001: 11).

Tablo 3. 1909-1912 Yılları Arası Osmanlı Devleti'nde Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Yatırımlar	Tutarları	Yıllık Net Getirisi	Getiri Tutarı (%)
Demiryolları	53.310	1.040	1,95
Elektrik, Su, Tramvay	5.700	170	2,98
Liman ve Rıhtım	4.710	160	3,4
Sanayi (Reji dahil)	6,500	560	8,61
Ticaret	2.660	-	-
Madenler	3.580	230	6,42
Banka ve Sigorta	8.200	890	10,85
Devletin ödediği demiryolu km. güvencesi	-	420	-
Toplam	84.660	3.370	3,98
Dış Devlet Borçları	144.480	13.000	8,98
Genel Toplam	234.140	16.370	6,99

Kaynak: (Kepenek, Y. & Yentürk, N. 2001; 12)

Tablo 3 incelendiğinde Osmanlı Devleti'ne yapılan yatırımların genellikle hizmet sektörlerinden kaynaklandığı görülmektedir. DYY'lerin tabloda belirtilen sektörlerde yapılmasının belli başlı sebepleri vardır. İlk olarak bu sektörlerde kısa dönem getirileri yüksektir ve kâr oranları çok fazladır. Yatırımlar yapılırken harcanan giderler kısa bir süre sonra geri kazanılmaktadır. İkincisi ise Osmanlı Devleti'ne yapılan yatırımların sektörel dağılımı dünya genelindeki eğilimle eşleşmektedir (Kepenek ve Yentürk, 2001: 36).

Dış borçlar ve ekonomik zorlukların yaşandığı dönemde Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesi büyük bir buhran dönemi yaratmıştır. Savaş bittikten sonra imparatorlukların yıkılmasıyla beraber kurulan ulus devletlerle ülke sınırları keskin çizgilerle belirlenmiştir. Osmanlı devleti zamanında dış borçlanmanın fazla

olması ve DYY'lerde istenilen başarıya ulaşılamaması sonucunda yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde nispeten dışa kapalı bir ekonomi anlayışı benimsenmiş ve millileştirme politikası uygulamıştır.

2.1.1. 1923-1950 Dönemi

Türkiye Cumhuriyeti dönemi başlangıcında millileştirme hareketlerine başlanmıştır. Amerikan sermayeli Chester grubuyla 1922-1923 yılında imzalanan imtiyazlı demiryolu tasfiye edilmiştir. Aynı zamanda 1924 yılında Haydarpaşa-Ankara, Eskişehir-Konya ve Arifiye-Adapazarı, 1928'de ise Mersin-Tarsus-Adana demiryolu hatları ulusallaştırılmıştır. 1925'de tütün rejisi 4 milyon verilerek ulusallaştırılmıştır. 1926 yılında ise Türk limanlarında deniz ulaşımı yabancılar için yasaklanmış ve limanların işletmesi hükümetin ayrıcalık tanıdığı yerel işletmelere devredilmiştir (Boratav, 2013: 46).

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte, ülkenin yeni kurulan sistemde ekonomik kalkınmayı sağlamasının gerekliliğinin savunulduğu İzmir İktisat Kongresi'nde DYY'lere karşı hoşgörülü ancak tedbirli bir politikanın izlenmesi gerektiği konuşulmuştur (Yüksekdağ, 2008: 26-27).

1923-1929 döneminde İzmir İktisat Kongresi'nde verilen kararların doğrultusunda liberal yönü ağır basan iktisat politikası izlenmesi sonucunda ülkeye belli başlı yabancı yatırım yapılması sağlanmıştır. 1926 yılının sonuna gelindiğinde toplam 201 adet Türk Şirketi kurulmuştur. Bu şirketlerde 66 tane yabancı yatırımlı ortaklık gerçekleştirilmiştir. Türkiye'de kurulan yabancı sermayeli anonim şirketleri 31,4 milyon TL ödenmiş sermayeli olarak yatırıma girmişlerdir. Şirketlerin sektörel dağılımları ise %31 bankacılık, %29 ticaret, %22 gıda ve %20 madencilik sektöründe faaliyet gerçekleştiren şirketler olmuştur (Kipal ve Uyanık, 2001: 61; Yavan, 2006: 32). Toplam yatırımlar içerisinde yabancı sermaye yatırımlarının pay oranı %43 olmuştur. Yapılan ortaklıkların sektörel dağılımına bakıldığında, havagazı, dokuma, çimento, gıda, sanayi ve elektrik sektörleri olarak dağılım göstermiştir (Görgün, 2004: 32).

Tablo 4. 1929 Yılı Türkiye'de Yabancı Şirketlerin Payı

Şirketlerin Milliyeti	Ödenmiş Sermaye (Bin TL)	1929 Yılı Kârı (Bin TL)	Kâr/Ödenmiş Sermaye
--------------------------	--------------------------------	----------------------------	---------------------

	TL	Dolar*	TL	Dolar*	%
Türk Şirketleri	78.239	37.555	11.673	5.603	15
İngiliz Şirketleri	50.000	24.000	2.590	1.243	5.2
İsviçre Şirketleri	22.222	10.666	5.087	2.447	23
Fransız Şirketleri	5.691	2.731	3.348	1.607	60
Yabancı Şirketler Top.	77.913	37.97	1.025	5.297	14
Genel Toplam	156.152	74.952	22.698	10.900	14.6

*zamanın rayiç bedeline göre 1TL=0,48 Dolar olarak kabul edilmiştir.

Kaynak: (Bozdağlıoğlu Y.E., & Evlimoğlu U. 2014: 38)

Tablo 4 incelendiğinde, 1929 yılında Türk şirketleri ve yabancı şirketlerinin ödenmiş sermaye payının neredeyse aynı olduğu görülmektedir. Bununla birlikte kâr oranları da birbirine çok yakındır. Yabancı şirketlerde en yüksek ödenmiş sermaye payını İngiliz şirketleri almaktadır. Ödenmiş sermayenin kârı incelendiğinde en yüksek kârı Fransız şirketlerinin elde ettiği görülmektedir.

Türkiye’de 1926-1933 yılları arasında yabancı özel sermaye, toplam 39,1 milyon TL yatırım gerçekleştirmiştir. 1927’de 113, 1933’de toplam 71 yabancı firmanın çalıştığı belirlenmiştir. 1934-1938 yılları arasında 32 yeni yabancı firma yatırım yapmıştır. 1926-1950 yılları arasında 24 ayrıcalıklı işletme 154,7 milyon TL değer biçilerek Türkiye’de millileştirilmiştir (Tezel, 1994: 217-218).

Tablo 5. Türkiye’de Satın Alınan Tesisler

Sıra	Satın Alınan Tesis	Ödenen	Para Cinsi	Tarih ve İlgili Kanun
1	Anadolu ve Mersin-Tarsus-Adana demiryolları, Haydarpaşa Limanı şirketleri	204.175.400	İsviçre Frangı	31.01.1928 tarih ve 1375 Sayılı Kanun
2	Mudanya-Bursa Demiryolu T.A.İ.	50.000	TL	30.05.1931 tarih ve 1825 Sayılı Kanun
3	İstanbul Türk Anonim Su Şirketi	1.300.200	F.Frangı	20.05.1932 tarih ve 2198 Sayılı Kanun
4	İzmir Rıhtım Şirketi (Rıhtım ve Tramvay)	7.827.200	F.Frangı	12.06.1933 tarih ve 2309 Sayılı Kanun
5	İzmir-Kasa ve Temdidi (İzmir-Afyon ve Manisa-Bandırma)	162.468.000	F.Frangı	31.05.1934 tarih ve 2487 Sayılı Kanun
6	İstanbul Rıhtım ve Antrepo Türk Anonim Şirketi	32.980.100	F.Frangı	23.12.1934 tarih ve 2659 Sayılı Kanun
7	Aydın Demiryolu	1.825.800	Sterlin	30.05.1935 tarih ve 2745 Sayılı Kanun
8	İstanbul Telefon Türk Anonim Şirketi	800.000	Sterlin	13.06.1936 tarih ve 3054 Sayılı Kanun
9	Ereğli Şirketi (Ereğli Limanı, Zonguldak Çatalağzı demiryolu ve maden işletmeleri)	3.500.000	TL	31.03.1937 tarih ve 3146 Sayılı Kanun
10	Şark Demiryolları Türk Anonim Şirketi	20.760.000	İsviçre Frangı	26.04.1937 tarih ve 3155 Sayılı Kanun
11	Üsküdar ve Kadıköy Türk Anonim Su Şirketi	400.000	TL	11.04.1938 tarih ve 3359 Sayılı Kanun

12	İzmir Telefon Türk Anonim Şirketi	1.200.000	TL	25.04.1938 tarih ve 3375 Sayılı Kanun
13	İstanbul Türk Anonim Elektrik Şirketi	1.873.000	Sterlin	22.06.1938 tarih ve 3480 Sayılı Kanun
14	İstanbul Tramvay Şirketi	169.000	Sterlin	12.06.1939 tarih ve 3642 Sayılı Kanun
15	İstanbul Türk Anonim Tünel Şirketi	176.000	TL	12.06.1939 tarih ve 3643 Sayılı Kanun
16	Ankara Elektrik ve Havagazı T.A.İ. Adana Elektrik T.A.İ.	6.661.100	TL	05.07.1939 tarih ve 3688 Sayılı Kanun
17	Bursa ve Müttehit Elektrik T.A.İ. Mersin Elektrik T.A.İ. (Bursa, Mersin, Edirne, Gaziantep elektrik tesisleri ve işletme hakları)	195.100	Sterlin	05.07.1939 tarih ve 3689 Sayılı Kanun
18	İlca-İskele-Pala Demiryolu T.A.İ.	10.000	TL	22.05.1941 tarih ve 4127 Sayılı Kanun
19	İzmir Tramvay ve Elektrik T.A.İ.	10.223.800	İsviçre Frangı karşılığı TL	19.07.1943 tarih ve 4483 Sayılı Kanun
20	İzmir Suları Anonim Şirketi	1.399.200	İsviçre Frangı karşılığı TL	05.06.1944 tarih ve 4583 Sayılı Kanun

Kaynak: (Tuncer, 1968: 70-72)

Tablo 5'e göre, millileştirme hareketi kapsamında 20 adet şirket satın alınmıştır. Anadolu ve Mersin-Tarsus-Adana demiryolları, Haydarpaşa Limanı şirketlerinin satın alımında devlet 204 milyon İsviçre Frangı ödemiştir. İstanbul Türk Anonim Şirketi, İzmir Rıhtım Şirketi, İzmir-Kasa ve Temdidi, İstanbul Rıhtım ve Antrepo Türk Anonim Şirketi Fransız Frangı karşılığında devlet bünyesine katılmıştır. Aydın Demiryolu, İstanbul Telefon Türk Anonim Şirketi, İstanbul Türk Anonim Elektrik Şirketi, İstanbul Tramvay Şirketi ve Bursa ve Müttehit Elektrik Türk Anonim Şirketi toplamda 4.862.100 Sterlin karşılığında satın alınmıştır.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yabancı yatırımlar konusunda 1948 yılında gerçekleştirilen İkinci İktisat Kongresi'nde önemli kararlar alınması gerektiğini savunmuştur. Kongre sonucunda millileştirme hareketlerinin azaltılarak Türkiye'nin edinilen borçlardan kurtulmasının yolunun DYY'lerle sağlanması gerektiği kararına varılmıştır. Bu karar neticesinde daha liberal bir politika benimseyen Türkiye yasal düzenlemeler yapmaya başlamıştır.

Bu düzenlemelerden belli başlı olanlar şunlardır (Kılıçgürmezöz, 2007: 48);

- Türk Parasını Kıymetini Koruma Kanununa istinaden oluşturulan 22 Nisan 1947 tarihli ve 13 sayılı karar: Bu kararda yapılan yatırımların ülkeye girişinde döviz şeklinde girişinin yapılması ve yatırımların ulaştırma, tarım, endüstri ve turizm sektörlerinde gerçekleştirilmesinin gerektiği belirtilmiştir. Devlet, yatırımı gerçekleştirecek işletmenin, ev sahibi ülkenin ekonomisine fayda sağlayacağını öngörür ve dış ticaret hareketlerine olumlu etkide bulunacağına karar verirse elde edilen gelirin, devletin onaylayacağı bir kısmını ülke dışına transfer etmesine müsaade edilmiştir.

- 1950 yılında onaylanan 5583 sayılı kanun: Bu kanunla birlikte yatırımcıların gelirlerinin belirli bir bölümünün aktarımına güvence verildiği gibi ülke dışından borç alma talebi olan Türk işletmelerine de bu borçların faizinin aktarılma imtiyazı verilmiştir.
- 1951’de onaylanan 5821 sayılı kanun: Bu yasa ile yabancı sermayeye sahip olan işletmelere, toplam kârlarının %10’unu aktarma izni verilmiştir. Fakat bu konuda atılan en kesin adım 6224 sayılı Kanun’da gerçekleşmiştir.

Tablo 6. İkinci Dünya Savaşı’ndan Sonra Türkiye’ye Gelen Yabancı Sermayeli Yatırımlar 1946-1962) (\$ Cinsinden)

	ABD Yardımları			Diğer Kuruluşların Yardımları	Gelen Yabancı Sermaye	%
	Borç	Bağış	Toplam			
1946-8	45,4	---	45,4	5	---	70,8
1949	33,8	---	33,8	---	---	---
1950	40	31,9	71,9	80,4	---	---
1951	---	49,8	49,8	---	3400	70,8
1952	11,2	58,4	69,6	35,2	2993	11,1
1953	---	58,6	58,6	20	1148	6,3
1954	---	78,7	78,7	3,8	2598	2,4
1955	25,5	83,8	109,3	---	8002	16,3
1956	25	104,3	129,3	---	21605	32,3
1957	25,1	62,3	87,4	13,5	10531	24,6
1958	23,2	90,4	113,6	125,5	15068	26,1
1959	97,2	107	204,2	---	19825	28,5
1960	26,5	99	125,5	37	18711	38,2
1961	131	89,8	220	161,7	43056	48,9
1962	102,5	81,6	184,2	15	87246	65,3
Toplam	586,4	995,6	1582	497,1	234233	32,8

Kaynak: (Tuncer, 1968: 68-75 ve Görgün, 2004:36’den aktarma Şener S. & Kılıç C., 2008: 32)

Tablo 6’ya göre, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ülkeye yabancı yatırım girişleri artmıştır. Marshall yardımları ile birlikte ABD’den gelen yabancı sermaye girişi artış göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı bitmesiyle, yatırım ortamı elverişli konuma gelmiş ve ülkeye bu yıllar arasında yabancı sermaye girişi devam etmiştir.

2.1.2. 1950-1980 Dönemi

1946 yılından itibaren çok partili siyasi hayatın aktif hale gelmesiyle birlikte Türkiye Cumhuriyeti 1950’li yıllarda, kalkınma politikasının hâkim olduğu zamana kadar olan dönem aralığında daha liberal bir ekonomi anlayışı benimsemiş ve buna göre hareket etmiştir. Liberal politikayı benimsedikten sonra hedefi ülkede yatırım

gerçekleştirmek ve yabancı sermayedarları ülkeye çekmek olmuştur. Bu dönemde yapılan kamu yatırımlarının genel olarak alt yapı yatırımları şeklinde gerçekleşmesinin sebebi özel sektörün yatırım seviyesinin arttırılmak istenmesi ve gelişmek için uygun bir zemin oluşturma arzusundan kaynaklanmıştır (Ay, 2007: 18-19).

Yabancı sermayeler konusu zerine Türkiye’de 1 Mart 1950’de uygulamaya konan 5583 sayılı Hazinece zel Teşebbüslere Kefalet Edilmesine ve Döviz Taahhüdünde Bulunulmasına Dair Kanun ve 9 Ağustos 1951’de çıkarılan 5821 sayılı Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu ıkarılmıştır. Yabancı yatırımlara kr transferi imkn verilerek bu durum 5583 sayılı kanunla garanti altına alınmıştır. Kanuna göre 300 milyona kadar transfer imkn yabancı yatırımcılara sağlanmıştır. 5821 sayılı kanun ile beraber tarım, enerji, ticaret, turizm ve madencilik gibi alanlar yabancı yatırımcılara açılmıştır. Fakat hükümetin kr transfer oranını kendi belirleyeceği kanunlardan dolayı, bu dönemde istenilen yabancı sermaye miktarı ülkeye giriş yapmamış ve beklenen sonuçlar karşılığını vermemiştir. Bundan dolayı 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu hazırlanarak ülkeye DYY girişi arttırılmak istenmiştir (etinkaya, 2004: 79).

1954’de diğer kanuna göre serbest ticarete daha uyumlu olan 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik kanunu çıkarılmıştır. 1951 yılında yayımlanan 5821 sayılı kanun hem yabancı yatırımcıların çalışabileceği alanı kısıtlamış hem de kr transfer oranında yaratılan belirsizlik ile yatırımcının geri çekilmesine sebep olmuştur. 6224 sayılı yasayla beraber bu belirsizlikler bitmiş ve diğer faaliyet alanları da yabancı sermayeye açmıştır. 5821 sayılı kanunda edinilen kârın %10’luk kısmının transferine müsaade edilmiş ve işletmenin satışı ve tasfiyesi söz konusu olduğunda sermayenin tümünün ancak 3 ila 5 sene içerisinde transfer edilmesine imkn verilmiştir. 6224 sayılı yeni kanun ile bu sınırlandırmalar bitmiş, kazanç ve tasfiye toplamalarının yatırımı yapan ülkenin para birimi türünden transferinin yapılmasına müsaade edilmiştir. İthal ikameci politikalarla birlikte döviz birikimi sağlayıp aynı zamanda yeni faaliyet bölgeleri yaratmak amacı ile çıkarılan bu kanun Türkiye Cumhuriyeti’nde var olan yatırım bölgelerini daha cezbedici bir duruma getirmiştir (Zarakolu 1954).

1954 yılında çıkan 6326 sayılı Petrol Kanunu’yla da Türkiye’de DYY’ler gerçekleşmiştir. Çıkarılan kanunda yabancı yatırımlara petrol arama izinleri, işlem ruhsatları ve belge talep etme hakkı tanınmıştır. zerinde işletme kurduğu araziye satın alma hakkına sahip olan yabancı yatırımcı aynı zamanda arama yaptığı alanlar için de satın alma ve kamulaştırma hakkını elde etmiştir. Petrol Kanunu’na göre yatırımı

gerçekleştiren işletmeler petrol işçiliği için ihtiyaç duyduğu malzemeleri hiçbir gümrük ücreti ödmeden yurt dışından ithal etme hakkını elde etmiştir. Bununla birlikte yatırımcı, yatırımlardan elde edilen kârları kanunda belirtilen şartlara göre vergi ödemelerini gerçekleştikten sonra ülke dışına transfer etme imkânına sahip olmuştur (Uras, 1979: 112-114).

1960'lı yıllara girildiğinde ülkeye giren DYY'lerde artış yaşanmıştır. Planlı ekonomiye geçiş ile beraber Türkiye'de ekonomik istikrarın yaşanması sonucunda yabancı yatırımcı için cazip ülke haline gelen Türkiye, yatırım yapılması için elverişli bir sistem oluşturmuştur. I. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, özel sektörde planlanan amaçlara ulaşmak üzere yabancı yatırımın teşvik edilmesi konusunda çalışmalar yapılmıştır. Ödemeler dengesinin mevcut durumunu arttırmak ve uluslararası ekonomik ilişkileri iyileştirip geliştirmek için yabancı yatırımların önemli bir araç olduğu savunulmuştur. Bununla birlikte 1966 yılında yabancı yatırımcılara getirilen zorunlu ihracat koşulu ve kâr transferlerini devletin istediği miktarda yapabilme şartı yabancı yatırımları teşvik politikası ile çelişmiştir. II. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda asıl amaçlanan ülkeye teknoloji transferinin sağlanması olmuştur. Yabancı yatırımı gerçekleştiren işletmelerden beklenen getirdikleri teknoloji ile yapılan yatırımlarda ülkenin sanayileşmesi için katkı sağlamaları olmuştur. III. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda Türkiye'de dış ödemeler açısından bir zorluk yaşanmadığı gerekçesi ile yabancı yatırımı teşvik etmek için bir çalışma yapılmamıştır. IV. Beş Yıllık Kalkınma Dönemi'nde ise ülkeye giriş yapan yabancı yatırımların ekonomiye katkı sağlaması amacı gözetilmiştir. Sonuç olarak Beş Yıllık Kalkınma dönemlerinde DYY'lerin ülkeye girişinin sağlanması için uygulanan değişken politikalar sebebiyle DYY'lerin girişinde dalgalanmalar yaşanmıştır (Batmaz ve Tekeli, 2009:122; Bayar, 2013: 73).

Türkiye'ye Birinci Beş Yıllık Planlı Kalkınmada 115, ikinci Beş Yıllık Planlı Kalkınmada 183, üçüncü Beş Yıllık Planlı Kalkınma döneminde 362 milyon \$ ile toplamda 660 milyon \$ DYY girişi olmuştur. Planlı kalkınma dönemlerinde ortaya çıkan diğer konu ise, Birinci Kalkınma Planında 64 milyon \$, İkinci Kalkınma Planında 101 milyon \$ ve Üçüncü Kalkınma Planı döneminde ise 346 milyon \$ kâr transferinin yatırımcıların ana ülkesine transfer edilmiş olmasıdır (Kepenek ve Yentürk, 2001: 168).

1 Ocak 1973'de Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile Katma Protokol Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayla sonucunda yabancı sermayeyle ilgili önemli kararlar alınmıştır. 51. ve 52. maddeler uyarınca, Türkiye'nin AET'ye üye olan

lkelerden yapılacak olan yatırımlara sağladığı olanakları iyileştirmesi ve ülkelerin yapacağı para transferi esnasında uygulanacak olan kontrollerde işlem kolaylığı sağlanması hedeflenmiştir. Aynı zamanda imzalanan bu anlaşma ile AET ye ülkelerinden ithalatı yapılan ürünlere gümrük indirimleri sağlanmıştır (DPT, 1993).

1973 yılında yaşanan petrol krizi sonucunda %70 gibi yüksek bir oranda artan petrol fiyatları sebebiyle DYY'leri olumsuz etkileyen durumlar meydana gelmiştir. Petrol kriziyle birlikte 1973 yılında yürürlüğe giren 1702 sayılı Petrol Reformu Kanunu sebebi ile petrolün yatırımcılar tarafından çıkarılması ve işlenmesi izni kaldırılmıştır. Bunun sonucunda, 1954 yılında yürürlüğe giren Petrol Kanunu'ndaki petrol kaynaklarının yalnızca kamu kesimi tarafından kullanılması biçiminde yapılan değişiklikle birlikte yabancı sermayeli petrol şirketleri Türkiye'den çekilme kararı almıştır. 1973 yılında 5 milyon ton petrol çıkarılırken 1980 yılında yerli üretim yılda 2,3 milyon ton petrol çıkar mış ve 1,2 milyon ton gerileme yaşanmıştır (Altun, 2007).

Türkiye Cumhuriyeti 1970'li yılların sonuna kadar ithal ikameci sanayileşme politikası uygulamıştır. Bu yıllarda DYY'lere müdahaleler devam ettiği için yabancı yatırımın gerçekleşme oranlarında düşüş yaşanmıştır. 1980 dönüşümü ile demeler dengesinin korunması ve ülkenin kalkınmasının sağlanması amacıyla yeniden DYY'ler önem kazanmış ve Türkiye liberal politika anlayışına geri dnmştir.

Tablo 7. 1954-1980 Yılları Arasında Türkiye'ye Gelen Doğrudan Yabancı Sermaye (Milyon \$)

Yıllar	Yıllık Doğrudan Yabancı Sermaye	Birikimli Doğrudan Yabancı Sermaye
1954'e kadar	2.8	2.8
1954	2.2	5.0
1955	1.2	6.2
1956	3.4	9.6
1957	1.3	10.9
1958	1.1	12.0
1959	3.4	15.4
1960	1.9	17.3
1961	1.2	18.5
1962	4.2	22.7
1963	4.5	27.2
1964	11.9	39.1
1965	11.6	50.7
1966	9.7	60.4
1967	9.0	69.4

1968	13.9	83.3
1969	13.2	96.5
1970	9.0	105.5
1971	11.7	117.2
1972	12.8	130.0
1973	67.3	197.3
1974	-7.7	189.6
1975	15.1	204.7
1976	8.9	213.6
1977	9.2	222.8
1978	11.7	234.5
1979	-6.4	228.1
1980	97.0	325.1

Kaynak: (Cömert, 1998: 12)

Tablo 7 incelendiğinde Türkiye'deki DYY'lerin dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. 1980'li yıllardan önce yüksek seviyelerde bir DYY gerçekleşmemiştir. Türkiye'nin izlediği değişken politikalar sebebiyle önemli bir yabancı yatırım girişi yaşanmayan bu dönem sonrasında 1980'li yıllarla birlikte DYY'lerin hareketlendiği bir döneme girilmiştir.

2.1.3. 1980 Sonrası Dönem

Türkiye'de 1980'li yıllarda 24 Ocak Ekonomik İstikrar Kararları ile liberal politika anlayışı benimsenmiştir. Bu süreçte alınan en büyük karar döviz kuru politikaları ile ilgili olmuştur. Bu kararın ardından yabancı sermaye serbest bırakılmış ve uluslararası ticarete liberal bir politika izlenme kararı alınmıştır. Aynı zamanda DYY'leri teşvik eden politikalar da uygulanmaya başlanmıştır.

24 Ocak Ekonomik İstikrar Kararları ve onu takip eden politikalar ile ülke ekonomisinin dünya ekonomisi ile bütünleşmesi amaçlanmıştır. Alınan bu kararlarda uzun zamanlı ve istikrarlı bir ekonomik gelişme planı olması hedeflenmiştir. 24 Ocak kararlarının neticesinde gerçekleşen olaylar şunlardır (Karluk, 2005: 409):

- İhracatta hızlı bir şekilde yükselmiş, ihracatta sanayi ürünlerinin payında artış yaşanmıştır.
- Dış satım ve öteki döviz gelirlerinde meydana gelen artış ile birlikte ödemeler dengesinde oluşan açıklarda düşüş oluşmuş ve döviz darboğazında genişleme yaşanmıştır.

- DYY, işçi ücretleri ve turizm bütçesinde artış meydana gelmiştir.
- 1981 yılında dışa açılma ile birlikte ithalatta hızlı bir yükselme yaşanması sebebi ile dış ticaret açığı artmıştır.
- Bir süre için ekonomik sıkıntılar meydana gelmemiştir.
- Uluslararası pazarlardan edinilen yeni krediler ile dış finansman gereksinimi karşılanmış ve dış alımlarda artışlar sağlanmıştır.
- Enerjide yaşanan problemler çözümlenmiş ve bunun sonucunda ekonomide kapasite kullanım oranı arttırılmıştır.
- 24 Ocak kararlarının alındığı 1980 yılında Türkiye Cumhuriyeti tarihinde enflasyon ilk kez üç haneli olmuştur. Fakat takip eden yıllarda hızlı bir düşüş yaşanmıştır.
- Faiz oranlarının yükseltilmesi, banka mevduatlarını arttırmıştır.
- Ekonomik krizin yaşandığı 1980 yılında Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH)'da gerileme meydana gelmiş, 1981'den sonra ekonomik büyüme tekrar başlamıştır.

Türkiye 1980 dönemiyle birlikte serbest ekonomi anlayışını benimsemiştir. Liberal ekonomiye uygun politikalar uygulanarak özelleştirme programları devreye girmiştir. Bunun sonucunda, devletin ekonomideki rolünde azalma yaşanmıştır. Özelleştirme programları ile DYY girişi artırılmıştır. Türkiye bu yıllarda DYY'leri ülkeye çekmek ve mevcut yatırımları arttırmak amacıyla mevcut düzende farklı uygulamalara gitmiştir.

Bu uygulamalardan en önemli olanlar aşağıda yer almaktadır (Dumludağ, 2006: 226-227; Saray, 2011: 391-392; Keskin, 2020: 52):

- Yabancı sermayeden sorumlu Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü kurulmuştur.
- Yabancı sermaye kararı yürürlüğe girmiş, işletmelerin çalışma alanlarının hangileri olduğu belirlenmiştir.
- Yabancı sermayeli işletmelerdeki yabancı personel ile alakalı kısıtlamaların birçok bölümü feshedilmiştir.
- Gümrük vergileri indirilmiştir.

Türkiye'de 1990-1994 döneminde, yeni bir kalkınma planı uygulama kararı olarak VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı hayata geçirilmiştir. Bu planın asıl amacı, gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılayabilmelerini herhangi bir riske sokmadan

bugünkü kuşakların ihtiyaç duyduğu tüm gereksinimleri karşılayan bir kalkınma planı hazırlamak olmuştur. Bu planda, dış borçların azaltılarak DYY seviyesinin 5,5 milyar \$ civarında gerçekleşmesi hedef alınmıştır. Fakat 1994 yılında ülkenin kamu açıklarının artması sonucunda faiz oranlarında yükselme meydana gelmiş ve sıcak para girişi neticesinde Türk Lirası aşırı değer kazanmıştır. Yaşanan bu gelişme sonrasında yatırımcıların maliyetlerinin artması kaçınılmaz bir durum haline geldiği için Türkiye, yatırımcılar için uygun bir yatırım alanı olmaktan çıkmıştır. Türk Lirasının değer kazanması sonucunda işgücü maliyetlerinde ciddi bir artış yaşanmış ve ihracat teşviklerinde azalmalar meydana geldiği için Türkiye ekonomisi büyük bir sarsıntı yaşamıştır. Sonuç olarak Türkiye'nin rekabet gücü düşmeye başlamış ve planlanan aksine dış ticaret açığı giderek artmıştır. Türkiye 1994 yılını ağır bir ekonomik kriz ile geçirmiş ve yaşanan bu kriz sonrasında 5 Nisan 1994 yılında İstikrar Tedbirleri kararı alınmıştır.

5 Nisan Kararlarının hedefi 1994'te yaşanan ekonomik krizi sonucu ülke ekonomisindeki aşırı dengesizliklerin etkisini en aza indirmek olmuştur. Türk Lirasına uygulanan devalüasyon oranıyla beraber işgücü fiyatlarının ucuzlaması sonucunda emek maliyetleri de düşmüştür. Alınan kararlar ucuz işgücü arayan yabancı yatırımcılar için teşvik edici bir ortam yaratsa da yabancı yatırımcıyı teşvik eden kararlar uygulanmadığı için yabancı sermayeyi ülkeye çeken bir etken olmamıştır.

5 Nisan kararları sonrasında ülkeye gelen DYY'leri artırmak için yeni çerçeve kararı çıkarılmıştır. 1995 yılında uygulanmaya başlanan Yabancı Sermaye Çerçeve Kararı'nda alınan kararlar şunlardır (DPT, 2000:8).

- Yabancı yatırımcılar, yerli yatırımcılar ile aynı sorumluluk ve imtiyazlara sahip olmuştur.
- Yabancı yatırımlarda işletmelerin sahip olduğu ortaklık paylarının oranlarına ilişkin kısıtlama kaldırılmıştır.
- Önceki dönemde döviz hesabında kalmasına müsaade edilmeyen yabancı girişimcilerin artık TL hesaplarında tutulmak yerine istedikleri zaman yabancı para cinsinden hesap açmasına izin verilmiştir.
- Yabancı istihdama olanak tanınmazken ihtiyaç halinde yabancı kişilerin de istihdamının sağlanması için olanak tanınmıştır. Öncelikli sektör olarak teknoloji altyapısı ve yetişmiş işgücü yönlendirmesi sağlanarak maliyet ve üretimde avantaj yakalanabileceği düşünülmüştür.

- Belirli aşamaları olan lisans, teknik yardım ve yönetim sözleşmelerinin onay süreci kaldırılarak işlem sağlanması süreci getirilmiştir.
- Dış kredi sözleşmelerinin onay almadan kullanılmasında bütün engeller kalkmış ve dış kredi problemsiz şekilde kullanılmasına izin verilmiştir.

Türkiye’de, VII. Beş Yıllık Kalkınma Planının başladığı ve Gümrük Birliği’nin ilk yılı olan 1996 yılında ise piyasalar üzerinde etkili olan üç önemli gelişme yaşamıştır. Bunlardan birincisi; 1995 yılının sonunda gerçekleşen genel seçim sonrası yaşanan siyasi kararsızlık, ikincisi; Gümrük Birliği’nin uygulamaya geçmesi ve son olarak IMF ile gerçekleşen stand-by anlaşmasının bitmesidir. Türkiye Gümrük Birliği’ne girdiği yıl DYY’ler açısından büyük gelişmeler yaşayacağı beklentisine girmiş fakat beklentiler karşılık bulamamıştır. Tablo 8’deki veriler incelendiğinde, 1997’de gerçekleşmesine müsaade edilen 1,6 milyar \$’lık DYY’den 805 milyon \$ fiili gerçekleşme yaşandığı görülmektedir. 1998 yılında ise 940 milyon \$’lık DYY gerçekleşirken 1999 yılında gerçekleşen DYY 784 milyon \$ seviyesine gerilemiştir (Karluk, 2001: 104).

Tablo 8. Doğrudan Yabancı Yatırımların Yıllara Göre Dağılımı (1980-1999) (Milyon \$)

Yıllar	İzin Verilen Yabancı Sermaye	Fiilen Gerçekleşen Yabancı Sermaye (Net)
1980	97	18
1981	338	95
1982	167	55
1983	103	46
1984	271	113
1985	235	99
1986	364	125
1987	655	115
1988	821	354
1989	1,512	663
1990	1,861	684
1991	1,967	810
1992	1,820	844
1993	2,063	636
1994	1,477	608
1995	2,948	885
1996	3,836	722
1997	1,678	805
1998	1,647	940
1999	1,700	783

Kaynak: (DPT’den aktarma; Bayar, 2013: 76)

2000 yılında gerçekleşen DYY tutarı yaklaşık olarak 1 milyar \$ seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu durumun gerçekleşmesindeki etkenler ise IMF ve Dünya

Bankası'nın destek verdiği ekonomik programların ülkede uygulanmaya başlanmış olmasından kaynaklanmıştır. Bu uygulamalardan sonra ülke ekonomisinde istikrar sağlanmış ve ekonomik büyüme gerçekleşmiştir. 2000 ve 2001 yılında meydana gelen ekonomik krizler gelen yatırımları ve ekonomiyi belli bir süre etkilemese de takip eden yıllarda ülkeye giriş yapan DYY oranı 566 milyon \$ gibi ciddi bir seviyeye düşmüştür.

2002 yılında DYY'lerin gerçekleşmesini sağlayacak yeni kararlar alınmıştır. 2003 yılının Haziran ayında 4875 sayılı DYY Kanunu 6224 sayılı kanunun yerini almıştır. 4875 sayılı kanunda yaşanan genel değişiklikler (Erdilek, 2006);

- Sektör sınırlamasının kaldırılması,
- DYY'lerin uluslararası standartlara göre belirlenmesi,
- Yabancı işletmelerin getirilerini ülkelerine aktarabilmesi,
- Yabancı işletmelere mülk edinme hakkı tanınması,
- Yabancı işletmelerin Türk işletmeleriyle eşit imtiyaz, yükümlülüğe sahip olmaları ve Türk işletmesi olması hakkının tanınması,
- En düşük sermaye sınırının ve işletmeler için performans yükümlülüğünün kaldırılmasıdır.

4875 sayılı kanun sonrasında 2003 yılında, Türkiye'ye gelen DYY oranlarında artış meydana gelmiştir. Bu kanun ile beraber yatırımcıların hakları uluslararası standartlar ile koruma altına alınmıştır. 4875 Sayılı kanun ile gelen yenilikler şunlardır (Yılmaz, 2006);

1. Yatırımı yapacak olan yatırımcıların Türk şirketleriyle eşit hakka sahip olacakları ifade edilmiştir. 6224 Sayılı kanun çerçevesinde de yabancı yatırımcıların yerli yatırımcılarla aynı haklara sahip oldukları bildirilmiştir. Benzer şekilde bu kanun ile yatırımı yapacak olan yatırımcıların Türk Ticaret Kanunu ve Borçlar Kanunu'nda bulunan sektörde işletme açabilmelerine izin verilmiştir. Bununla birlikte 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununda yer alan Yabancı Sermaye Çerçeve Kararına göre her bir yabancı yatırımcının asgari 50.000 \$ tutarındaki yabancı sermayeyi Türkiye'ye getirme zorunluluğu bulunmaktaydı. Yani şirket açmak isteyen ortaklar 50.000 TL ile şirket açabilirken, aynı sektörde yabancı sermayeli ortaklar şirketlerini 250.000 \$ ile açabilmekteydi. Bu durum yerli ve yabancı yatırımcılar arasında eşitsizlik yaratmaktaydı. Çıkan bu kanun ile eşitsizlik kaldırılmış ve Türk Ticaret Kanunu'nda her yatırımcının belirlenen sermaye tutarı eşit hale getirilmiştir.

2. 6224 sayılı kanunda Türkiye'ye yatırım yapacak olan işletmeler ve var olan işletmesini büyütmek isteyen yatırımcılar Hazine Müsteşarlığı iznine tabii bulunmaktaydı. 4875 sayılı DYY Kanunu ile yabancı yatırımcı faaliyet gösterdiği sektöre dair bilgileri Hazine Müsteşarlığı Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü'ne verme yükümlülüğü gelmiştir. Böylelikle izin sistemi değişmiş, bilgilendirme sistemine dönüşmüştür. Böylelikle bürokratik güçlükler kaldırılmıştır.

3. Eski kanunda yalnızca anonim ve limited şirketi kurmaya izni olan veya yalnızca bu çeşit işletmelere ortaklık yapabilen yabancı yatırımcılara, mevduatın izin verdiği derecede her çeşit işletme kurma hakkı tanınmıştır.

4. 4875 sayılı kanun ile birlikte yabancı yatırımcıların kazandığı getirinin ve firmanın satım veya kapanması durumunda mevcut olan ham sermayenin ülkesine aktarımına izin verilmiştir. Bu kanun 6224 sayılı kanunda olsa da eski kanunda bu durumların yalnızca yatırımcı ülkenin para birimiyle transferi mümkündü. Yeni yasayla beraber bu şart kaldırılmış ve yabancı yatırımcının bu aktarımı dilediği para birimi ile yapması hakkı tanınmıştır.

17 Haziran 2003 tarihinde 4875 sayılı DYY Kanunu'nun uygulanmaya başlaması ile birlikte işletme sayısında yükselmeler yaşanmış ve 2003 yılında yabancı sermayeli firma adedi 2002 yılına kıyasla %88,4 oranında artış göstermiştir. 17 Haziran 2003-31 Ekim 2005 tarihleri arasında ülkeye giriş yapan yabancı sermayeli işletme sayısı, daha önce gelen toplam işletme adedinin %86,5'ini karşılamıştır (Hazine, 2006).

DYY girişleri 2000 yılı ile 2017 yılı arasında toplamda 198 milyar \$ tutarında gerçekleşmiştir. Yıllara göre yatırımlar incelendiğinde, 2007 yılı en çok yatırım alan yıl olmuştur. Bu yılda 2,2 milyar \$ civarında DYY girişi yaşanmıştır. 2008 yılında yaşanan küresel kriz sonrası tüm dünya ülkeleri gibi Türkiye'de de yatırımlar azalmış ve 2009 yılında 8,5 milyar \$'a kadar gerilemiştir. Küresel kriz ile birlikte özelleştirme sürecinin yavaşlaması ve ülkedeki sıfırdan yatırım çekme stratejisinde yaşanan başarısızlık sebebiyle DYY girişlerinde azalma meydana gelmiştir (Öztürk, 2012: 187).

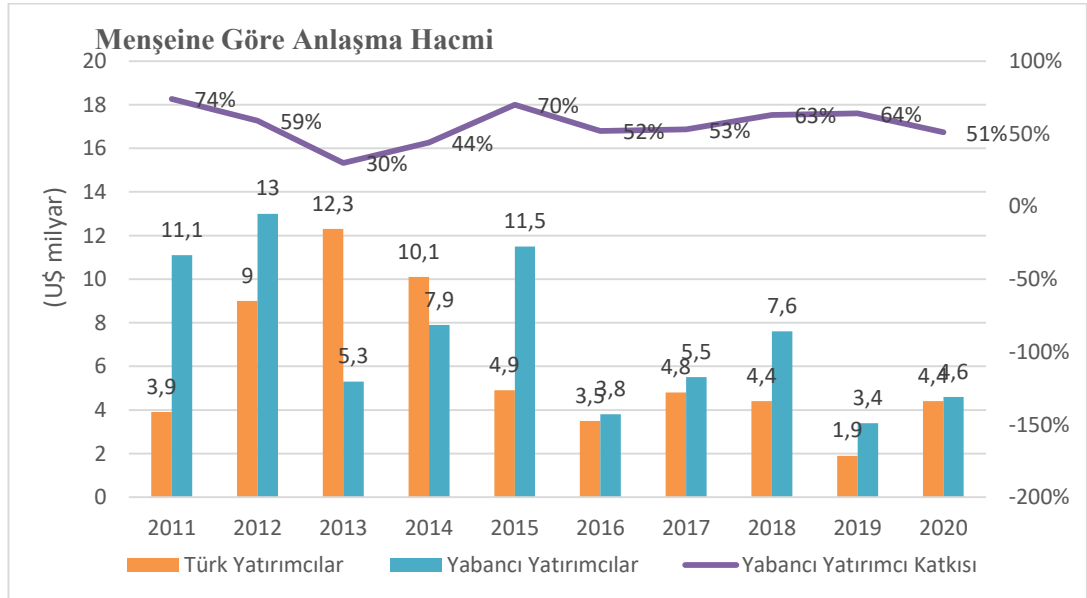
2016'da Türkiye'ye yapılan DYY %31 oranında azalarak 12 milyar \$ seviyesine gerilemiştir. 2016 yılında yaşanan iç ve dış sorunlar nedeniyle, ülkenin politik istikrarı konusunda yatırımcılar açısından şüphe oluşmuş ve bu da ekonomik büyümenin istikrarsızlığına yol açmıştır. Bu durum DYY girişlerini doğrudan etkilemiştir. (UNCTAD, 2017: 54).

2017 yılının sonunda Türkiye’de DYY girişi 10,8 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. 2016 yılının aynı dönemi ile bu oran karşılaştırıldığında DYY girişlerinde %19 oranında bir azalma meydana geldiği görülmektedir. 2017 yılında toplamda gerçekleşen DYY girişlerinin 5,6 milyar \$’ını net doğrudan uluslararası sermaye girişleri, 4,6 milyar \$’ını yurtdışında yerleşik kişilerin gayrimenkul alımları ve 619 milyon \$’ını ise diğer sermaye oluşturmuştur (UNCTAD, 2017).

2018 yılında Türkiye’de gerçekleşen yabancı yatırımlarda birleşme ve satın alma projelerinin sayısı 74 adet olarak gerçekleşmiştir. Bu projelerin toplamı 7,6 milyar \$ seviyesinde olmuştur. 2018 yılında toplam yıllık işlem hacminin %63’ünü stratejik yatırımcıların büyük ölçekli yatırımları oluşturmuştur (Deloitte, 2018).

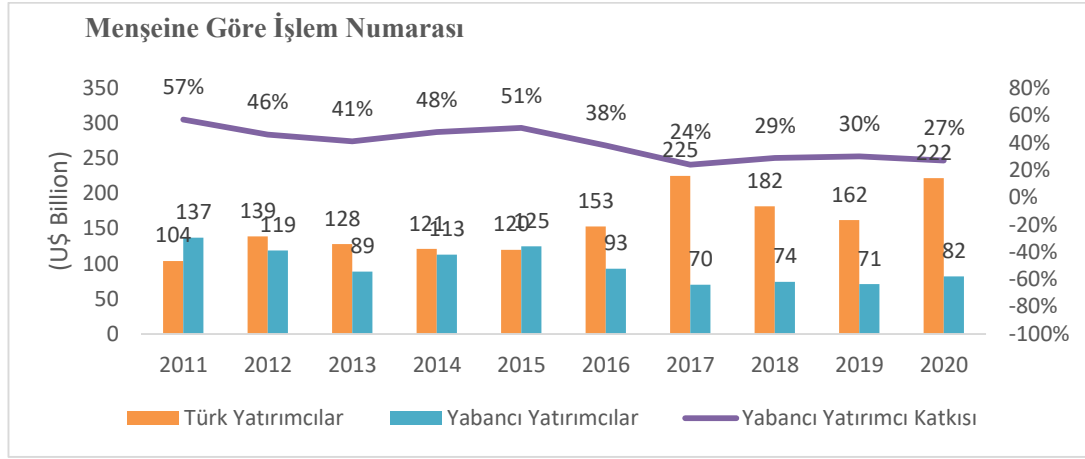
2020 yılı pandemi döneminde tüm dünyayı etkisi altına alan belirsizliklere rağmen Türkiye’ye gelen DYY’lerin ülke pazarına güvenleri devam etmiştir. Gerçekleşen yabancı yatırım miktarı son 10 yıllık ortalamanın altında olsa da 2020 yılında yıllık %35 baz oranında artmıştır. (2019-3,4 milyar \$). Buna benzer olarak Türk yatırımcıları da içinde bulunduran işlemlerin toplam değeri iki katından daha fazla (2019-1,9 milyar \$) artarken, toplam işlem sayısı ise %37 oranında yükselmiştir (Deloitte, 2020: 9).

Grafik 1. Türkiye Menşesine Göre Anlaşma Hacmi

Kaynak: (Deloitte, 2020: 9)

Grafik 2. Türkiye Menşesine Göre İşlem Numarası

Kaynak: (Deloitte, 2020: 9)

Grafik 1 ve 2 incelendiğinde, yıllara göre yabancı yatırımcıların sağladıkları işlem hacminin azaldığı görülmektedir. Bu durum yaşanan krizler ve ülkede sabit bir ekonomi bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Fakat tüm bu durumlara rağmen, son yıllarda tüm dünya ülkelerini etkisi altına alan Covid-19 döneminde yatırımcılar bir önceki yıla kıyasla %35 işlem hacimlerini arttırdığı görülmektedir.

Tablo 9. 2016-2020 Yılları Arası Gerçekleşen Birleşme ve Satın Almalar

Yıllar	2016	2017	2018	2019	2020
İşlem Numarası	246	295	256	233	304
İşlem Hacmi	7.3 Milyar\$	10.3Milyar\$	12Milyar\$	5.3Milyar\$	9.0 Milyar\$
Yabancı Yatırımcılar /Toplam Pay	3.8 Milyar\$/%52	5.5 Milyar\$/%53	7.6 Milyar\$/%63	3.4 Milyar\$/%64	4.6 Milyar\$/ %51
Finansal Yatırımcılar	İşlem değerinin %22'si / İşlem sayısının %41'i	İşlem değerinin %25'i/ İşlem sayısının %49'u	İşlem değerinin %8'i/ İşlem sayısının %41'i	İşlem değerinin %17'si/ İşlem sayısının %37'si	İşlem değerinin %44'ü/ İşlem sayısının %54'ü
Ortalama İşlem Boyutu	30 Milyon \$ Sermaye	35 Milyon \$Sermaye	47 Milyon\$ Sermaye	23 Milyon\$ Sermaye	30 Milyon\$ Sermaye
Toplam Hacimde En Büyük On İşlemlerin Payı	%37	%50	%63	%50	%58

Not: Yukarıda sunulan veriler, açıklanmayan değerlerle ilgili tahminleri içerir.

Kaynak: (Deloitte, 2020: 7)

Tablo 9 incelendiğinde, önceki yıllara kıyasla Covid-19 dönemine rağmen işlem hacminin 9 milyar \$ seviyesinde gerçekleşerek artış gösterdiği, geçmiş 4 yılın

incelemesi sağlandığında, işlem sayısının en yüksek olduğu dönemin 2020 yılı olduğu görülmektedir.

Geçmiş yıllarda yaşanan krizlerden edinilen tecrübeler, pandemi döneminden sonra DYY'lerin artmasının belirli bir süre alacağını göstermektedir. Kısa vadede yaşanan sınırlı düşüş, uzun vadede yatırımcıları etkilediği için DYY'lerin mevcut düşüş seviyesinde kalmayacağını göstermektedir. Geçmiş krizler, başlangıçta yabancı yatırımlarda düşüşün sınırlı olduğu ve toparlanmanın hızlı olduğunu göstermektedir. Buna karşılık pandeminin yarattığı olumsuzluklar, Türkiye'nin artan makro ekonomik sıkıntıları ve uluslararası tedarik zincirindeki sorunlara bağlı olarak 2022 yılında dünyada beklenen resesyon Türkiye'nin DYY konusunda yükselişe geçmesinin zaman alacağına işaret etmektedir.

2.1.3.1. Doğrudan Yabancı Yatırımların Sektörel Dağılımı

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu dönemde devralınan DYY'lerin sektörel dağılımları incelendiğinde, %62'sini demiryolları yatırımlarının oluşturduğu görülmektedir. Bankacılık sektörü %16 ile ikinci sırada gelmektedir. Bankacılık sektörünü liman ve belediye hizmetleri (%8) ile ticaret (%6) takip etmektedir. Madencilik %5 ve imalat sanayisi %3 oranındadır (Tablo 10).

Tablo 10. Türkiye'de Yabancı Sermayeli Firmaların Sektörlere Göre Dağılımı (1923)

Ekonominin Kesimleri	Kuruluşların Sayısı	Yatırılmış (milyon sterlin)	Toplam Yabancı Sermayenin % Dağılımı
Demiryolları	7	39,2	62
Bankalar	23	10,2	16
Liman İşleri ile İlgili Belediye Hizmetleri	11	5,0	8
Ticaret	35	3,6	6
Madencilik	6	3,0	5
İmalat	12	2,4	3
Toplam	95	63,4	100

Kaynak: (Tezel, 1994: 107)

Türkiye Cumhuriyeti 1923-1929 yıllarında gerçekleştirdiği İzmir İktisat Kongresi kararları sonucunda serbest ekonomi anlayışını benimseyerek Türkiye'ye o yıllarda DYY girişlerinin artmasını sağlamıştır. 1920-1930 döneminde ülkede toplamda 66 tane yabancı sermayeli anonim şirketi kurulmuş ve bu şirketler toplamda 31,4 milyon TL ödenmiş sermayeli yatırım ile giriş yapmışlardır. Kuruluş yerleri

bakımından bu firmalar karşılaştırıldığında, Türkiye’ye giriş yapan yabancı varlıkların İstanbul (57 firma), Ankara (4 firma), İzmir (4 firma) ve Adana’da (1 firma) toplandığı gözlenmektedir (Ökçün, 1997: 107). Yatırımların yapıldığı bu illerin altyapı olanakları ve nüfus büyüklüğü, imalat, ticaret, ulaşım ve idari fonksiyon ile coğrafi konumu itibariyle elverişli bir durumda olması, yabancı yatırımcıları bu şehirlere çeken en önemli etkenlerden olmuştur (Yavan ve Kara, 2003: 27).

Tablo 11. Türkiye’de 1975-2001 Döneminde İzin Verilen Yabancı Sermayenin Sektörlere Göre Dağılımı

Tarım			Madencilik-Enerji		İmalat Sanayi		Hizmetler		Toplam	
Yıllar	Firma Sayısı	Sektörün toplam yabancı sermayedeki payı (%)	Firma Sayısı	Sektörün toplam yabancı sermayedeki payı (%)	Firma Sayısı	Sektörün toplam yabancı sermayedeki payı (%)	Firma Sayısı	Sektörün toplam yabancı sermayedeki payı (%)	Firma Sayısı	Sektörün toplam yabancı sermayedeki payı (%)
1975	1	0,05	2	1,10	93	86,29	13	12,56	109	100
1980	1	0,01	1	0,20	84	87,30	14	12,49	100	100
1990	55	3,08	28	1,79	527	54,82	1244	40,31	1854	100
2001	136	5,48	139	2,60	1458	34,72	4108	57,20	5841	100

Kaynak: (Yavan ve Kara, 2003: 34)

1975-2001 dönemleri arasında yabancı sermayenin sektörel dağılımı incelemesi sağlandığında hizmetler sektörünün yıllara göre artan ve en yüksek yatırım alan sektör olduğu görülmektedir. 1975 yılı incelendiğinde imalat sanayi sektörü en üst sırada yer aldığı görülmektedir. Yabancı sermayede toplam payı %86,29 olan imalat sanayi takip eden yıllarda da sektörde yüksek bir paya sahiptir. Tarım ve Madencilik- Enerji sektörü ise, sektörler arasında en az paya sahip olan iki sektördür (Tablo 11). Yıllara göre artış gösterse de yabancı sermayedeki toplam payları yeterli düzeye ulaşamamaktadır.

2003-2017 yılları ile birlikte sanayi sektörleri arasında enerji alt sektörü 17,72 milyar \$ yabancı yatırımı çekerek bankacılık ve sigortacılık sektöründen sonra en fazla yatırım alan faaliyet alanları arasında ikinci olmuştur. Bunun sebebi, 2000’li yıllara geçiş ile birlikte öncelikle kamu kurumları olmak üzere stratejik sektörlerdeki kuruluşların özelleştirme yolu ile yabancılara transfer edilmesi ve sermayenin yabancılara geçmesi olmuştur (Kepenek, 2012: 343).

Tablo 12.Sektörler Bazında Doğrudan Yabancı Yatırımlar (Milyon \$)

Sektör/Yıl	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
TARIM SEKTÖRÜ	807	1067	777	730	1354	377	661	1201
Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık	807	1067	777	730	1354	377	661	1201
SANAYİ SEKTÖRÜ	63054	78582	66427	56228	80296	39123	41851	83014
Madencilik ve Taş ocakçılığı	3498	3620	2734	2185	4622	3298	2844	2021
İmalat	46525	57813	48836	42781	57552	30738	31535	69234
Elektrik, Gaz, Buhar ve İklimlendirme Üretimi ve Dağıtımı	12946	17063	14803	11208	18070	6078	7440	11720
Su Temini, Kanalizasyon, Atık Yönetimi ve İyileştirme Faaliyetleri	85	86	54	54	52	9	32	39
HİZMETLER SEKTÖRÜ	79614	95153	80383	79477	101071	92703	102150	124118
İnşaat	875	931	734	613	577	288	170	135
Toptan ve Perakende Ticaret	16618	22535	25425	30814	38594	43452	38690	48886
Ulaştırma ve Depolama	2096	3453	2277	1803	4917	2213	897	808
Konaklama ve Yiyecek Hizmeti Faaliyetleri	389	555	382	317	783	293	504	1517
Bilgi ve İletişim	20528	22991	14614	11226	14782	7652	6250	6031
Finans ve Sigorta Faaliyetleri	33509	38430	32492	31492	36991	46881	53368	63612
Gayrimenkul Faaliyetleri	1332	1016	1019	877	1095	473	460	746
TOPLAM	143475	174802	147587	136435	182721	132203	144662	208333

Kaynak: (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası TCMB), (EVDS)

Genel olarak 2013-2020 dönemi incelendiğinde, sektörler arasında en çok yatırım gerçekleşen faaliyet alanının hizmet sektörü olduğu görülmektedir. Hizmetler sektörünü sırası ile sanayi sektörü ve tarım sektörüne yapılan yatırımlar takip etmiştir (Tablo 12).

2018 yılından sonra sürekli artış gösteren hizmetler sektörünün alt birim sektörleri incelendiğinde en fazla yatırım çeken toptan ve perakende ticaret ile finans ve sigorta sektörleridir. 2020 yılında bu alanlar sırasıyla 48 milyon \$ ve 63 milyon \$ seviyesindedir. Finans sektörü son yıllarda sürekli yükselişe geçerek hizmet alt sektöründe en fazla yatırım gerçekleştirilen alan olarak ilk sırada yer almaktadır. Finans sektörünü takiben sırasıyla toptan ve perakende ticaret, bilgi ve iletişim, konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri, ulaştırma ve depolama faaliyetleri, gayrimenkul faaliyetleri ve inşaat alt sektörleri yer almaktadır. Konaklama ve yiyecek

faaliyetleri ile toptan ve perakende ticaret alt sektörleri artış gösterirken gayrimenkul, ulaştırma ve depolama alt sektörleri yıllara göre dalgalı bir yatırım grafiği çizmektedir (Tablo 12).

Sanayi sektörü ülkeler için önemli bir yatırım alanıdır, Türkiye’de 2020 yılında büyük bir yükselme yaşadığı gözlenmektedir. İmalat sektörü, bir önceki yıl ile kıyaslandığında iki katı yatırım alan sektördür.

Tarım sektöründe yıllara göre istikrarsız bir seyir gözlenmektedir. 2015-2016 ve 2018 yıllarında önemli boyutlarda düşüş yaşanmış fakat 2019 ve 2020 yıllarında yükselişe geçmiştir. Yatırımlar arasında en az paya sahip olan tarım sektörü belirsiz bir grafik çizmektedir (Tablo 12).

Yatırımcılar yatırımlarını gerçekleştirirken kâr elde edebilecekleri dinamik sektörlerle yönelmektedir. Bundan dolayı gerçekleştirdikleri yatırımları canlanan sektörlerle doğru yönlendirerek bu sektörlerin daha fazla kazanç elde etmesini sağlarlar. Ükelere gelen yatırımlarda sektörlerdeki eşit olmayan dağılım, her sektör için eşit şartlarda sunulmayan teşviklerden kaynaklanmaktadır. Uygulanacak olan müdahaleler ile birlikte bu durumun önüne geçilebilir.

Türkiye, ekonomik olarak makro dengeler açısından ara ve yatırım mallarında yeterlilik kazanabilmek için sanayi stratejilerini kesinleştirmeli ve sektörel hedeflere yönelik bir sanayi planına yönelmelidir. DYY’lerin ülkeye girişini sağlayabilmek için makro ekonomik istikrar, kurumsallaşma, vergi teşvikleri, jeopolitik ve stratejik konum, etkin tanıtım ve yatırım destekleri de dâhil olmak üzere geniş kapsamlı bölgesel avantajları ön plana çıkarmak stratejik verimliliği ve etkinliği arttıracaktır (Öztürk, 2012: 199).

2.1.3.2. Doğrudan Yabancı Yatırımların Ükelere Göre Dağılımı

Küreselleşme sürecinde, tüm ülkeler kolaylıkla diğer ülkelerde DYY gerçekleştirebilmektedir. Bu yatırımları yaparken yatırımcının öncelikli amacı kâr elde edebilmektir. Başka ülkelere yatırım yaparken maliyetler, ulaşım kolaylığı, sağlanacak kazanç, devlet politikaları ve uygulanan vergiler yatırımcılar için büyük önem taşımaktadır. Türkiye Cumhuriyeti DYY’leri Türkiye’ye getirebilmek için yabancı yatırımcılara birçok kolaylaştırıcı ve teşvik edici kanunlar uygulamaktadır.

Tablo 13. Türkiye'ye Gelen Doğrudan Yabancı Yatırımların Ülkelere Göre Dağılımı (Milyon \$)

ÜLKELER	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Almanya	17377	18179	14259	13611	17666	10598	13778	19354
Avusturya	7975	10519	8991	9542	4882	2628	2953	4611
Fransa	7215	9381	7477	5583	7321	3981	4397	7829
Hollanda	26328	30389	27311	25081	40620	38302	31339	36787
İngiltere	8473	9535	10441	7296	8731	5446	7134	18003
İsviçre	4853	5729	5092	4787	7599	5869	5904	9498
Rusya	6643	9563	7060	10409	12687	16015	5513	7653
ABD	6408	9092	5094	4595	7081	4267	2203	3912
Çin	69	82	624	474	1562	1140	1184	1197
Japonya	1455	2213	1916	2114	3252	1576	1986	3361

Kaynak: (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası TCMB), (EVDS)

Tablo 13 incelendiğinde, Türkiye'ye gelen DYY'nin en fazla Avrupa Birliği (AB) ülkeleri tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu ülkeler arasında en yüksek paya sahip olan Hollanda, yıllar itibari ile genel olarak artış gösteren yatırımlar uygulamaktadır. Hollanda Türkiye'ye en yüksek yatırımını 2017 yılında gerçekleştirmiştir. 2020 yılında ise bir önceki yıla göre daha fazla yatırım yaptığı görülmektedir. Hollanda'yı sırası ile Almanya ve İngiltere takip etmektedir.

2.1.4. Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Etkileri

DYY'ler, mali sermaye, teknoloji ve diğer vasıfların yatırım yapılan ülkeye aktarılmasını sağlamaktadır. Bu süreç yatırım yapılan ülkenin ekonomisi üzerinde bazı etkiler yaratmaktadır (Moosa, 2002). DYY'lerin, yatırımın gerçekleştiği ülke üzerinde yarattığı etkilerin daha net bir şekilde anlaşılabilmesi için ekonomik büyüme ve kalkınma, ödemeler dengesi, teknoloji, verimlilik, istihdam ve ücretler ile ilişkilerinin ne olduğunun belirlenmesi gerekmektedir (Karluk, 1983: 20).

Gelişmekte olan ülkelerin, büyüme ve kalkınma sağlayabilmek amacıyla yöneldikleri DYY'ler, ekonomi üzerinde birçok makro değişkeni etkilemektedir. Yatırımların GSYİH ve ödemeler dengesi üzerindeki doğrudan etkileri söz konusudur. Bu göstergeler, ülkelerin ekonomik performanslarını inceleyen araştırmalarda çok büyük önem taşımaktadır.

DYY'ler, dünyadaki ekonomik faaliyetlerin entegrasyonu açısından önemli bir kaynaktır. DYY'lerin, ülkelerin ekonomik faaliyetlerinin gelişmesi açısından hızlandırıcı bir etkisi bulunmaktadır. DYY faaliyetleri ile uluslararası sermaye

hareketleri, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında teknoloji ve tecrübe aktarımının daha çabuk yaygınlaşmasını sağlamaktadır (Wang ve Zhao, 2017).

DYY'lerin, ev sahibi ülke ekonomisi üzerinde mikro ve makro düzeyde etkileri bulunmaktadır. Mikro düzeyde, DYY'lerin teknoloji transferi sağlamak yanında yerli firmalar ve ortak girişimlerin teknik ve yönetim etkinliği, işgücü transferleri gibi olumlu etkileri bulunmaktadır. Makro düzeyde etkiler arasında “ekonomik büyüme, iç yatırımlar, işgücü, ihracat ve ithalat gibi reel değişkenler ile faiz oranları, döviz kurları, enflasyon, ödemeler dengesi gibi finansal değişkenler” yer almaktadır (Ercan, 2001: 87).

2.1.4.1. Türkiye’deki Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi

DYY'ler ekonomik büyüme için büyük önem taşımaktadır. Ekonomik büyüme; dar kapsamda bir ülkenin GSYİH'nın bir dönemden diğer döneme göre reel olarak artışı olarak tanımlanmaktadır. Geniş kapsamda ise; ülkede bulunan üretim faktörleri miktarında yaşanan artış veya teknolojide yaşanan gelişmeler olarak tanımlanmaktadır. Gelirde artış meydana gelmesi için üretim faktörleri miktarında artış ya da teknolojik gelişmelerin olması gerekmektedir (Osmanov, 2008: 74).

DYY girişi yaşanan ülkelerde yatırımlar için ihtiyaç duyulan finansman kaynağı elde edilmekte, döviz sıkıntısı ve tasarruf yetersizliği gibi kalkınmayı önleyen faktörler azalmaktadır. Azalan bu olumsuzluklar neticesinde DYY girişleri, ülkenin sermaye oluşumunu genişleterek ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. DYY'ler yerel faaliyet alanlarının girdi ve ara mallarını satın alarak sanayileşmenin artmasına katkıda bulunmaktadır. Artan sanayileşme sonucunda yeni yatırımlar ve işgücü artışı yaşanmaktadır. Bu durum ekonomik büyümenin olumlu etkilenmesini sağlamaktadır (Ercan, 2001: 87-88).

Gerçekleştirilen çalışmalar neticesinde, gelişmekte olan ülkeler için DYY girişlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri şu şekilde sıralanmaktadır (Borensztein vd., 1998):

- DYY'ler, gelişmekte olan ülkelere teknolojik transfer sağlayarak büyümeye yerli yatırımcılardan daha fazla katkı sağlamaktadır.
- DYY'ler, yerel üreticilere kıyasla daha fazla verimlilik sağlamaktadır. Bunun sonucunda ev sahibi ülke beşeri sermaye verimliliğini yükseltebilmektedir.

- DYY ekonomideki toplam yatırımı arttırıcı etkiye sahiptir. Bu durum yerel firmaların tamamlayıcı etkisine işaret etmektedir.

Ayrıca, toplam yatırımların miktarının ve etkinliğinin artması ekonomik büyümeye olumlu bir katkı sağlamaktadır (Yılmaz, 2010). Planlaması iyi yapılmış ve yönetimi etkin şekilde gerçekleştirilmiş DYY'ler, yatırımın gerçekleştirildiği ülkenin mevcut ekonomisinde bir takım olumlu neticeler yaratmaktadır. Bu etkiler, üretim, istihdam, gelir ve ihracat artışı, ödemeler dengesi, ekonomik gelişme ve ülke ekonomisindeki refah artışı gibi etkilerdir. DYY'lerin temel etkisi ise yatırımın yapıldığı ülkenin milli gelirine olan net katkısıdır (Görgün, 2004: 4).

2.1.4.2. Türkiye'deki Doğrudan Yabancı Yatırımların Ödemeler Dengesi Üzerine Etkisi

DYY'lerin yatırımın yapıldığı ülkenin ödemeler dengesine birtakım etkileri bulunmaktadır. Yeşil alan yatırımı tercih eden yatırımcılar ülkenin ödemeler dengesi üzerinde olumlu etki sağlamaktadır. Bu yatırım türünü tercih eden yatırımcılar, fabrika faaliyete geçtiğinde üretim ile birlikte dış ticaret ve ithal ikame yolları ile ödemeler dengesine katkı sağlamaya devam etmektedirler (Karluk, 1983).

DYY'lerin gelişmekte olan ülkelerin ödemeler dengesine olan etkileri doğrudan ve dolaylı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Doğrudan etkiler, döviz gelirleri olarak; ülkeye girişi yapılan yabancı yatırım payı ve yatırımın ithal ikamesi etkisini, döviz giderleri olarak ise, üretim yapılırken ihtiyaç duyulan kapital ve ara malları ithalatı ile kâr, lisans ücreti gibi yatırım gelirleri aktarımını içinde bulundurmaktadır. Dolaylı etkiler ise genellikle belli zaman diliminde meydana gelen ekonomik değişkenler ile alakalıdır. Örnek olarak yatırımın, gelir düzeyini yükseltmesi neticesinde marjinal ithal eğilimine bağlı olarak dış alımda yükseliş yaşanması, halihazırdaki yatırımın öteki faaliyet alanlarından istediği girdiler sebebi ile, bu sektörde ortaya çıkacak dış alım artışlarıdır (Alpar, 1985: 92-93).

DYY'lerin ödemeler dengesine katkı ve maliyetleri şu şekilde gösterilebilir (Uras, 1979: 66):

$$\text{Ödemeler Dengesi Açısından Net Fayda/Masraf Oranı} = \frac{K+X+S}{R^{xx}+F^x+(M+M^x)+D}$$

K= Yabancı sermaye girişi

X= Yabancı sermayeli kuruluşların ihracatı

S= İthal ikamesi

R^{xx} = Kâr transferi

F^x = Dış faktörlere yapılan ödemeler

M = Kuruluşun kullandığı ithal malı girdi

M^x = Ülkenin ithal ikamesinin artışı ile gerçekleştirilen ithalat

D = Yabancı sermaye payının geriye transferi

Ödemeler dengesine yararı (fayda) = $K+X+S$

Ödemeler dengesine zararı (masraf) = $(R^{xx}+F^x)$

Bu oranın (net fayda/masraf) birden büyük olması durumunda DYY'lerin yatırımın yapıldığı ülkenin ödemeler dengesi üzerindeki etkisi olumlu, diğer durumdaysa olumsuz olacaktır. Uzun dönemde DYY'lerin ödemeler dengesi etkisi GSYİH birlikte düşünülmelidir (Batmaz ve Tunca, 2005).

DYY'lerin ödemeler dengesine iki şekilde etki etmesi beklenmektedir. Bunlardan birincisi, DYY'lerin ithalatın ikamesini sağlayabilmesi ve ödemeler dengesindeki döviz yükümlülüğünü azaltabilmesidir. İkinci etki ise, fabrikada üretimi gerçekleşen ürünlerin belli bir bölümünün dış pazarlara yönelik olması ve ihracatta artış oluşturmalarıdır. Türkiye ekonomisinin süregelen problemlerinden birisi ödemeler dengesinde meydana gelen dış ticaret dengesindeki açıktır. İhracat ve ithalattaki farktan dolayı oluşan bu kalem ülkenin gerçekleştirdiği ihracat ve ithalat oranlarını göstermektedir. Beklenen etki ise yabancı yatırımdan ihracat artışı ve ithalatı azaltan etkide bulunarak oluşan açığı kapatması ve sermaye hareketlerini de olumlu yönde etkileyerek ödemeler dengesine katkısının olmasını sağlamaktır (Bayar, 2013: 103).

Sonuç olarak DYY'nin ödemeler dengesinde ithalatı düşürerek döviz tasarrufu sağlayan, ihracatı artırarak döviz geliri yaratan bir etkisi olması gerektiği düşünülmektedir. Buna karşılık, DYY'ler uluslararası bağlantılı çalıştığı ve maliyeti düşük tutmak üzere farklı ülkelerde parça başı üretim yaptırabildiği için ithal girdi kullanımı söz konusu olabilmektedir. Bu nedenle, DYY'nin ödemeler dengesi üzerindeki olumlu beklenti ev sahibi ülkenin küresel değer zinciri içindeki konumuna göre değişiklik gösterebilmektedir.

2.1.4.3. Türkiye’deki Doğrudan Yabancı Yatırımların İstihdam Düzeyine Etkisi

İstihdam ve yatırım arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. İstihdam ile DYY arasındaki ilişkiyi anlamlandırabilmek için üç anahtar özellik bulunmaktadır. Bu özellikler; yerli yatırımın yerini hangi DYY’nin alacağı, hangi üst düzey malların ihracının gerçekleşeceği ve DYY yaparken yeni bir fabrika kurulumu yapılacağı veya hangi fabrikanın satın alınacağıdır.

Bunlara ek olarak, DYY’lerin istihdam üzerindeki genel etkileri şu şekilde sıralanmaktadır (Moosa, 2002);

- Yeni bir üretim tesisi kurarak DYY’nin gerçekleşmesi sonucunda ülkeye yeni istihdam olanağı sağlaması,
- Yatırımcıların fabrikaları satın alarak ya da yeniden yapılandırarak mevcut olan istihdamı koruması,
- Yatırımcıların üretim tesislerini kapatma ve tasfiye etme yoluyla ülkenin istihdamını azaltabilmesidir.

DYY’lerin istihdam üzerindeki doğrudan etkisi, seçilen teknolojinin kapsamıdır. Bu husus yabancı sermayeyi onaylayan ev sahibi ülkenin faktör ücretlerini, bahsi geçen teknolojinin yapısını ve rekabet ortamını yansıtmaktadır. Günümüzde çok uluslu işletmeler, uluslararası rekabet ortamında gelişmiş ve yenilikçi teknolojiye yönelmektedir (Gündoğan, 2002: 24).

İstihdam sorununu çözmede katkıda bulunması beklenen DYY’lerde, yabancı sermayenin ülkeye geliş şekli son derece önemlidir. Yatırımcı, ev sahibi ülkede birleşme ve satın alma şeklinde yatırım gerçekleştirdiği takdirde mevcut istihdama pek fazla katkı sağlayamamaktadır. Ülkeye yatırımın istihdam sağlayabilmesi için özellikle yeşil alan yatırımı olan DYY türünün tercih edilmesi gerekmektedir. Çünkü baştan bir fabrika kurulumu sonucunda yeni iş imkânı sağlanmakta ve ülke istihdamına katkıda bulunmaktadır.

2.1.4.4. Türkiye’deki Doğrudan Yabancı Yatırımların Teknoloji Etkisi

Ülke ekonomisine teknolojik gelişmelerin önemli bir katkısı bulunmaktadır. Teknolojik gelişme, bilimsel araştırmaların pratiğe uygulanması olarak

tanımlanabilmektedir. Teknolojik gelişmeler yüksek sermayeye sahip gelişmiş ülkeler tarafından Ar-Ge faaliyetleri ile gerçekleştirilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler ise yeterli sermaye rezervine sahip olmadıklarından dolayı Ar-Ge faaliyetlerini istenen düzeyde yapamamakta ve yeni teknoloji üretimi gerçekleştirememektedir. Yine aynı şekilde yetersiz sermaye sebebi ile teknoloji transferini ithalat yolu ile sağlayamamaktadır. Bundan dolayı gelişmekte olan ülkeler, üretimde verimliliğin artmasına yol açacak teknolojik gelişmelere gereksinim duymaktadırlar. Bu kapsamda, DYY'ler bu ülkelere gelişmiş teknoloji transferi sağlayabilmektedir. Yatırım gerçekleştirirken gelişmiş teknolojilerin transferini de gerçekleştirerek gelişmekte olan ülkelerin bu teknolojilerden faydalanmasına olanak sağlamaktadırlar.

Teknoloji transferi sonucunda, yatırım yapılan ülke teknolojisinin gelişmesinin yanında yatırımın gerçekleşeceği ülkeye sermaye akışı ve verimliliği de etkilenecek şekilde gelişim göstermektedir. Bunun sebebi gerçekleşen yeni teknoloji transferinin üretim ve daha sonra yapılan aşamalarda sağlayabileceği teknelci avantajdan kaynaklanmaktadır. Buna ilave olarak çok uluslu şirketler bilgi akışı sağlamak ve dışsallığı arttırmaktadır. Aynı zamanda tüketici ve tedarikçilere sağlanan teknik desteğin verilmesi için çalışanların eğitim görmesi ve yönetim pratiklerinin yapılması teknolojik transferinin olumlu etkileri arasında yer almaktadır (Moosa, 2002).

2.2. TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

2.2.1. 1980 Öncesi Dönem

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş yıllarında yaşanan zorlu ekonomi ortamı, 1923-1928 yılları arasında devam eden Lozan Antlaşmasının ağır hükümleri, 1958 yılından itibaren sıklıkla yaşanan ekonomik krizler, sermaye birikimi ve sanayileşme konusundaki yetersizlikler, ulaşım altyapısının problemleri nedeniyle uzun bir süre Türkiye’nin dış ticaret politikalarında istikrar sağlanamamıştır.

Cumhuriyetin kurulması ile birlikte Türkiye’de birtakım önlemler alınarak dışa açık ekonomi politikası benimsemiştir. Bu durum ülke ekonomisinin dışa bağımlı ekonomik yapı sergilemesinden kaynaklanmıştır. Bir diğer neden ise Lozan Barış Antlaşması maddelerince, Osmanlı Gümrük Tarifelerinin beş sene boyunca

geçerliliğini devam ettirmesidir. Türkiye 1929 yılına kadar gümrük tarifelerinde değişiklik yapamamıştır (Uludağ, 2003: 22).

Lozan Barış Antlaşması ile alınan bir diğer karar ise yerli ve yabancı ürünlere mevcut uygulamalardan farklı bir uygulama yapılamayacağıdır. Bu karar neticesinde Türkiye ihracat ve ithalat için herhangi bir önlem alamayacağı için dış ticarete korumasız kalmıştır. Devlet, özel sektör ve sermayedarların yetişmesi için özel sektöre ayrıcalık hakkı tanıyarak birçok iş devretmiştir. Bunun sonucunda tekel konumunda bulunan işletmeler zamanla önemli kâr elde etmiştir (Boratav, 2007). Bu nedenle, Türkiye’de 1923-1929 yılları arasında dış ticaret açığı artmıştır. Bu duruma çözüm olarak ithalat oranında bir kısıtlamaya gidilmiştir. 1923-1929 döneminde ithalatın GSMH’ya oranı %14,6 ve ihracatın GSMH’ya oranı %10,6 oranında gerçekleşmiştir (Boratav, 2008).

Bu yıllar arasında devlet özel sektörün yetişemediği alanlara yatırım yapma kararı almakla beraber bunun dışında desteğini özel sektöre yönlendirmiştir. 1929 yılına kadar devam eden bu durum, yine aynı yılda ABD’de başlayan ve tüm dünya ülkelerini kısa zamanda tesiri altına alan Büyük Buhran dönemiyle son bulmuştur. Tüm ülkeler gibi Türkiye Cumhuriyeti de buhrandan etkilenmiş ve liberal politikanın yerini tekrar devlet destekli ekonomi politikası almıştır. Büyük Buhran sebebi ile tarım ürünleri ithalatı azaldığı için Türkiye ekonomisi olumsuz etkilenmiştir. Bu sebeple tarım ürünlerinde büyük bir azalma gerçekleşmiştir. GSYİH, Büyük Buhran dönemi öncesindeki üç yılda %12,4 artış gösterirken, ekonomik kriz yıllarını kapsayan 1930-1932 yılları arasında bu oran %17,3 düşüşle etkisini sert bir şekilde göstermiştir.

Tablo 14. Dış Ticaret Göstergeleri, 1923-1930

Yıllar	İhracat (Bin\$)	İthalat (Bin\$)	Dış Ticaret Dengesi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	Büyüme Oranı (%)	Dış Ticaret Hacmi
1923	50,790	86,872	-36,082	%58,5	0.0	137,662
1924	82,435	100,462	-18,027	%82,1	14.7	182,897
1925	102,700	128,953	-26,253	%79,6	-12.5	231,653
1926	96,437	121,411	-24,974	%79,4	18.2	217,848
1927	80,749	107,752	-27,003	%74,9	-12.8	188,501
1928	88,278	113,710	-25,432	%77,6	10.8	201,988
1929	74,827	123,558	-48,731	%60,6	21.5	198,385
1930	71,380	69,540	1840	%102,6	2.5	140,920

Kaynak: (TÜİK, 1948 sabit fiyatlarıyla hesaplanmıştır.)

Tablo 14 incelendiğinde, 1923-1929 döneminde dış ticaretin açık verdiği görülmektedir. İhracatta artış yaşansa da ithalat oranlarında da yükseliş meydana geldiği için dış ticaret açık vermeye devam etmiştir. 1929 yılında Büyük Buhran

dönemi yaşanmasıyla birlikte ithalata gelen kısıtlamalar sonucunda dış ticaretteki açığın dış ticaret fazlasına dönüştüğü görülmektedir.

1930-1931 yılları arasında Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu çıkarılması, devletçiliğin benimsenmesi ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın kurulması ile birlikte bu yıllarda korumacı politikalar uygulanmaya devam edilmiştir. Fakat devletçi politikalar 1933 yılı ve sonraki yıllarda daha fazla uygulanmaya başlanmıştır. Tüm dünya ülkelerinin etkilendiği Büyük Buhran yıllarında Türkiye ekonomisi devlet eliyle sanayileşmeye gitmiştir. İthalatı denetim altına alan koruma tedbirleri alınarak daha önceki zamanlarda ithali yapılan sınai tüketim mallarının yerine ithal ikameci politikalar çerçevesinde yurtiçinde yerli üretim yapılması hedeflenmiştir (Eroğlu, 2007: 68-69).

1933 yılından sonra dış ticaret kapsamında büyük ilerlemeler yaşanmış ve uluslararası ticaret için çok önemli bir yeri olan ülkeler ile iki taraflı gümrük tarifesi indirimlerini de içinde bulunduran ikili ticaret anlaşmaları imzalanmaya başlanmıştır. Bu yıllarda kaydedilen önemli gelişmeler dolayısıyla Türkiye hükümeti ithal ikamesine yönelik sanayileşme politikasını benimsemeye başlamıştır (Tezel, 1994: 38). 1933-1938 döneminde Türkiye'de I. Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP) hayata geçirilmiştir. BBYSP ile birlikte, mevcut koşullardan dolayı deri ve kumaş ürünleri başta olmak üzere vergi oranlarında artışa gidilmiştir. Uygulanan bu düzenleme ile sonraki yıllarda farklı ülkelerle yapılacak ikili ticaret anlaşmalarındaki pazarlıklara yüksek tarife oranları ile başlama fırsatı elde edilmiştir (Buluş, 2009).

Türkiye Cumhuriyeti, İkinci Dünya Savaşı'na katılmasa da ülke kaynaklarının büyük bir bölümünü askeri alanda kullanmıştır. 1930-1939 yılları arasında devlet eliyle sanayileşmede elde edilen önemli gelişmelere rağmen, 1940'lı yıllarda özel sektörün yeteri kadar sermaye birikimi elde edememesi ve kamu kaynaklarının savaş sebebiyle askeri alanda kullanılmasından dolayı duraksama yaşanmıştır. Fakat savaş sebebiyle yaşanan kısıtlamalar ve korumacı dış ticaret politikalarından dolayı ortaya çıkan kıtlık sebebi ile özel sektörde sermaye birikimi elde edilmiş fakat edinilen bu sermaye büyük ölçekli yatırımlar için yeterli seviyeye ulaşmamıştır (Eşiyok, 2006: 10).

1939 yılında meydana gelen İkinci Dünya Savaşı sebebiyle ihtiyaç duyulan ithalatın gerçekleştirilememesi sonucunda makine ve ara mal girdilerinde tıkanıklık meydana gelmiştir. Benzer şekilde savaş sebebi ile tarım sektöründe üretim ve ihracat oranlarında büyük bir düşüş yaşanmıştır. Böylelikle 1938-1939 yılları arasında 343,5

milyon TL olan sanayi üretimi 1944-1945 yılları arasında 76,5 milyon TL azalarak 267 milyon TL düzeyine gerilemiştir. Yine bu yıllarda ülkenin GSMH 1,975 milyon TL seviyesinden 1,484 milyon TL seviyesine düşmüştür. Dönem başına göre GSMH %-24,9 oranında, sanayi sektörü ise %-22,3 oranında gerilemiştir. Üretimde yaşanan düşüş, dış alımın gerçekleştirilememesi, diğer ülkelerde yaşanan savaşın getirileri nedeniyle uzaklaşma ve ihracatı teşvik benzeri nedenler ile ülke ekonomisinde daralma yaşanırken talepte artış meydana gelmiştir. Yaşanan bu durum tüketim mallarında stokçuluğun oluşmasına sebebiyet vermiş ve bunun sonucunda belli başlı kesimler yüksek kazançlar sağlamışlardır (Karluk, 1995: 77).

1939-1945 yılları arasında ithal malların ortalama fiyatı %240 oranında artış göstermiştir. Bundan dolayı, yurt içinde fiyatlar genel düzeyinde artış yaşanmıştır. Bu dönemde döviz kurlarındaki düşük oranlar sebebiyle, gümrük vergileri 1940-1941 yıllarında arttırılmasına rağmen ithal malların fiyatı düşük kalmıştır. Yaşanan bu olay ithalatın yerli üretimden daha getirili olmasına sebebiyet vermiştir (Şahin, 2012: 90).

Tablo 15. Dış Ticaret Göstergeleri, 1931-1950

Yıllar	İhracat (Bin\$)	İthalat (Bin\$)	Dış Ticaret Açığı	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	Büyüme Oranı (%)	Dış Ticaret Hacmi
1931	60.226	59.935	291	%100,5	8,2	120.161
1932	47.972	40.718	7.254	%117,8	-10,6	88.690
1933	58.064	45.091	12.974	%128,8	15,5	103.156
1934	73.007	68.761	4.246	%106,2	6,30	141.768
1935	76.232	70.635	5.597	%107,9	-3	146.867
1936	93.670	73.619	20.051	%127,2	23,1	167.289
1937	109.225	90.540	18.685	%120,6	1,5	199.765
1938	115.019	118.899	-3.880	%96,7	9,5	233.918
1939	99.647	92.498	7.149	%107,7	6,9	192.145
1940	80.904	50.035	30.869	%161,7	-4,8	130.939
1941	91.056	55.035	35.707	%164,5	-10,4	146.405
1942	126.115	112.879	13.236	%111,7	5,5	238.994
1943	196.734	155.340	41.394	%126,6	-9,8	352.074
1944	177.952	112.230	51.722	%141,0	-5,1	304.182
1945	168.264	96.969	71.295	%173,5	-15,3	265.233
1946	214.580	118.889	95.691	%180,5	32,1	333.469
1947	223.301	244.644	-2.134	%91,3	4,1	467.945
1948	196.799	275.053	-78.254	%71,5	-	471.852
1949	247.825	290.220	-42.365	%85,4	-5,0	538.045
1950	263.424	285.664	-22.240	%92,2	9,4	549.088

Kaynak: (TUİK,*1948 yılına kadar 1948 sabit fiyatlarıyla, 1948-1950 dönemi 1968 sabit fiyatlarıyla hesaplanmıştır.)

Büyük Buhran sebebiyle ithalat kısıtlamalarından dolayı 1930 yılı itibariyle dış ticaret fazlası oluşmaya devam etmiştir. 1933 yılında büyüme oranında büyük bir artış yaşanmıştır. Bunun sebebi ikili ticaret anlaşmalarının imzalanmış olmasıdır. 1946

yılından sonra tekrar liberal politikanın benimsenmesiyle dış ticaret açık vermeye başlamış ve takip eden yıllarda bu durum devam etmiştir (Tablo 15).

1946 yılında ekonomik açıdan bir dönüm noktası yaşanmış ve önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Devletin 1930 yılından beri benimsediği korumacı devlet politikasını ve dış ticaret politikalarını değiştirme ve aynı zamanda ithalatın serbestleşmesi yoluna gidilmiştir. Tüm bu olayların sonucu olarak dış açıklarda artış meydana gelmiş, dış yardım ve krediye ihtiyacı olan bir ekonominin olduğu gözlemlenmiştir. 1946'dan sonra, Türkiye liberal dış ticaret politikası uygulamakla birlikte iç piyasadan ziyade dış piyasaya yönelik olmak üzere tarım, alt yapı yatırımları, madencilik ve inşaat sektörünü ön planda tutan bir sanayileşme ve kalkınma politikası benimsemeye ve uygulamaya başlamıştır (Boratav, 2013: 94).

Hükümet 1953-1958 yılları arasında ithalat konusunda sürekli artan kısıtlamalar uygulamak zorunda kalmıştır. Bu kısıtlamaların uygulanmasındaki nihai amaç ise sürekli olarak artış gösteren dış ticaret açığının azaltılarak önüne geçmek olmuştur. Yine aynı dönemde, devlete İkinci Dünya Savaşı esnasında ekonomiye müdahalede kapsamlı yetkiler veren Milli Koruma Yasası yeniden uygulamaya girmiş ve ücretlerdeki denetimler arttırılmıştır. Bu önlemlerin alınmasını takip eden iki yıl içerisinde dış ticaret açığında bir gerileme meydana gelmiştir. İthalatta yaşanan bu daralma, sanayi kesiminde de önemli boyutta daralma meydana gelmesine sebebiyet vermiştir (Balkanlı, 2002).

Tüm bu gelişmelere ek olarak, aynı yılları kapsayan dönem içerisinde tekrar benimsenen liberal politikalardan dolayı, devlet müdahalelerini azaltma yoluna gittiği için ekonomik alanlarda kısıtlama uygulanmamış ve buna yönelik kalkınma planı hazırlanamamıştır. Daha sonra ekonomide meydana gelen sıkıntılardan dolayı ekonomik kalkınma planını liberal politika ile birlikte sürdürülmesi kararı alınmıştır.

Tablo 16. Dış Ticaret Göstergeleri, 1951-1960

Yıllar	İhracat (Bin\$)	İthalat (Bin\$)	Dış Ticaret Açığı	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	Büyüme Oranı (%)	Dış Ticaret Hacmi
1951	314.082	402.086	-88.004	%78,1	12,8	716.168
1952	362.914	555.920	-193.006	%65,3	12,0	918.834
1953	396.061	532.533	-136.472	%74,4	11,2	928.594
1954	224.924	478.359	-143.435	%70,0	-2,9	813.283
1955	313.346	497.637	-184.291	%63,0	8,1	810.983
1956	304.990	407.340	-102.350	%74,9	3,3	712.330
1957	345.217	397.125	-51.908	%86,9	7,9	742.342
1958	247.271	315.098	-67.827	%78,5	4,6	562.369

1959	353.799	469.982	-116.183	%75,3	4,6	823.781
1960	320.731	469.186	-147.455	%68,5	2,9	788.917

Kaynak: (TUİK,*1951-1960 dönemi 1968 sabit fiyatlarıyla hesaplanmıştır.)

Tablo 16 incelendiğinde 1951 yılı ile 1953 yılı arasındaki dönemde ihracat ve ithalatın sürekli bir artış içinde olduğu gözlenmektedir. 1954-1956 yılları arasında ihracat oranlarında azalma yaşansa da 1957 yılında ihracatta artış yaşanmıştır. Fakat fiyatların yükselmesine rağmen uygulanan sabit kur rejimi, tarım sektöründe meydana gelen daralma sebebiyle ihracat 247 milyon \$ seviyesine düşmüştür. 1958 yılında istikrar programının uygulamaya geçmesiyle birlikte ihracatta tekrar bir yükseliş yaşanmıştır. 1951-1960 yılları arasında tabloda da görüldüğü üzere dış ticaret açık vermeye devam etmiştir.

1955 yılında meydana gelen olumsuz ekonomik koşullardan dolayı 1958 yılında istikrar önlemlerinin uygulanması gerekmiştir. Bu yıllarda ekonomide yaşanan sıkıntılar, maliyet ve ithal ürünlerin fiyatlarından kaynaklanan yüksek enflasyon istikrarsızların en önemli kaynaklarındandır. Yaşanan süreçte iç ve dış olumsuzlukların etkilerini azaltabilmek, ekonomik ve sosyal kalkınmayı sağlayabilmek için planlı döneme geçiş yapmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2001; 123). Bu planlı döneme geçiş ile beraber ithal ikameci sanayileşmeye yönelik dayanıklı tüketim malları sektöründen, ara ve yatırım malları sektörüne doğru yapısal değişimin amaçlandığı yeni bir dönem başlamıştır (İlkin, 2006).

Uygulanan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının her birinde 15 yıllık perspektif ele alınarak ilerlenmiştir. Daha sonraki planlar ise hangi döneme ait ise o dönemin gerekliliklerini esas alacak şekilde hazırlanmıştır. Planlı kalkınmanın 15 yıllık perspektifi göz önüne alınarak seçilen hedefler; yılda %7'lik bir büyüme hızı elde edilmesi, istihdam problemine çare bulunması, dış ödemelerde denge sağlanması ve bütün amaçların sosyal adalet ilkesine elverişli bir şekilde yapılması olmuştur (Beydemir, 2006: 30).

Planlı kalkınmanın uygulandığı ilk yıllarda kapalı bir sanayi uygulaması tercih edilirken, 1970 yılında devalüasyon yapılarak ihracata teşvik sağlamaya ve böylece ihracat arttırılmaya çalışılsa da dünya dış ticaret hacminde yaşanan artış sebebi ile dünya ihracatı içinde Türkiye'nin ihracatının payında bir değişiklik yaşanmamıştır. Gerçekleştirilen devalüasyon, ülkenin dış ticaret hacminin artmasında çok önemli bir katkı sağlamış olsa da 1973-1974 yılları arasında yaşanan petrol krizi, Kıbrıs sorunu ve batıda meydana gelen yüksek enflasyon olgusu dış ticaret dengelerinin bozulmasına

ve bunun sonucu olarak dış ticaret açıklarının artmasına sebebiyet vermiştir (Özdemir vd., 2016: 158).

1970’li yılların sonunda Türkiye ekonomisinin dışa bağımlılığı giderek artmıştır. Bunun sebebi tüm dünya ülkelerini derinden etkileyen ve birçok ekonomik soruna sebebiyet veren petrol krizinin yaşanmasıdır. 1960-1961 yıllarında %7 oranındaki ithalat artışı 1975-1976 yıllarında %12,6 seviyesine yükselmiştir. Aynı dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranı %68,5’den %33,9’e gerilemiştir. Petrol krizi sebebiyle artan fiyatlar yerel piyasaya yansıtılamamış, yüksek enflasyona rağmen sabit kur uygulamasına devam edilmesi ülkede uygulanan ithalat politikaları sebebiyle sermayenin giderek ucuzlamasına sebebiyet vermiştir. 1970’li yıllarda gerçekleşen olaylar, petrol krizi ve ekonomik kriz nedeni ile tüm dünya ekonomisi giderek sıkıntılı bir duruma gelmiş ve Keynesyen politikalarla bu duruma çözüm bulamamaya başlanmıştır. Tüm bu krizler ve ekonomik sorunlardan Keynesyen politika sorumlu tutulmuş ve bundan dolayı daha liberal politikaların benimsenmesi gerektiği kanısına varılmıştır (Soyak, 1999: 116, Ateş, 2015: 53-54).

Liberal politikanın benimsendiği 1980’li yıllarda, gelişen teknoloji ve yenilikçi hareketler sonucunda rekabet ortamının giderek artmasıyla birlikte ülkeler dışa kapalı politika anlayışını bir kenara bırakarak rekabet ortamında hayatta kalacağı politikaları benimsemiştir. Türkiye de bu anlayışı benimseyerek dışa açılma kararı almıştır. Rekabet ortamında ülkelerin ticarete meydana gelen açıklarını sınırlandırmanın etkili yolu olarak ihracat artışı görülmüştür.

Tablo 17. Dış Ticaret Göstergeleri, 1961-1980

Yıllar	İhracat (Bin\$)	İthalat (Bin\$)	Dış Ticaret Açığı	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	Büyüme Oranı (%)	Dış Ticaret Hacmi
1961	346.740	507.205	-160.465	%68,4	1,8	853.945
1962	381.197	619.447	-238.250	%61,5	6,1	1.000.644
1963	368.087	687.616	-319.529	%53,5	9,4	1.055.703
1964	410.771	537.229	-126.458	%76,5	4,1	948.000
1965	463.738	571.953	-108.215	%81,1	2,6	1.035.691
1966	490.508	718.269	-227.761	%68,3	11,7	1.203.777
1967	522.334	684.669	-162.335	%76,3	4,5	1.207.003
1968	496.419	763.659	-267.240	%65,0	-	1.260.078
1969	536.834	801.236	-264.403	%67,0	4,1	1.338.070
1970	588.476	947.604	-359.128	%62,1	3,2	1.536.081
1971	676.602	1.170.840	-494.239	%57,8	5,6	1.847.442
1972	884.969	1.562.550	-677.581	%56,6	7,4	2.447.519
1973	1.317.083	2.086.216	-769.133	%63,1	3,3	3.403.299

1974	1.532.182	3.777.501	-2.245.319	%40,6	5,6	5.309.683
1975	1.401.075	4.738.558	-3.337.483	%29,6	7,2	6.139.633
1976	1.960.214	5.128.647	-3.168.433	%38,2	10,5	7.088.862
1977	1.753.026	5.796.278	-4.043.252	%30,2	3,4	7.549.304
1978	2.288.163	4.599.025	-2.310.862	%49,8	1,5	6.887.187
1979	2.261.195	5.069.432	-2.808.236	%44,6	0,6	7.330.627
1980	2.910.122	7.909.364	-4.999.242	%36,8	-2,4	10.819.486

Kaynak: (TÜİK,*1961-1967 dönemi 1968 sabit fiyatlarıyla, 1968-1980 dönemi 1987 sabit fiyatlarıyla hesaplanmıştır.)

Tablo 17'ye göre, 1961-1980 yılları arasında ülke açık vermeye devam etmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı yıllara göre düşüş göstermekle birlikte 1974 yılı itibariyle dış ticaret açığı giderek artmıştır. 1980 döneminde büyüme oranının eksiye düşmesiyle birlikte liberal politika anlayışı benimsenmiş ve radikal kararlar alınmıştır.

2.2.2. 1980 Sonrası Dönem

1980 yılı öncesinde Türkiye Cumhuriyeti'nde ekonomik kalkınmayı sağlayabilmek için dört farklı plan uygulanmıştır. Bu planlar kısa ve uzun vadeli planlar olarak ikiye ayrılmıştır. Kısa vadeli planların amacı; enflasyonu azaltmak, ödemeler bilançosunda yaşanan problemleri çözmek ve mevcut kapasiteyi genişleterek ekonomik büyümeye ivme kazandırmak, uzun vadeli olan planların amacı ise; kamu kesimini daraltmak, pazardaki devlet müdahalesini en aza indirmek ve özelleştirmede serbestlik sağlamak olmuştur. Ayrıca tüm bu hedeflerin yanında piyasadaki ürün ve hizmet fiyatlarının piyasa şartları uyarınca oluşan talep ve arz doğrultusunda kendi kendine oluşabileceği düşüncesi desteklenmiştir (Karluk, 1999: 62).

Petrol fiyatlarında yaşanan artış sebebiyle 1974 yılı itibariyle tüm ülke ekonomilerinin ödemeler dengesinde dolaylı ve dolaysız krizler meydana gelmiştir. Mevcut ödemeler dengesinde yaşanan problemlerin ve döviz darboğazının artmasıyla birlikte 1970'lerin sonunda Türkiye ekonomik bir kriz yaşamıştır. Fakat petrolde meydana gelen bu artış, başlangıçta tüketici fiyatlarına yansıtılmamış ve bu fark devlet hazinesinden ödenmiştir. Buradaki amaç aşırı yükselişin meydana geldiği dönemde sübvansiyonlarla petrol tüketimini desteklemektir. Yapılan bu uygulama sonucunda petrol tüketimi 1974 yılına kıyasla 1977'de 3,4 milyon ton artmıştır.

Kriz yıllarında mevcut durum için köklü tedbirler uygulamak yerine gündelik tedbirlerin tercih edildiği görülmüştür. Bundan dolayı ülkede temel malların elde edilmesinde birtakım güçlükler ve yine aynı dönemde enflasyon oranında büyük oranda sıçrayışlar yaşanmıştır. 1979 yılında enflasyon oranı %64 oranına kadar yükseliş göstermiştir. Tüm bu ekonomik gelişmeler sonucunda döviz kurunda da istikrar sağlanamamıştır. Böylelikle 1977 yılında 19,25 TL olan ABD doları, 1978 yılının Şubat ayında 25 TL'ye, 1979 yılının Haziran ayında ise 47 TL'ye kadar yükselmiştir (Boratav, 2013: 142).

Yaşanan bu krizin büyümesini önleyebilmek amacıyla hükümet, 1978 yılının Mart ayında ve 1979 yılının Nisan ayında iki adet istikrar programını uygulamaya başlamıştır. Alınan önlemler arasında döviz darboğazını azaltmak, enflasyonda düşüş oluşturmak, KİT'lerin kendilerini finans edebilmesini sağlamak ve ödemeler dengesinde oluşan açıklığı finanse etmek yer almıştır.

Fakat alınan tüm önlemler ve uygulanan istikrar programları o yıllarda içsel ve dışsal olarak yaşanan krizler sebebi ile istenilen başarıya ulaşamamıştır. Bu nedenle, 1979 yılının sonlarına gelindiğinde ekonomik buhran artmaya devam etmiş ve temel tüketim mallarında kıtlıklar meydana gelmiştir. Enflasyon giderek yükselmiş ve kapasite kullanım oranı düşmüştür. Tüm bu ekonomik bunalım ve yaşanan olumsuzlukların neticesinde dönem hükümeti 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararlarını hazırlamıştır.

24 Ocak kararları sonrasında devalüasyon gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda resmi döviz kuru serbest piyasa döviz kuruna yaklaştırılmış, değeri çok fazla artan TL'ye karşılık ABD dolar kuru (1 dolar = 47,1 TL)'den (1 dolar = 70 TL)'ye yükseltilmiştir. Yapılan bu devalüasyonu küçük oranlı ve kısa zamanlı olacak şekilde başka devalüasyonlar takip etmiştir. 24 Ocak 1980 tarihinden 1 Mayıs 1981'e kadar geçen süreçte döviz kurlarında %5 oranını geçmeyecek biçimde küçük çaplı kur ayarlamaları sürdürülmüştür. Türkiye ekonomisinde meydana gelen gelişmeler de göz önünde bulundurularak, 1 Mayıs 1981'de kurların uluslararası piyasalarda günlük olarak tespit ve ilanı hakkında Merkez Bankasına yetki verilmiştir. Böylelikle dövizin resmi kuru ile serbest piyasa kuru arasında ortaya çıkan sapmalar bertaraf edilerek ihracatın ve yabancı sermaye girişinin teşviki hedeflenmiştir (Tüyen, 2015: 239).

24 Ocak 1980 planlaması ile yapılan bu uygulamada hükümet ihracata dayalı kalkınma politikasını benimseyerek Türkiye ekonomisinin diğer dünya ülkeleri ile rekabet edebilmesini sağlamak amacıyla döviz kuru politikasını ve ihracat

sübvansiyonlarını kullanmıştır. Aynı zamanda 1980 yılında ihracata dayalı üretim fazlası oluşturmak ve düşük işgücü maliyetleriyle ihracatta rekabet ortamını oluşturarak arttırmak üzere reel ücretlerde planlı bir şekilde gerileme uygulaması yapılmıştır. Uygulanan bu politikalar sonucu ihracat hacmi artmış ve bu sayede istenilen başarıya ulaşılmıştır. Sonuç olarak 1980 senesinde 2,9 milyar \$ olan ihracat hacmi 1989 senesinde 11,8 milyar \$'a yükselmiştir. Aynı dönemde ihracatın kompozisyonunda da değişiklikler ortaya çıkmıştır. 1980'li yıllarda ithalat rejiminde kademeli olarak liberalleşme yaşanması sonucunda, ihracata oranla daha yavaş olmakla birlikte, ithalat oranlarında da artış meydana gelmiş ve 1980 senesinde 7,9 milyar \$ olan ithalat rakamları 1989'da 15,8 milyar \$'a yükselmiştir (Tablo 19).

Tablo 18. Dış Ticaret Göstergeleri, 1981-1990

Yıllar	İhracat (Bin\$)	İthalat (Bin\$)	Dış Ticaret Açığı	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	Dış Ticaret Hacmi
1981	4.702.934	8.933.374	-4.230.439	%52,6	13.636.308
1982	5.745.973	8.842.665	-3.096.692	%65,0	14.588.639
1983	5.727.834	9.235.002	-3.507.168	%62,0	14.962.836
1984	7.133.604	10.757.032	-3.623.429	%66,3	17.890.636
1985	7.958.010	11.343.376	-3.385.367	%70,2	19.301.386
1986	7.456.726	11.104.771	-3.648.046	%67,1	18.561.497
1987	10.190.049	14.157.807	-3.967.757	%72,0	24.347.856
1988	11.662.024	14.335.398	-2.673.374	%81,4	25.997.422
1989	11.624.692	15.792.143	-4.167.451	%73,6	27.416.835
1990	12.959.288	22.302.126	-9.342.838	%58,1	35.261.413

Kaynak: (Ticaret Bakanlığı). Erişim Tarihi: 25.10.2021

24 Ocak Kararlarıyla beraber dış ödemelerde rahatlama meydana gelmiş ve ithalatta büyük artışlar yaşanmıştır. Bunlarla beraber özelleştirmelerde istenilen seviyeye gelinebilmiştir ve bu olayların sonucunda dış ticarete tekrar açıklar oluşmaya başlamıştır. 1990 yılı Körfez Krizi ve yaşanan diğer krizler sebebiyle 1991'de yapılan erken seçim ile birlikte yeni kararlar alınmıştır. Alınan bu kararlar sonucunda belirli mallara uygulanan destekleme alımları arttırılmış ve kamu kesimine zam uygulanmıştır. Bu uygulamalar para politikasında genişlemeye sebep verdiği için döviz kurlarında artışlar yaşanmış ve faiz oranları ile kamu harcamalarında yaşanan artışlar yükselmiştir. Bu artışlar sebebiyle ekonomide açıklık oluşmuş ve bunu giderebilmek için dış borçlanmaya başvurulmuştur.

Tüm bu olumsuz durumlar yaşanırken 1993 yılının son çeyreğinde dış ticaret bilançosunda 14 milyar \$'ın üzerinde açık oluşacağı durumu fark edilince, uluslararası

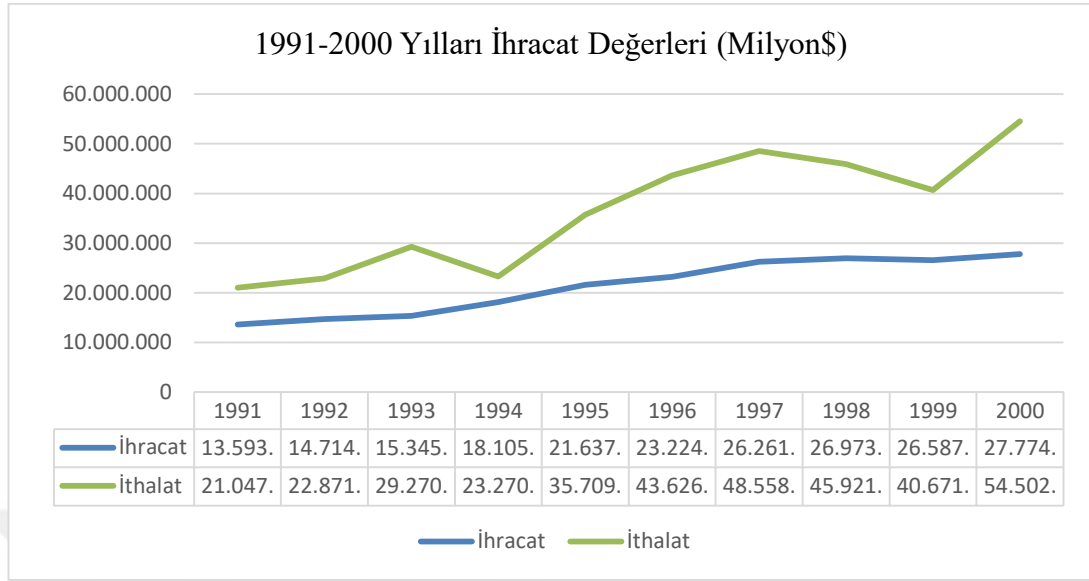
derecelendirme kurumları Türkiye'nin kredi notunu yatırım yapılabilir ülke derecesinden spekülâtif ülke derecesine düşürmüşlerdir. Kredi notunun düşürülmesiyle birlikte finans piyasalarında karışıklık yaşanmış ve döviz talebi artmıştır. Merkez Bankası dövizî sabitlemek amacıyla 1994 yılının ilk çeyreğinde 3,5 milyar \$ satmıştır. Pozitif bir netice oluşmaması sonucunda döviz ihalesinden vazgeçilmiştir. Tüm bu sebeplerle durgunluk fazlalaşmış ve mali kriz ilerleyerek reel sektörü de etkisi altına almıştır (Şahin, 2012: 216).

5 Nisan 1994 İstikrar Programı uygulaması devam ederken ilk üç aylık dönem içerisinde ihracat, turizm ve yabancı sermaye girişlerinde herhangi bir olumlu gelişme yaşanmamıştır. Bu dönem ihracat oranlarında 1994 yılı nisan ayında %2,7, 1994 yılı Mayıs ayında ise %8,8 oranında gerileme meydana gelmiştir. Fakat tüm bu olumsuzluklara karşın aynı yılın Haziran ayı dönemi itibari ile ihracat oranlarında artış olmuştur. Haziran-Ağustos dönemi arasında ihracat gelirleri geçen senenin eş dönemine kıyasla %40 artış göstermiştir. Buna karşın bu aylarda gerçekleşen ithalat giderleri geçen senenin aynı dönemine kıyasla %29 oranında azalmıştır. Bundan dolayı hem ödemeler bilançosu hem de dış ticaret bilançosu açığında küçülmeler olmuştur. 1994'de ihracatta 17 milyar \$, ithalatta ise 23,3 milyar \$ düzeyinde dış ticaret işlemi gerçekleşeceği ve dış ticarete meydana gelen açığın 6 milyar \$ düzeyinde kalacağı öngörülmüştür. İhracatta tahmin edilen veriler gerçekleşmiş ve dış ticaret bilançosu toplamda 4,2 milyar \$ açık verilmiştir. Cari işlemler bilançosu ise 1994 yılı içerisinde 2,6 milyar \$ fazla ile kapanmıştır (Şahin, 2012: 229).

Bir sonraki yıl ihracat %19,4 oranında artış göstererek 21,6 milyar \$ seviyesine ulaşırken, ithalat ise %50'lik bir artış ile toplamda 35,7 milyar \$ düzeyine çıkmıştır. Dış ticaret açığı 13,2 milyar \$'a ulaşmıştır. 1996-1998 yılları arasında dış ticaret bilançosu açığı yaklaşık olarak 20 milyar \$ olmuştur. 1995-1997 yıllarında toplam mal ve hizmet dengesinde senede 7 milyar \$ düzeyinde açık vermiştir. Sonuçta uygulanan 5 Nisan 1994 İstikrar programının dış ticaret açıklarının kapanmasında istenilen hedefe ulaşamadığı, yalnızca o yıl içerisinde gerçekleşen birtakım önlemler sayesinde dış açığın küçültülebildiği görülmektedir (Şahin, 2012: 230).

1999 yılında meydana gelen krizde içsel etkenlerin rolü büyük olmuştur. 1999 yılının Ağustos ve Kasım ayında meydana gelen iki deprem içsel etkenlerin en büyük örneğidir. Bununla birlikte 1997 Asya ve 1998 Rusya krizleri, Türkiye ekonomisinde dış ticaret ve yabancı sermaye kaynaklı olumsuz etkilere yol açmıştır. Meydana gelen tüm bu olaylar neticesinde ihracat rakamlarında gözle görülür bir azalma oluşmuştur.

Grafik 3. Türkiye'nin 1991-2000 Yılları Arası İhracat Değerleri

Kaynak: (TÜİK,2015.)

Grafik 3 incelendiğinde 1991-2000 yılları arasında ithalatın ihracattan devamlı olarak daha yüksek gerçekleştiği görülmektedir. Bu durum dış ticaret açığının sürekli artmasına sebebiyet vermiştir. Uygulanan politikalar ve alınan kararlar, dış ticaret açığının azalmasını hedeflese de istenilen başarıya ulaşılamamıştır.

2000-2002 yılları arasında hazırlanan Enflasyonla Mücadele Programı, 2000’li yıllarda ekonomi için yapılan önemli uygulamalardan bir diğeri olmuştur. 1998 yılı itibariyle giderek kötüleşmeye başlayan ve istikrarlı bir denge kurumayan ekonomi yüzünden dönem hükümeti, 2000 yılının Ocak ayında istikrar ve ekonomik dönüşüm programı olan Enflasyonla Mücadele Programını hazırlayarak ekonomik istikrarı sağlamak adına yeni bir uygulamaya geçiş yapmıştır. Bu program ile birlikte 2000-2002 dönemi arasında enflasyon oranının düşmesini sağlayacak bazı kararlar ve önlemler alınmış ve program bitiminde enflasyon oranının tek haneye düşmesi amaçlanmıştır. Enflasyonla Mücadele Programının istenilen başarıyı elde edememesi, 2000 ve 2001 yılında yaşanan krizlerin sonucunda Türkiye, IMF’nin de destek verdiği Güçlü Ekonomiye Geçiş Programını 2002-2004 senelerini içerecek biçimde uygulamaya koymuştur.

Ödemeler bilançosu politikası bağlamında düzenlemeler öngören Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı’nın öncelikli hedefi olarak ödemeler bilançosunun iyileştirilmesi yer almıştır. Uygulamaya geçen programın başlıca hedeflerinden birisi gerçekçi kur politikası olmuştur. Bunun sağlanmasıyla dalgalı kur sistemine geçiş ile

beraber ülkede kur seviyesinin yükselmesi, ulusal para değerinin enflasyon oranına bağlı olarak düşmesi ve döviz gelirlerinin artmasını sağlamak amacıyla ülkenin rekabet gücünü yükseltmesi öngörülmüştür. Bu hedefler çerçevesinde, ihracat oranlarının artması ve döviz kurundaki yükselişle beraber iç talebin azalmasının da etkisi olmuştur. Bu doğrultuda 2001 senesinde ihracat, ekonomide meydana gelen sorunlara rağmen %14 oranında artış göstererek 30 milyar \$ sınırını geçmiştir. Zira 2001 senesinde cari işlemler bilançosunun 1,8 milyar \$ fazla vereceği öngörüsü de doğru çıkmıştır. 2000 yılında bilanço 9,2 milyar \$ seviyesinde açık vermesine rağmen 2001 yılında yaşanan bu gelişme ekonominin iyileşmesi adına olumlu bir adım olmuştur (Şahin, 2012: 266).

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının uygulandığı dönemde, dış ticarete ve ekonomide iyileşmeler yaşanmıştır. Dış ticarete yaşanan bu olumlu gelişmeler yanında dış ticaret açığı büyük ölçüde artmaya başlamıştır. Bu dönemde, dış ticaret bilançosu yılda 30 milyar \$ açık vermiştir. 2005 yılına gelindiğinde bir yıl içerisinde 23 milyar \$ seviyesinde cari açık verilmiştir. Yaşanan tüm bu olumsuz gelişmeler sebebiyle dönemin hükümeti IMF ile üç senelik stand-by anlaşması imzalamış, Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının süresini 2008 Mayıs ayına kadar uzatma kararı alınmıştır (Şahin, 2012: 266).

Bu dönemde enflasyon oranının tek haneye düşmüş olması programın en büyük başarısı olmuştur. Maliye politikasında programın istikrarlı bir şekilde uygulanması, merkez bankasına tanınan özerlik enflasyonun kısa bir süre içerisinde düşmesine katkıda bulunmuştur. 2004 yılında %10'un altında gerçekleşen enflasyon, 2002 ve 2008 yılları arasında yıllık %13 dolaylarında gerçekleşmiştir.

Dış ticaret hacminde 2002-2008 yılları arasında büyük bir ilerleme kaydedilmiştir. Bu dönemlerde ihracat 132 milyar \$, ithalat ise 202 milyar \$ seviyesine çıkarılmıştır. Yaşanan bu artış ile birlikte cari açık ve dış borç stokunda da yükseliş yaşanmıştır. 2008 yılında dış borç stoku 280 milyar \$, cari açık ise 41,5 milyar \$ seviyesine ulaşmıştır.

İthalatta meydana gelen anormal artışın ve cari açığın hızla büyümesinin temel sebebi olarak GSYİH'da 2002-2008 yılları arasında hızlı büyümenin dış kaynak kullanımı ile finanse edilmesi gösterilmektedir. 2006-2008 yıllarında üç yıl içerisinde toplamda 110 milyar \$'ın üstünde cari açık meydana gelmiştir. 2002-2008 yılları arasında her yıl ortalama olarak 34 milyar \$ düzeyinde dış borç servisi olmasına karşın,

dış borç stokunda 100 milyar \$'ın üzerinde bir yükselmenin yaşanmasını engellemek mümkün olmamıştır (Tüyen, 2015: 309).

2008 yılında meydana gelen Küresel Finans Krizi, Türkiye ekonomisini olumsuz etkileyen bir diğer kriz olmuştur. 2008-2009 yılları arasında gerçekleşen bu kriz sebebiyle Türkiye ekonomisinde küçülme meydana gelmiştir. 2008 yılında Lehman Brothers Yatırım Bankasının batması sonucunda büyüyen krizde ABD'de birçok banka batmıştır. 2001 krizi sonra Türkiye'de bankacılık sektöründe alınan önlemler ve oluşturulan güçlü altyapı nedeniyle 2008 yılında yaşanan ekonomik krizde sağlam bir duruş sergilenmiştir (Akin, 2016: 3).

2008 senesinin son üç ayı itibariyle Türkiye'yi etkilemeye başlayan küresel finansal krizi ile birlikte Türkiye'de GSYİH artışı 2007 yılında yavaşlamış ve 2008 yılının üçüncü çeyreği itibariyle ekonomide durgunluk dönemine girilmiştir. 2008 yılında GSYİH artışı %0,7 oranında kalmıştır. Türkiye ekonomisi, küresel kriz bağlamında 2008 yılının ilk çeyreğinde %7,3, ikinci çeyreğinde %2,8, üçüncü çeyreğinde %1,2 oranlarında bir büyüme yaşamasına karşın, 2008 senesinin son çeyreğinde %6,2 oranında büyük bir daralma meydana gelmiştir. Nitekim 2009 yılında da Türkiye'de %4,8 oranında bir daralma olmuştur (Şahin, 2012: 278).

Meydana gelen küresel kriz ile dış ticarete oluşan etkiler incelendiğinde, 2009 senesinde ithalat bir sene öncesine kıyasla %30 oranında küçülme yaşayarak 140,9 milyar \$, ihracat %22,7 oranında bir daralma yaşayarak 102,1 milyar \$ seviyesine inmiştir. Bazı sanayi kollarında, örnek olarak otomotiv sektöründe 2009 yılının ilkbahar döneminde ihracatta önceki yılın aynı zamanlarına kıyasla %50 oranını aşan bir daralma yaşanmıştır. Buna rağmen 2010 yılında dış ticarete önemli gelişmeler yaşanarak doygunluk yaşatan bir büyüme gerçekleşmiştir. Buna karşın; 2008 yılında gerçekleşen ithalat ve ihracat oranları 2010 yılında gerçekleşen ithalat ve ihracat oranlarının çok üstünde gerçekleşmiştir. Dış ticaret açığı ise 71,6 milyar \$ seviyesinde gerçekleşerek 2008 yılında meydana gelen açığın üzerine çıkmıştır. 2011 yılında cari açık ve dış ticaret açığı gittikçe yükselmeye devam etmiş ve ekonomide meydana gelen en önemli problem olmaya devam etmiştir (Şahin, 2012: 281).

Sonuç olarak yaşanan krizin Türkiye ekonomisine etkileri 2008 yılının son döneminde belirgin bir şekilde hissedilmiştir. Ülke ekonomisinin ihracatında meydana gelen olumsuzluklarla birlikte küresel ekonomik faaliyetlerde durgunluk oluşmuş ve ihracat yılın son çeyreğinde azalmıştır. Ekonomik istikrarda oluşan tehlikeler, cari açık ve dış borç stoku ile daha da belirginleşmiştir. Gelişmiş ülkelerde uygulanan

genişletici para politikaları sebebiyle 2010 yılında Türkiye'ye sermaye girişlerinde artış yaşanmış olmasına rağmen kur üzerindeki fazla değerlenme baskı yaratmıştır. Oluşan bu baskıya merkez bankası faiz koridorunu genişleterek karşılık vermiştir.

Tablo 19. Dış Ticaret Göstergeleri, 2002-2010

Yıllar	İhracat (Bin\$)	İthalat (Bin\$)	Dış Ticaret Açığı	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	Dış Ticaret Hacmi
2002	36.059.089	51.553.797	-15.494.708	%69,9	87.612.886
2003	47.252.836	69.339.692	-22.086.856	%68,1	116.592.528
2004	63.167.153	97.539.766	-34.372.613	%64,8	160.706.919
2005	73.476.408	116.774.151	-43.297.743	%62,9	190.250.559
2006	85.534.676	139.576.174	-54.041.498	%61,3	225.110.850
2007	107.271.750	170.062.715	-62.790.965	%63,1	277.334.464
2008	132.027.196	201.963.574	-69.936.378	%65,4	333.990.770
2009	102.142.613	140.928.421	-38.785.809	%72,5	243.071.034
2010	113.883.219	185.544.332	- 71.661.113	%61,4	299.427.551

Kaynak: (TÜİK, 2015.)

Tablo 20'ye göre 2002-2010 döneminde ihracat oranlarında büyük bir artış yaşanmıştır. Dış ticaret hacminde yükselmeler meydana gelmiştir. Fakat bu yükselmeler ile birlikte ithalat rakamları da artış göstermeye devam etmiş ve dış ticaret açığı gittikçe yükselmeye devam etmiştir.

Büyüme oranı 2010-2011 dönemleri arasında %9 oranında artış gösteren Türkiye, tekrardan toparlanma döneminde girmiştir. Bu yıllar arasında ihracat yaklaşık olarak 114 milyar \$ seviyesinde gerçekleşmiştir. ABD lkelerinde yaşanan borç krizi nedeniyle ihracat rakamları kriz öncesi döneminde kıyasla bu yıllar arasında daha düşük olmuştur (TOBB, 2010: 103-104).

Tablo 20. Dış Ticaret Göstergeleri 2013-2021

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
2013	161 480 915	260 822 803	-99 341 888	422 303 718	61,9
2014	166 504 862	251 142 429	-84 637 567	417 647 291	66,3
2015	150 982 114	213 619 211	-62 637 098	364 601 325	70,7
2016	149 246 999	202 189 242	-52 942 243	351 436 241	73,8
2017	164 494 619	238 715 128	-74 220 509	403 209 747	68,9
2018	177 168 756	231 152 483	-53 983 726	408 321 239	76,6
2019	180 832 722	210 345 203	-29 512 481	391 177 924	86,0
2020	169 637 755	219 516 807	-49 879 052	389 154 562	77,3
2021	225 221 982	271 423 300	-46 201 319	496 645 282	83,0

Kaynak: (TÜİK,2022)

TÜİK verilerine göre 2013 yılında 2012 Ocak ayına göre ihracatta %11,2'lik bir artış meydana gelerek 11,509 milyon \$ seviyesine, ithalat ise %7,6'lık artış ile 18,800 milyon \$ seviyesine ulaşmıştır. Bu dönemde Türkiye'de %4 büyüme olmuştur. Aynı yılın son çeyreğinde, yerel piyasa talebinde ve tüketim harcamalarında oluşan artış ekonomik büyümeye büyük katkıda bulunmuştur (Köksal, 2016: 55).

Tablo 19 ve 20'deki verilere göre, 2014 yılına kadar geçen süre zarfında artış göstermeye devam eden ithalat ve ihracat, döviz kurlarında meydana gelen artışa rağmen 2015 yılında ihracat oranında %8,7, ithalat oranında %14,4'lük düşüş yaşanmıştır. Üretimin ithalata dayalı gerçekleşmesi kur artışının ihracata olumlu yansımamasına sebebiyet vermiştir. Bunun yanında Rusya ve Ukrayna arasında yaşanan siyasi kriz, petrol fiyatlarında meydana gelen düşüş ve Avro-ABD Doları paritesinde oluşan düşüş, 2014 yılında yaşanan ekonomik gerileme için diğer önemli sebeplerden olmuştur. Türkiye'nin ihracat rakamlarında artış meydana gelmemesine Ortadoğu'da yaşanan siyasi problemler de sebebiyet vermiştir. Tüm bu nedenler döviz kurunda artışların önceki yıllardaki gibi ihracat rakamları üzerinde pozitif etki oluşturmamasına engel olmuştur (Hüseyini, 2017: 29).

2016 yılında Türkiye'nin gerçekleştirdiği ihracat oranı %0,9 gerileme yaşayarak 142,6 milyar \$ seviyesinde gerçekleşmiştir. Yaşanan bu gerilemeden sonra bir sonraki yıl ihracat oranlarında tekrar bir yükseliş meydana gelmiş ve %10,2 artışla 157 milyar \$'a yükselmiştir. 2018 yılında ihracat 168,1 milyar \$'a ulaşmış ve Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ihracatta rekor kırılmıştır (TİM, 2019: 8-9).

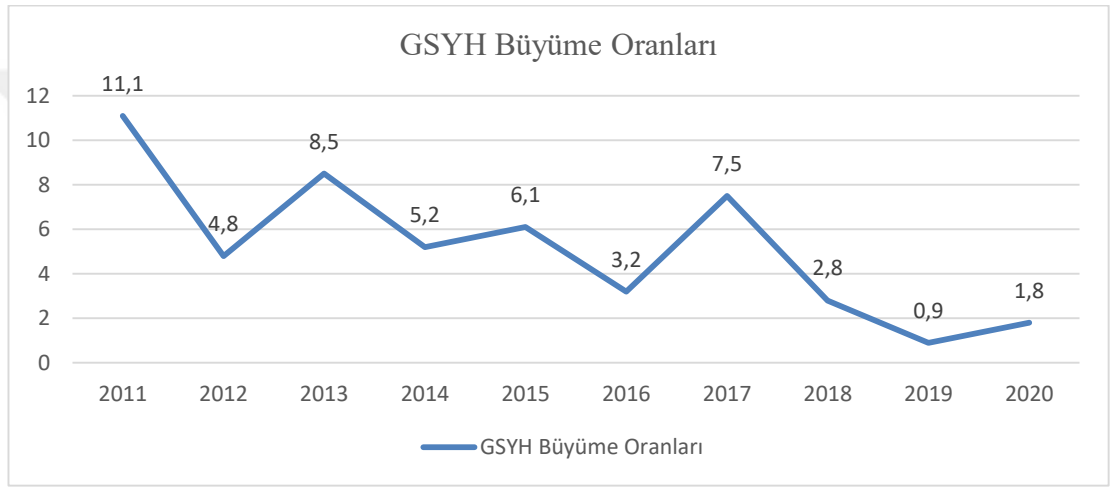
2018 yılı genelinde Haziran ve Ağustos ayları dışında Türkiye aylık bazda ihracat rekorları kırmıştır. 2018 Mart'ta 15,5 milyar \$ ile ihracatta aylık olarak ilk kez 15 milyar \$ sınırı aşılmış ve bu rekor Ekim ayında 15,7 milyar \$'a taşınmıştır (TİM, 2019: 8-9).

Tablo 20'de görüldüğü üzere 2019 yılına gelindiğinde ihracatta %2,04 oranında bir artış yaşanarak 180 milyar \$'ın üzerinde gerçekleşirken, ithalatta %8,99 düşüş meydana gelmiş ve 210 milyar 394 milyon \$ seviyesine ulaşmıştır. 2018 yılında 54 milyar dolar düzeylerinde olan dış ticaret açığında %44,9 düşüş meydana gelerek 29 milyar 926 milyon \$'a gerilemiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı 9,3 puan artışı yaşayarak %85,8'e yükselmiştir (ASO, 2020: 1)

2011-2020 yılları arasında Türkiye'nin ekonomik büyüme hızı dalgalanma göstermektedir, bununla birlikte genel olarak düşüş trendine sahip olduğu

görülmektedir (Grafik 4). 2020 yılında, tüm dünya ülkelerini etkisi altına alan Covid-19 pandemisinde Türkiye ekonomisi yılın ilk çeyreğinde %4,5 oranında büyümesine rağmen 10 Mart'ta açıklanan ilk vaka ile birlikte ikinci çeyrek döneminde %9,9 oranında daralma yaşanmıştır. Katı pandemi uygulamaları Haziran ayı ile birlikte kaldırılmış ve normalleşme dönemine girilmiştir. Bu dönemde Türkiye ekonomisi tekrar toparlanmaya başlamıştır. Üçüncü çeyrek dönemi başlangıcında %6,7'lik büyüme kaydeden Türkiye, bu oranla Avrupa'da ekonomik büyümesi en çok artan ikinci ülke konumuna gelmiştir.

Grafik 4. Türkiye'nin 2011-2020 Yılları GSYH Büyüme Oranları

Kaynak: (TUİK, 2020)

Türkiye'nin 2020 yılında toplam ihracatı 169,5 milyar \$ seviyesinde gerçekleşmiştir. Tüm bunların yanında Türkiye, küresel mal ticaretinde %1'i aşkın oranda pay elde etmiştir. Yıllık toplam ithalat 219,4 milyar \$ tutarında gerçekleşirken, 2020 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %77,2 olmuştur. Toplam dış ticaret hacmi ise 388,8 milyar \$ olmuştur (TİM, 2021: 27).

Tablo 21. Türkiye'nin Covid-19 Ürünleri İhracatı

Ürünler	2019 (Milyon\$)	2020(Milyon\$)	Değişim Oranı
Dezenfektan, Etil Alkol	230,3	521,5	%126,4
Maske, Önlük	72,9	442,8	%507,5
Solunum Cihazı	8,7	103,4	%1093,4
Tanım Kiti	43,8	117,8	%169,1
Toplam Covid-19 Ürünü İhracatı	355,7	1.1885,5	%233,3

Kaynak: (TİM, 2021)

Salgının etkileriyle birlikte değişen taleplere hızlı yanıt veren Türkiye ihracatçıları, Covid-19 ürünleri kapsamında %233 artışla 1,2 milyar dolar ihracat gerçekleştirmiştir. Bir önceki yıla kıyasla 2020’de solunum cihazları %1093, maske ve önlük %508, tanı kitleri %160 ve dezenfektan ihracatı %126 artış göstermiştir (Tablo 21).

2.2.2.1. Dış Ticaretin Sektörel Dağılımı

Türkiye ekonomisinde tarım ve madencilik yıllara göre düşüş göstermesine karşın imalat sektörü artış göstermektedir. 1990 yılı öncesinde ülke ekonomisi için önemli bir konumunda olan tarım yerini sanayi sektörüne bırakmıştır.

Tablo 22. İhracatın ve İthalatın Sektörlere Göre Dağılımı (ISIC Rev4 Sınıflandırması)

	İHRACAT (Milyon\$)			İTHALAT (Milyon\$)		
	Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık	Madencilik ve Taş Ocaklığı	İmalat	Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık	Madencilik ve Taş Ocaklığı	İmalat
2012	4,18	3,16	144,30	6,95	42,25	176,80
2013	4,73	3,88	142,45	7,26	38,21	197,52
2014	4,88	3,40	148,46	8,08	37,13	188,50
2015	4,39	2,80	136,08	6,66	27,61	167,56
2016	4,54	2,67	134,78	6,47	19,01	168,22
2017	4,52	3,51	148,28	8,42	26,08	192,05
2018	4,96	3,40	158,73	8,65	28,97	177,20
2019	4,64	3,19	162,87	8,88	31,75	155,39
2020	5,17	2,94	151,82	9,01	22,34	170,63
2021	3,75	2,65	125,86	6,93	21,32	126,37

Kaynak: TUIK, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=2¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=4&sayac=5805> *2020 ve 2021 yılı verileri geçicidir.

Tablo 22’ye göre, Türkiye’nin sektörel dağılımı incelendiğinde en fazla paya sahip iki sektör sanayi sektörü ve hizmetler sektörüdür. Sanayi sektörünün alt dağılımları incelendiğinde, imalat sanayi ve bunun alt kollarından biri olan gıda, içecek, tütün ürünleri ve ulaşım araçları olduğu görülmektedir. Hizmetler sektöründe ise bilgi iletişim ve finans faaliyetleri en büyük paya sahip iki alt sektördür (Çamurdan vd., 2021:119).

2.2.2.2. Dış Ticaretin Ülkelere Göre Dağılımı

Türkiye dış ticaretinin ülkelere göre dağılımı incelendiğinde Almanya en fazla ihracat gerçekleştiren ülke konumundadır. 2012-2021 yılları arasında, Türkiye’nin ihracatının en fazla arttığı ülke ABD olmuştur.

Tablo 23. Ülkelere Göre Dış Ticaret Dağılımı-İhracat

Ülkeler	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Fransa	6,198	6,376	6,464	5,845	6,022	6,584	7,287	7,637	6,856	5,583
ABD	5,604	5,640	6,341	6,395	6,623	8,654	8,304	8,056	10,182	13,270
Hollanda	3,244	3,538	3,458	3,154	3,589	2,864	4,760	5,443	4,930	4,117
Almanya	13,124	13,702	12,147	13,417	12,998	15,118	16,136	15,425	14,850	11,531
İtalya	6,373	6,718	7,141	6,887	7,580	8,473	9,560	9,299	7,635	6,637
İngiltere	8,693	8,785	9,903	10,556	11,685	9,603	11,106	10,866	10,887	8,164
Rusya	6,680	6,964	5,943	3,588	1,732	2,734	3,399	3,852	4,164	3,212
İran	9,921	4,192	3,886	3,663	4,966	3,259	2,392	2,315	1,793	1,405
Çin	2,833	3,600	2,861	2,414	2,328	2,936	1,912	2,586	2,657	2,237

Kaynak: TÜİK, 2021.

<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=2¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=4&sayac=5805>

Tablo 23 incelendiğinde, ABD dışında diğer ülkelerin yıl bazında ihracat oranlarında değişkenlik olduğu görülmektedir. 2012 yılında Türkiye'nin Rusya ve İran'a ihracatı yüksek miktarda gerçekleştirmiş olsa da takip eden yıllarda ihracat miktarının düştüğü gözlenmektedir.

Tablo 24. Ülkelere Göre Dış Ticaret Dağılımı- İthalat

Ülkeler	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Fransa	8,589	8,079	8,122	7,597	7,364	8,070	7,413	6,353	6,722	5,179
Hollanda	3,660	3,363	3,517	2,914	3,000	3,747	3,304	3,071	3,420	2,961
Almanya	21,400	24,182	22,369	21,251	21,474	21,301	20,407	17,977	20,641	13,899
İtalya	13,344	12,884	12,055	10,639	10,218	11,304	10,154	8,612	8,371	6,921
İngiltere	5,629	6,281	5,932	5,541	5,320	6,548	7,446	5,426	5,402	3,682
Rusya	26,625	25,064	25,288	20,401	15,162	19,514	21,989	22,453	17,086	17,047
İran	11,964	10,383	9,833	6,96	4,699	7,492	6,931	3,270	1,028	1,429
Çin	21,295	24,064	24,918	24,873	25,441	23,370	20,719	18,496	22,044	19,820

Kaynak: (TÜİK, 2021).

<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=2¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=4&sayac=5805> *2020 ve 2021 yılı verileri geçicidir.

İthalatta 2012-2013 yıllarında ilk sırada Almanya yer alırken daha sonraki yıllarda ilk sıraya Çin yükselmiştir. Çin'i sırasıyla Rusya, Almanya, İtalya ve Fransa takip etmektedir.

Türkiye ve Çin arasındaki ticarete bakıldığında, 2000 yılında işbirliği ortaklığı, 2010 yılında ise stratejik ortaklık kurdukları görülmektedir. 2007-2018 yılları arasında Çin Türkiye'den 2 milyar \$ ithalat gerçekleştirirken, Türkiye yaklaşık 20 milyar \$ ithalat gerçekleştirmiştir (Adıgüzel, 2020: 256)

Türkiye ve Almanya arasındaki ticari ilişki incelemesinde Almanya'nın Türkiye'den ithal ettiği ürünler listesinde tekstil, tarım, otomotiv, kimyevi maddeler, elektrik-elektronik, makine sektörlerine ait ürünler bulunmaktadır. 2001 ve 2016

yılları kıyaslandığında Almanya'nın Türkiye'den ithalat oranı %87 oranında arttığı görülmektedir (TİM, 2017: 8-15).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE İHRACAT VE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR İLİŞKİSİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ

3.1. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışmanın ana konusunu, gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye’de DYY’nin ihracat performansına etkisi oluşturmaktadır. Bu bölümde ihracat ve DYY arasındaki ilişki zaman serisine dayalı bir ekonometrik analizle değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda, öncelikle literatürdeki uygulamalı çalışmalar incelenmiş ve gelişmekte olan ülkelerde DYY ile birlikte ihracatın diğer belirleyicileri üzerine detaylı bir araştırma yapılmıştır. Gerçekleştirilen araştırma sonucunda gelişmekte olan ülkelerde, ihracatın diğer belirleyicileri ile birlikte DYY’nin yer aldığı ve teorik temele dayalı modeller kullanan önemli çalışmalar olduğu görülmüştür. Ampirik çalışmalar genel olarak DYY ile ekonomik büyüme ve DYY ile ihracat ilişkisini inceleyen araştırmalar şeklinde ikiye ayrılarak incelenmiştir.

3.2. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNE YÖNELİK AMPİRİK LİTERATÜR

Küreselleşme ile çok uluslu şirketlerin üretimlerini dünya ölçeğinde yaygınlaştırması, bu süreçte yatırım yaptıkları ülkelerde ekonomik büyüme ve dış ticaret göstergelerini etkilemesi söz konusu olmuştur. Etkilerini her geçen gün artıran bu faaliyetler sonucunda ulusal ve uluslararası ekonomi literatüründe DYY, ekonomik büyüme ve ihracat ilişkisini araştıran birçok ampirik çalışmaya rastlanmaktadır. Bu bölümde DYY ve ekonomik büyüme ilişkisine yönelik literatür incelenmektedir. Bu konuda gerçekleştirilen çalışmalar iki değişken arasındaki nedensellik analizi sonuçlarına göre çift yönlü nedensellik, tek yönlü nedensellik ve nedensellik ilişkisinin bulunmadığı araştırmalar olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. Aynı zamanda yapılan analizler kategorize edilip tarih sırasına göre sıralanmıştır.

DYY ve ekonomik büyüme ilişkisi literatürde sıklıkla Türkiye'nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkeler üzerine uygulanmıştır. Bu çerçevede, tek bir ülkenin incelendiği zaman serisi ya da birkaç ülkeden oluşan panel veri kullanılarak değişkenler arasında eşbütünleşme ya da nedensellik ilişkisi olup olmadığı araştırılmıştır.

Choe (2003), 80 ülkenin verileri kullanılarak yapılan çalışmada 1971-1995 dönemine ait yıllık veriler kullanılmıştır. VAR ve Granger Nedensellik testi ile yapılan analiz sonucunda DYY ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü pozitif bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Şahin (2015), Türkiye'de 1980-2013 yılları arasında DYY ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ARDL analizi ve Toda-Yamamoto nedensellik testi ile incelemiştir. Analiz sonuçları çerçevesinde DYY'den ekonomik büyümeye doğru pozitif uzun dönem ilişkisi bulunmuştur. Değişkenler arasında ise çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Chowdhury ve Mayrotas (2006) tarafından 1969-2000 dönemine ait veriler ile Şili, Malezya ve Tayland ülke ekonomileri için DYY ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Toda-Yamamoto Nedensellik testi kullanılarak yapılan analizde, yalnızca Şili ülkesi için DYY'nin ekonomik büyümeye neden olduğu, Malezya ve Tayland için ise ekonomik büyüme ile DYY arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Demirel (2006), DYY ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek için 1984-2005 dönemi verilerini kullanmıştır. Analiz için EKK yöntemi kullanılmıştır. Analiz sonucuna göre ekonomik büyüme ile DYY arasında çift yönlü pozitif ve anlamlı etki bulunmuştur. Mucuk ve Demirsel (2009), 1992-2007 yıllarını kapsayan çeyrek dönemlik verilerle edinilen araştırmasında Türkiye'de ekonomik büyüme ve DYY arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. VAR modeli bağlamında DYY ve ekonomik büyüme arasındaki Granger nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Bunun sonucunda DYY ile ekonomik büyüme uzun dönemli çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Doğan (2013), Türkiye ekonomisinde DYY ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1979-2011 dönemi yıllık verilerini kullanarak incelemiştir. Johansen-Juselius eş-bütünleşme testi ve Granger nedensellik testi ile yapılan analiz sonucunda, değişkenler arasında uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisi bulunurken, Granger Nedensellik testi sonucuna göre çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Ekinci (2011), Türkiye'de DYY ile ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki ilişkiyi 1980-2010 yıllarına ait veriler kapsamında incelemiştir. Johansen eş-bütünleşme analizini uzun dönemli ilişkiyi tespit etmek için kullanırken Granger

Nedensellik testini DYY ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi belirlemek için kullanmıştır. Yapılan analizler sonucunda DYY ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

Reichert ve Weinhold (2001), 24 gelişmekte olan ülke için 1971-1995 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak DYY'lerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Analiz sonucuna göre, DYY'den ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Dritsaki, Chaido ve Antonios (2004), Yunanistan ekonomisi için DYY, ekonomik büyüme ve dış ticaret arasındaki ilişki 1960-2002 dönemi yıllık verileri ile incelenmiştir. Johansen-Juselius eş-bütünleşme testi, ECM ve Granger Nedensellik testi kullanılarak yapılan analizler sonucunda DYY'den ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. DYY'den ihracata doğru ise tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Hsiao ve Hsiao (2006), Çin, Kore, Tayvan, Hong Kong, Singapur, Malezya, Filipinler ve Tayland ülkeleri için yapılan araştırmada 1986-2004 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak DYY, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Johansen-Juselius eş-bütünleşme testi ve Granger Nedensellik testi yapılarak edinilen analizlerin sonuçları ülkelerde değişiklik göstermiştir. Yapılan analizlerin sonucunda DYY'den ekonomik büyümeye tek yönlü doğrudan nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. DYY'den ihracata ise tek yönlü dolaylı nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Afşar (2008), Türkiye'de DYY ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek için yaptıkları araştırmada 1992-2006 dönemi üç aylık verilerini kullanmışlardır. Granger Nedensellik testi sonucunda DYY ve ekonomik büyüme arasında anlamlı bir nedensellik bulunmuş ve DYY'den ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ağayev (2010), 25 geçiş ekonomisi için DYY ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek için 1994-2008 dönemi verilerini kullanmıştır. Panel eşbütünleşme ve nedensellik yöntemleri kullanılarak yapılan araştırmada DYY ile ekonomik büyüme değişkenlerinin uzun dönemde birlikte hareket ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda DYY'den ekonomik büyümeye doğru tek yönlü güçlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ayaydın (2010), Türkiye ekonomisinde DYY ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1970-2007 dönemi için incelemiştir. Yapılan araştırmada VAR nedensellik yöntemi ve Johansen-Juselius eş-bütünleşme testi kullanılmıştır. Analiz sonucuna göre DYY'den ekonomik büyümeye doğru tek yönlü ve olumlu nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Yılmaz, Vedat ve Akıncı (2011), Türkiye ekonomisinde DYY ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi

incelemek için 1980-2008 yılları dönemi verilerini kullanmıştır. Analiz için, Granger nedensellik testi ile EG eşbütünleşme analizi uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre DYY'den ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Emir ve Kutlu (2014), Çin, Hindistan, Kolombiya, Singapur, Brezilya ve Türkiye ülkeleri için 1983-2012 döneminde DYY ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek üzere Granger nedensellik testini uygulamışlardır. Yapılan inceleme sonucuna göre, Türkiye için DYY'den ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Köprücü (2017), Türkiye'de DYY, teknolojik yayılma ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1981-2013 dönemi yıllık verileri kullanarak incelemiştir. Yapılan araştırmada Johansen Eşbütünleşme analizi ve Granger Nedensellik testi kullanılmıştır. Analiz sonucuna göre DYY'den ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Acaravcı ve Akyol (2017), Türkiye ekonomisinde DYY'nin ekonomik büyüme ve dış ticaret üzerindeki etkilerini incelemek için 1998-2015 dönemine ait veriler kullanmışlardır. VAR modeli bağlamında Johansen eş-bütünleşme ve Granger nedensellik testi ile DYY ve ithalattan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Dereli (2018), farklı ülkelere ilişkin araştırmasında 1995-2017 dönemi verilerini ele alarak DYY ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yapılan analizde Toda-Yamamoto Nedensellik testi ile kısa dönem nedensellik ilişkisi analiz edilmiştir. Johansen eş-bütünleşme analizi değişkenlerin arasında uzun dönemli ilişki için kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre DYY'den ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Taşdemir ve Erdaş (2018), 2006-2018 dönemi yıllık verilerini kullanarak Türkiye ekonomisinde DYY ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Granger nedensellik analizi, varyans ayrıştırma analizi ve etki tepki analizi kullanılarak yapılan incelemenin sonuçlarına göre DYY'den ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Karış ve Tandoğan (2020), Türkiye'de DYY ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1980-2018 dönemleri için analiz etmişlerdir. Toda-Yamamoto Nedensellik analizi kullanılan araştırma sonucunda ekonomik büyümeden DYY'ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Katırcıoğlu (2009), Türkiye ekonomisinde DYY ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. 1970-2005 dönemi için yapılan analizde eş-bütünleşme ve ARDL sınır testi gerçekleştirilmiştir. Yapılan araştırma sonucuna göre DYY ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Pradhan (2013)

tarafından Hindistan’da DYY ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek için 1970-2012 dönemi verileri ile VECM ve ARDL Sınır Testi uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda DYY ile ekonomik büyüme arasında ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Kızılkaya ve Ay (2014), Türkiye’de 1989-2011 dönemi yıllarında DYY ile ekonomik büyüme ve reel döviz kuru arasındaki ilişkiyi ARDL sınır testi ve Granger Nedensellik testi ile incelemiştir. Edinilen bulgulara göre, DYY ile ekonomik büyüme arasında uzun ve kısa dönemde pozitif bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Makun (2017) tarafından 1980-2015 dönemine ait yıllık verileri kullanarak Fiji’nin DYY ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki analiz edilmiştir. ARDL Sınır Testi Yaklaşımı ile yapılan analiz sonucunda, DYY’nin ekonomik büyümeyi kısa ve uzun dönemde pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Goh, Sam ve McNown (2017), 1970-2012 dönemi verileri ile Çin, Hong Kong, Hindistan, Endonezya, Japonya, Kore, Malezya, Filipinler, Singapur, Tayvan ve Tayland ülkelerinin DYY, ekonomik büyüme ve ihracat değişkenleri arasındaki ilişkiyi incelemek üzere ARDL sınır testi analizini kullanmışlardır. Yapılan analiz sonucuna göre DYY ve ihracatın uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Araştırılan literatür kapsamında, değişkenler arasında nedensellik ilişkisi bulamayan çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmalara aşağıda yer verilmiştir.

Aslanoğlu (2002), Türkiye ekonomisinde DYY ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek için 1975-1995 dönemi yıllık verilerini kullanmıştır. Granger nedensellik analizi kullanılan araştırmanın sonucuna göre DYY ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır. Alıcı ve Ucal (2003), Türkiye ekonomisinde DYY, ekonomik büyüme ve dış ticaret arasındaki ilişkiyi 1987-2002 dönemleri için incelemiştir. VAR analizi ve Granger Nedensellik testi kullanılarak yapılan araştırma sonucuna göre DYY’lerin ekonomik büyüme üzerinde etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Saha (2005), 1990-2001 dönemine ait veriler kullanılarak Latin Amerika ve Karayip ülke ekonomileri için DYY ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. EKK yöntemi kullanılarak uygulanan analiz sonucuna göre ekonomik büyüme ile DYY’lerin birbirleri için önemli belirleyiciler olduğu sonucuna varılmıştır. Kinoshita ve Lu (2006) tarafından 42 gelişmekte olan ülke ekonomisi için 1970-2000 yıllarına ait veriler kullanılarak ekonomik büyüme ile DYY arasındaki ilişki incelenmiştir. Yapılan çalışmada EKK ve GLS yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda DYY’lerin tek başına olduğu durumlarda ekonomik büyüme üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Karaçor, Topallı

ve Yılmaz (2008), 1980-2006 dönemi yıllık verilerini kullanarak Türkiye ekonomisinde DYY'lerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini Granger nedensellik yöntemi ile test etmişlerdir. Yapılan çalışma sonucunda DYY'den büyümeye nedensellik ilişkisi olmadığı sonucuna varılmıştır. Alagöz, Erdoğanlı ve Topallı (2008), 1992-2007 dönemi üç aylık verileri kullanarak Türkiye ekonomisinde DYY ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırma için Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Yapılan araştırma sonucunda DYY ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi bulunmamıştır. Kabaklarlı (2010), Türkiye ekonomisinde DYY ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Granger Nedensellik testi ile analiz etmiştir. Analizde 2000-2007 dönemi üçer aylık verileri kullanılmıştır. Analiz sonucuna göre, DYY'nin ekonomik büyümeye olumlu etkisi olurken, DYY değişkeni katsayısının istatistiksel olarak anlamsız olduğu sonucuna varılmıştır. Ağır ve Rutbil (2019), 1974-2017 yılları verileri ile ekonomik büyüme ve DYY arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Johansen Eş-bütünleşme analizi kullanılan araştırmada değişkenler arasında kısa ve uzun dönemli ilişkiler incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre DYY ile ekonomik büyüme arasında kısa ve uzun dönemli ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi de Granger Nedensellik testi ile analiz edilmiş ve değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

3.3. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE DIŞ TİCARET İLİŞKİSİNE YÖNELİK AMPİRİK LİTERATÜR

DYY ve ihracat ilişkisine yönelik literatürde, farklı ülkelerde farklı zaman dilimlerinde incelemeler yapılmış, analizlerde kabul gören farklı ekonometrik yöntemler kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, çalışmaların çoğunluğunda iki değişken arasındaki pozitif ve anlamlı bir ilişkinin varlığı doğrulanmaktadır.

Zhang ve Song (2001), 1986-1997 yılları arasında Çin'in imalat sanayinde DYY ile ihracat arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. İller bazında panel veri analizi kullanarak yapılan araştırma sonucunda Çin imalat sanayinde DYY'den ihracata tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu bulmuşlardır. Dritsaki vd. (2004), Yunanistan'da DYY ve ihracat arasındaki ilişkiyi incelemek için Johansen-Juselius eş-bütünleşme, VAR modeli ve Granger nedensellik analizini kullanmıştır. 1960-2002 dönemi yılları

baz alınarak yapılan çalışmanın sonucuna göre DYY'den ihracata yek yönlü ilişki olduğunu tespit etmiştir. Çeştepe, Yıldırım ve Bayar (2013), Türkiye ekonomisinde ekonomik büyüme, DYY ve dış ticareti incelemek için yaptıkları çalışmada 1974-2011 dönemi yıllık verilerini kullanmıştır. Toda-Yamamoto nedensellik testi uygulanarak ulaşılan sonuçlara göre DYY ve dış ticaret arasında ihracattan DYY'ye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Karagöz ve Karagöz (2006), 1991-2003 yılına ait verileri kullanarak DYY ile ihracat arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik analizi ve eş-bütünleşme testi ile incelemiştir. Yapılan analiz sonucuna göre, ihracattan DYY'ye doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Altıntaş (2009), 1996-2007 yılları arasında Türkiye'de DYY ve dış ticaret arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yapılan incelemede Granger Nedensellik analizi ve VAR yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sonucuna göre DYY ile ithalat ve DYY ile ihracat arasında tek yönlü nedenselliğe rastlanmıştır. Bozdağlıoğlu ve Özpinar (2011), Türkiye'de DYY'nin ihracat üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmada 1992-2009 dönemine ait verilerle Granger Nedensellik analizi ve VAR analizi kullanılmıştır. Analizler neticesinde DYY'den ihracata doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Göçer, Bulut ve Dam (2012), DYY ve ihracat arasındaki ilişkiyi incelemek için 2000-2010 dönemine ait aylık verileri kullanmıştır. Granger Nedensellik testi kullanarak yapılan araştırmanın sonucuna göre DYY'den ihracata doğru nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Çetin ve Şeker (2013), DYY ve ihracat arasındaki ilişkiyi 1980-2009 dönemine ait verilerle incelemişlerdir. Granger Nedensellik testi ve VAR analizi kullanılarak yapılan araştırma neticesinde ihracattan DYY'ye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bayar (2013), Türkiye'de DYY ve dış ticaretin nedensellik ilişkisini 1974-2011 yıllarını esas alarak incelemiştir. Çalışmada ihracat, ithalat, DYY ve GSYH değişkenleri ele alınmıştır. Toda-Yamamoto nedensellik analizi kullanılan araştırma sonucuna göre ihracattan DYY'ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Cambazoğlu ve Güneş (2014), 1980-2012 dönemine ait yıllık verileri kullanarak ithalat, ihracat ve DYY arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Granger Nedensellik testi kullanılarak yapılan analiz sonucuna göre ihracattan DYY'ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu gözlemlenmiştir. Pata ve Terzi (2017), DYY ile ihracat arasındaki ilişkiyi incelemek için 1983-2014 dönemine ait yıllık verileri kullanmışlardır. Granger Nedensellik analizi ile yapılan araştırma sonucuna göre ihracat ve ithalattan DYY'ye doğru tek yönlü pozitif bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Şeker ve Şimdi (2017), 1983-2014 dönemi

yıllarında Türkiye’de yurtiçi sermaye yatırımlar ve DYY’lerin, Türkiye’nin ihracatına etkisini araştırmışlardır. Araştırmada sabit sermaye yatırımları, ihracat değişkenleri ve DYY kullanılmıştır. Granger nedensellik testi ve Johansen eşbütünleşme testi kullanılarak yapılan analizin sonucuna göre seriler arasında uzun dönemli ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Aynı zamanda ihracattan DYY’ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Araştırma kapsamında kullanılan ARDL Sınır testi ile analiz edilen literatür aşağıda yer almaktadır.

Kueh, Puah, Lau ve Mansor (2007), 1971-2005 dönemine ait verileri kullanarak yaptığı çalışmada Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland ülkeleri için DYY ve dış ticaret arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Tayland için DYY ve dış ticaret arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. ARDL yöntemi kullanarak yapılan çalışma neticesinde ihracat ve DYY arasında uzun vadeli bir ilişki tespit edilmiştir. Klasra (2011), 1975-2014 yılları arasında Türkiye’de DYY ve ihracat arasındaki ilişkiyi ARDL yöntemi ile analiz etmiştir. Analiz sonucuna göre DYY ile ihracat arasında uzun vadeli bir ilişki olduğu gözlenmiştir. Samantha (2018), Sri Lanka’da DYY’nin dış ticarete etkisini incelemek amacıyla 1980-2016 yılı verilerini kullanarak ARDL yöntemi ile analiz yapmıştır. Yapılan analiz sonucunda iki değişken arasında anlamlı ve olumlu bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Akman (2019), 2005-2018 dönemi verilerini kullanarak yaptığı çalışmada Türkiye’de DYY girişlerinin ihracat performansına etkisini incelemiştir. Yapılan araştırmada ihracat bağımlı değişken olarak seçilirken DYY, üretici fiyat endeksi, ticari kredi faiz oranları, sanayi üretim endeksi ve reel döviz kuru bağımsız değişken olarak seçilmiştir. Yapılan analizde ARDL eşbütünleşme analizi kullanılmıştır. Çalışma sonucuna göre hem uzun hem kısa dönemde DYY girişlerinin ihracat üzerinde olumlu etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Mukhtarov vd. (2019), Ürdün’de DYY’nin ihracat üzerindeki etkisini araştırmışlardır. 1980-2018 dönem verileri kullanılarak yapılan çalışmada ARDL eşbütünleşme analizini kullanmışlardır. Yapılan analiz sonucunda uzun vadede DYY’nin ihracat üzerinde pozitif bir etkisi olduğu ve DYY’deki %1’lik artışın ihracatı %0,13 oranında arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Mılık (2019), Türkiye ekonomisinde 2003-2018 dönemi arasında DYY’nin dış ticaret üzerindeki etkisini araştırmıştır. Araştırma iki model üzerine kurulmuştur. Bunlardan biri ihracat-DYY diğeri ise ithalat-DYY ilişkisidir. ARDL yöntemi kullanılarak yapılan çalışma sonucuna göre DYY’nin ihracat üzerinde kısa dönemde etkisi bulunduğu gözlemlenmiştir. Chen Wen Lee ve

Fernando (2020), Endonezya’da DYY’nin ihracata etkisini incelemişlerdir. 1980-2018 dönemi verilerini kullanarak ARDL yöntemi ile analizlerini gerçekleştirmişlerdir. Yapılan analizin sonucunda uzun ve kısa vadede DYY’nin ihracat üzerinde olumlu bir etkisi olduğu ve değişkenler arasında tek yönlü bir nedensellik olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Çoban ve Ertuğrul (2021), BRICS ülkelerinde DYY çıkışları ve ihracat arasındaki ilişkiyi analiz etmek için 1990-2019 dönemi arasındaki verileri kullanarak ARDL yöntemini kullanmışlardır. Yapılan analiz neticesinde kısa dönemde DYY çıkışları ile ihracat arasında ikame ilişkisi, uzun dönemde ise DYY çıkışları ile ihracat arasında tamamlayıcılık ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Gu vd. (2008), Çin’in ihracatı DYY arasındaki ilişkiyi 1996-2005 dönemi verilerini kullanarak incelemişlerdir. Yapılan analiz sonucunda DYY girişlerinin Çin ihracatında pozitif bir etki oluşturduğu sonucuna ulaşmışlardır. Kutun ve Vuksic (2008), 1994-2004 dönemlerini kapsayan çalışmada 12 Doğu ve Orta Avrupa ülkesini araştırmışlardır. DYY’nin ihracat üzerindeki etkisini inceleyen çalışmada AB’ye yeni üye olan 8 ülkede DYY stokundaki %100’lük bir artışın ihracatta kısa vadede %16, uzun vadede %42 artışa neden olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Falk ve Hake (2008), 1973-2004 dönemi verilerini kullanarak yaptıkları çalışmada DYY ile ihracat arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yapmış oldukları çalışmada panel nedensellik analizi kullanmışlardır. Yedi Avrupa ülkesinin verilerini kullanarak elde edilen sonuçlar neticesinde ihracatın DYY’ye olumlu etkide bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır. Nguyen ve Yuqing (2008), 1990-2004 dönemi verilerini kullanarak yaptıkları çalışmada DYY ile ihracat arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yapılan araştırmada panel veri analizi kullanmışlardır. Araştırma sonucunda DYY’nin ihracat üzerinde olumlu bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Hailu (2010), Afrika ülkelerinde DYY, ihracat ve ithalat ilişkisini incelemek için En Küçük Kareler yöntemiyle araştırma yapmıştır. 1980-2007 dönem verileri kullanılarak yapılan araştırma sonucunda DYY’de gerçekleşen artışın ithalat ve ihracat üzerinde pozitif bir ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bhasin ve Paul (2016), 1991-2012 döneminde 10 Asya ülkesinde DYY ve ihracat arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırmada panel veri analizi kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda uzun dönemde ihracattan DYY’ye doğru nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Değer, Can ve Doğan (2017), 1994-2014 dönemi yıllık verilerini kullanarak DYY ve ihracat arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Panel veri eş-bütünleşme analizi kullanılarak yapılan analiz neticesinde DYY ile toplam mal ihracatı arasında uzun dönemli bir ilişki bulmuşlardır.

Sezer (2018), 1992-2017 dönemine ait veriler kullanarak yapılan araştırmada BRICS ülkeleri ve Türkiye’de DYY ile ihracat ve ithalat arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Halbayev (2019), 1995-2017 dönemine ait verileri kullanarak Orta Asya ülkeleri için DYY ve ihracat arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Panel veri yöntemi kullanılarak yapılan analiz sonucunda DYY’nin ihracat üzerinde pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Yukarıda özetlenen ve iki değişken arasında bir ilişkinin varlığından söz eden çalışmaların aksine bazı araştırmalarda, DYY ve ihracat arasındaki nedensellik ilişkisi test edilmiş ve doğrulanamamıştır.

Alıcı ve Ucal (2003), 1987-2002 yılları DYY ve ihracat arasındaki ilişkiyi incelemek için Toda-Yamamoto nedensellik testini kullanmıştır. Yapılan çalışma neticesinde DYY ile ihracat arasında nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Yılmaz (2010), 1991-2007 yılına ait üç aylık veriler kullanarak DYY ile ihracat-ithalat arasındaki ilişkiyi Granger Nedensellik analizi kullanarak incelemiştir. Yapılan analiz neticesinde DYY ile ihracat arasında bir nedensellik ilişkisi olmadığı tespit edilmiştir. Kıran (2011), Türkiye’de DYY ile dış ticaret arasındaki nedenselliği analiz etmiştir. Yapılan araştırmada 1992-2008 çeyrek dönemlik veriler ele alınarak Granger Nedensellik testi kullanılmıştır. Yapılan araştırma sonucuna göre DYY ile dış ticaret arasında nedensellik ilişkisi tespit edilmemiştir. Başaran (2014), DYY ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi 1980-2012 yıllarına ait verileri kullanarak incelemiştir. ADF birim kök analizi ile yapılan analizde DYY ile ihracat ve ithalat arasında bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Eşbütünleşme analizi sonucuna göre ise uzun dönemde DYY ile ihracat ve ithalat arasında ilişki olduğu tespit edilirken tek değişken esas alınarak yapılan analizde ihracat ile DYY arasında nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Hayta (2011), 1992-2008 dönemine ait yıllık ve üçer aylık verileri kullanarak Türkiye’de DYY girişleri ile ihracat ve ithalat arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yapılan araştırmada Granger Nedensellik analizi kullanılmıştır. Yıllık ve üçer aylık verilerin sonuçlarına göre DYY ile ihracat arasında nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Literatürdeki uygulamalı çalışmaların sonuçları genel olarak teorik beklentileri doğrulamaktadır. Bununla birlikte, bulguların ülkeye ve modele dahil edilen diğer makro değişkenlerin etkisine göre farklılık gösterebildiği görülmektedir. Bu çalışmanın sonuçlarının, diğer çalışmalarla karşılaştırma yapmak üzere literatüre katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Diğer taraftan, sonuçların Türkiye’nin dış ticaret politikasındaki önceliklerin belirlenmesinde bir fikir verebilmesi arzulanmaktadır.

3.4. TÜRKİYE’DE İHRACAT VE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR İLİŞKİSİNE YÖNELİK AMPİRİK ANALİZ

Bu çalışmada Türkiye’de ihracat ve DYY ilişkisine yönelik uygulamalı bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda öncelikle konuya yönelik kavramsal çerçeve oluşturulmuş, daha sonra literatürdeki teorik ve uygulamalı çalışmalar incelenmiştir. Literatürdeki çalışmalara dayanarak Türkiye’de ihracatın belirleyicileri ile ihracat arasındaki ilişkiyi test etmek üzere bir model kurulmuştur. İhracatın belirleyicileri olarak DYY, ithalat, reel efektif döviz kuru ve sanayi üretim endeksi ele alınmıştır. Zaman serisine dayanan bu çalışmanın, Türkiye özelinde ne tür bulgulara ulaşıldığını ve farklılıkların neler olduğunu göstermesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

3.4.1. Araştırmanın Hipotezi

Son yıllarda literatürde yer alan birçok uygulamalı çalışmada, DYY’nin özellikle gelişmekte olan ülkelerin ihracat performansına olan etkisinin incelendiği göze çarpmaktadır. Gerçekleştirilen çalışmalarda zamana ve mekâna göre farklılıklar olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, Türkiye’de ihracat, DYY, ithalat, reel efektif döviz kuru ve sanayi üretim endeksi arasındaki ilişki 2005/01-2021/09 dönemine ait aylık veriler kullanılarak test edilmiştir. Son yıllarda benzer gelişmekte olan ülkelerle birlikte dış ticaret hacmini yükselterek küresel entegrasyonu başarıyla devam ettiren Türkiye’nin kabul ettiği DYY’nin bu süreçteki katkısı belirlenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda, değişkenler arasındaki ilişki eşbütünleşme testi ile analiz edilmiştir.

Küreselleşmenin getirdiği rekabetle birlikte DYY giderek önem kazanmıştır. Serbest piyasa sisteminin yaygınlaşması sonucunda uluslararası rekabete açılan gelişmekte olan ülkeler, döviz giderlerini karşılayabilmek için ihracat kapasitelerini artırmak durumunda kalmışlardır. Uluslararası mal ve hizmet pazarlarında yüksek paya sahip olan çok uluslu şirketler, DYY aracılığı ile ev sahibi ülkenin ihracat gelirlerine pozitif katkı sağlamaktadır. DYY, bir firmanın yabancı bir ülkede üretim tesisi kurmak için harcama gerçekleştirmesi şeklinde tanımlanmaktadır. DYY harcamalarındaki büyüme, çok uluslu şirketlerin küresel çapta büyümesi ile doğru orantılıdır (Melvin ve Norrbin, 2016: 201). Bu tür yabancı yatırımlar gelişmiş ve

gelişmekte olan ülkelerde önemli bir finans kaynağı yaratmakta, aynı zamanda ev sahibi ülkenin ekonomik büyüme, ihracat ve kalkınma yatırımlarına katkı sağlamaktadır. Diğer taraftan DYY'nin ülkede avantaj yaratabilmesi için doğru politikalar uygulanması gerekmektedir. Ülkelerdeki ekonomik istikrar, yabancı sermaye mevzuatı, dış ticaret politikaları, yabancı sermayeye sağlanan teşvikler ve vergi politikaları oldukça önemlidir. Böylelikle düşük maliyetli, kaliteli ve yüksek teknolojiye dayalı ürünlerin ihracatı gerçekleştirilerek uluslararası pazarda rekabet edebilmek söz konusu olacaktır. Dünya ticaretinden önemli bir pay elde etmek isteyen ülkeler, ileri teknoloji ihracatına öncelik vermek durumundadırlar. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkelere bazıları DYY'yi oldukça etkin kullanarak teknolojiyi içselleştirebilmekte ve bunu ileri teknoloji üretimine dönüştürüp ihraç ederek hızlı bir gelişme gösterebilmektedirler. Uluslararası ticaret teorisinde, gelişmekte olan ülkelere DYY ile ihracat gelirleri ilişkisi genellikle bu boyutta ele alınmaktadır.

Günümüz ticaret teorileri arasında DYY ile dış ticaret bağlantısını başarılı bir şekilde açıklayan Ürün Dönemleri Tezi, Raymond Vernon tarafından geliştirilmiştir. Vernon (1966) "Ürün Dönemlerinde Uluslararası Yatırımlar ve Uluslararası Ticaret" (International Investment and International Trade in the Product Cycle) başlıklı makalesinde, yüksek teknoloji yatırımlarına ve nitelikli işgücüne sahip olan ve böylelikle yeni teknolojiye dayalı ürün geliştiren bir ülkenin başlangıçta o ürünün ihracatını elinde tuttuğunu savunmaktadır. Zaman içinde ürün yeni olma özelliğini yitirip nitelikli işgücü pahalı hale geldiğinde üretici firma maliyet avantajından yararlanmak için DYY aracılığı ile mevcut teknolojiyi daha ucuz olan bir ülkeye aktarmaktadır. Bu teknolojiyi kabul eden ev sahibi ülke söz konusu ürünün üretiminde uzmanlaşmakta ve zaman içinde ihracatını gerçekleştirmektedir. Ürünün yaşam döngüsü, zamanla eskiyen teknolojinin üretiminin ve ihracatının tamamen gelişmekte olan ev sahibi ülkeye yönlendirilmesiyle sona ermektedir. Teknolojide üstün olan ülke ise yeni ürünler geliştirmeye devam etmektedir. Ürün dönemlerinin gerçekleşmesi, uluslararası firmaların ihracat yapmak yerine yurt dışında yatırım yapmayı tercih etmesine bağlıdır. Bu tez bugün dünyada serbest ticaretin ve DYY'nin ülkeler arasındaki teknoloji transferini yaygınlaştırdığını göstermesi açısından önemlidir. Bu kapsamda, James Gerber (2017), bu tür bir ticaretin uluslararası firmaların yurt dışındaki fabrikalarından kendi ülkesine gönderdiği ürünlerin ticaretine bağlı olduğunu, diğer bir deyişle uluslararası ticaretin "firma içi ticaret" şeklinde gerçekleştiğini savunmaktadır.

Teorik kabullerden yola çıkarak bu araştırmada DYY ile ihracat arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkinin varlığı test edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Türkiye’de ihracatın belirleyicileri arasında yer alan DYY’nin ihracata etkisi bulunmaya çalışılmıştır. İhracatın en önemli belirleyicilerini gösteren bir model üzerinde çalışılmıştır. Bu çerçevede araştırmada aşağıdaki hipotez test edilmeye çalışılmıştır.

“Gelişmekte olan ülkelerde ve dolayısıyla Türkiye’de ihracat ile DYY, ithalat, reel efektif döviz kuru ve sanayi üretim endeksi arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır.”

3.4.2. Analizin Veri Tabanı, Değişkenlerin Tanımı ve Kullanılan Model

Çalışmada 2005/01-2021/09 döneminde aylık verilerle Türkiye’nin ihracat, DYY, ithalat, reel efektif döviz kuru ve sanayi üretimi değişkenleri arasındaki eşbütünleşme ilişkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Tablo 27’de modelde kullanılan değişkenler tanımlanarak veri kaynakları belirtilmiştir.

Tablo 25. Değişkenlerin Tanımı ve Veri Tabanı

DEĞİŞKEN	TANIM	KAYNAK
IHR	Mal ihracatı (\$)	TCMB-EVDS (Türkiye)
DYY	Doğrudan Yabancı Yatırımlar	TCMB-EVDS (Türkiye)
ITH	Mal ithalatı (\$)	TCMB-EVDS (Türkiye)
RER	Reel efektif döviz kuru, Tüketici fiyat endeksine dayalı (2003=100)	TCMB-EVDS (Türkiye)
SUE	Sanayi Üretim Endeksi	TÜİK

Bu çalışmanın analizinde son yıllarda literatürde gelişmekte olan ülkelerde DYY’nin de içinde olduğu ihracatın belirleyicileri üzerine yapılan benzer çalışmalara paralel olarak bir model kurulmuştur. Bu çerçevede Lee (2007)’in Tayvan’da, Kutan ve Vuksic (2007)’in 12 adet Avrupa Birliği üyesi Doğu Avrupa ülkesinde, Gu vd. (2008) Çin’de, Prasanna (2010)’un Hindistan’da, Gebremariam ve Ying (2021)’in Etiyopya, Mukhtarov vd. (2019)’un Tunus, Lee ve Fernando (2020)’un Endonezya’da, Basılğan ve Akman (2019)’ın Türkiye’de uyguladığı modellere benzer şekilde aşağıdaki model oluşturulmuştur.

$$\ln IHR_t = \beta_0 + \beta_1 \ln DYY_t + \beta_2 \ln ITH_t - \beta_3 \ln RER_t + \beta_4 \ln SUE_t + \varepsilon_t$$

Bu modelde

IHR: Türkiye’nin ihracat değerini,

ITH: Türkiye'nin ithalat değerini,
RER: Türkiye'nin TÜFE bazlı reel efektif döviz kurunu,
SUE: Türkiye'nin sanayi üretim endeksini,
 ε_t : Stokastik hata terimini,
t: Zaman dilimini (2005/01-2021/09 aylık veriler) göstermektedir.

Modelde ihracat bağımlı değişken, ihracatın belirleyicisi olarak DYY, ithalat, reel efektif döviz kuru ve sanayi üretim endeksi bağımsız değişkenler olarak kabul edilmiştir. Teorik beklentilere göre, reel efektif döviz kurunun ihracatı negatif yönde etkilediğı, diğer değişkenlerin pozitif etkide bulunduğu varsayılmıştır.

Modelin analizinde, ele alınan değişkenlerin durağanlığı Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) Birim Kök Testleri ile incelenmiştir. Durağan olmayan seriler durağan hale getirilmiştir. Teorik beklentilere dayanarak kurulan hipotez test edilirken değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı, diğer bir deyişle eşbütünleşme ilişkisi araştırılmıştır. Eşbütünleşme ilişkisini ve uzun dönemli ilişkinin varlığı durumunda modelin katsayılarının neler olduğunu belirleyebilmek için ARDL Sınır Testi kullanılmıştır. Daha sonra Hata Düzeltme Modeli kurularak değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişki sınanmıştır. Analizin sonunda CUSUM ve CUSUM Kare yapısal kırılma testleri ile değişkenlerin uzun dönem katsayılarının istikrarlı olup olmadığı test edilmiştir. Analiz, Eviews 11.0 öğrenci programı kullanılarak yapılmıştır. Testlerin sonuçları ve bu analizden elde edilen bulgular aşağıda açıklanmıştır.

3.4.3. Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) Birim Kök Testleri

Zaman serisi analizlerinde, makro değişkenlerin serileri genellikle durağanlık göstermemektedir. Durağan olmayan seriler üzerine çalıştırılan ve test edilen modellerde sahte regresyon sorunu ortaya çıkabilmektedir (Gujarati ve Porter, 2012: 748). Eğer bir zaman serisinde trend ya da mevsimsellik etkili ise serinin durağanlığı söz konusu olamamaktadır. Durağan serilerin özelliğı, uzun dönemde belirli bir ortalamayı korumalarıdır. Durağan olmayan serilerin ortalaması bağımsızdır (Kutlar, 2015: 252; Sevüktekin ve Çınar, 2017: 317). Analizin bulgularından doğru ve güvenilir sonuçlar bekleyebilmek için, kullanılan değişkenler arasında durağan

olmayanların durağan hale getirilmesi gerekmektedir. Çalışmada, Türkiye'nin söz konusu makro değişkenlerinin 2005/01-2021/09 aylık verilerinin durağan olup olmadıkları test edilmiştir. Durağan olmayan seriler durağan hale getirilmiştir.

Ekonometrik zaman serisi analizlerinde, durağanlığı ölçen testlere birim kök testleri adı verilmektedir. Eğer bir zaman serisi “rassal yürüyüşe” sahipse yani belirli bir ortalamanın etrafında değerler almıyorsa, bu serinin durağan olmadığından söz edilmektedir. Durağan olmayan serilerde birim kök olduğu kabul edilmektedir (Sevüktekin ve Çınar, 2017: 320). Bir zaman serisinin durağanlığı test edilirken en çok kullanılan birim kök testleri Dickey Fuller (DF) ve Genişletilmiş Dickey-Fuller Birim Kök Testi (ADF Birim Kök Testi)'dir. DF test istatistiği, tau (τ) sınaması ile gerçekleştirilmektedir. bu testin H_0 hipotezi, “serinin birim kökü vardır” diye kurulmuştur. Bununla birlikte Dickey ve Fuller tarafından test istatistiğinin eşik değerleri açıklanmıştır. Buna ilave olarak MacKinnon (1991), eşik değerleri gösteren tablolar oluşturmuştur. Birim kök testlerinde kurulan regresyonda, bir değişkenin her dönem aldığı değer bir önceki değerleriyle ilişkisi test edilmektedir. Kurulan regresyonun hata teriminde otokorelasyon varsa, gecikmeli değer sayısı artırılarak hata terimindeki otokorelasyon ortadan kaldırılmaktadır. Bu bağlamda, DF testinin genişletilmesiyle oluşturulmuş ADF testinde hata teriminin otokorelasyonu daha başarılı şekilde ortadan kaldırılabilir. ADF testinde, bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri alınarak modele bağımsız değişken olarak ilave edilmektedir. Bu modellerde, otokorelasyonu ortadan kaldıracak gecikme sayısını belirlemek için en sık kullanılan kriterler Akaike Bilgi Kriteri (AIC) ve Schwarz Bilgi Kriteri (SIC)'dir (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2007: 323).

ADF birim kök testinde serilerin durağanlığını ölçmek için üç ayrı model kurulabilmektedir (Enders, 1995: 225).

$$\Delta Y_t = \rho Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \text{ (Sabitli ve trendsiz model)}$$

$$\Delta Y_t = \alpha + \rho Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \text{ (Sabitli ve trendsiz model)}$$

$$\Delta Y_t = \alpha + \delta t + \rho Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \text{ (Sabitli ve trendli model)}$$

ΔY_t serinin birinci farkını, t zaman trendini, k gecikme uzunluğunu, ΔY_{t-1} gecikmeli fark terimlerini ε_t ortalaması sıfır, değişmeyen varyansa sahip ve ardışık bağımlı olmayan olasılıklı hata terimini göstermektedir. α ve δ gibi deterministik değerler ise regresyonun farklılaşmasına yol açmaktadır. Y_t değişkeninin birim kök

içermesi, modellerde kullanılan ρ parametresinin $\rho = 0$ olması durumunda gerçekleşmektedir. Söz konusu üç model, serilerin durağan olup olmadığını gösteren iki hipotez üzerine kurulmuştur.

$H_0 : \rho = 0$ seride birim kök vardır (seri durağan değildir)

$H_1 : \rho < 0$ seride birim kök yoktur (seri durağandır)

H_0 boş hipotezinin kabul edilmesi serinin birim kök içerdiğini göstermektedir. Eğer H_0 boş hipotezi reddedilirse, serinin durağan olduğunu gösteren H_1 kabul edilmektedir. Serinin düzeyde durağan olması durumu $I(0)$ şeklinde adlandırılmaktadır.

Serinin birim kök içerdiğini gösteren H_0 hipotezi kabul edilirse serinin durağan olmadığı söylenmektedir. Birim kök içeren seriler zaman içinde stokastik olarak değişmektedirler. Bu durumda, serilerin birinci ya da daha fazla farkı alınarak durağan hale getirilmesi gerekmektedir. Birinci farkı alınarak durağan hale getirilen seriler $I(1)$ olarak tanımlanmaktadır. Bir serinin d kez farkının alınması, $I(d)$ yani d 'inci dereceden bütünleşik olduğunu göstermektedir (Gujarati, 2001: 719).

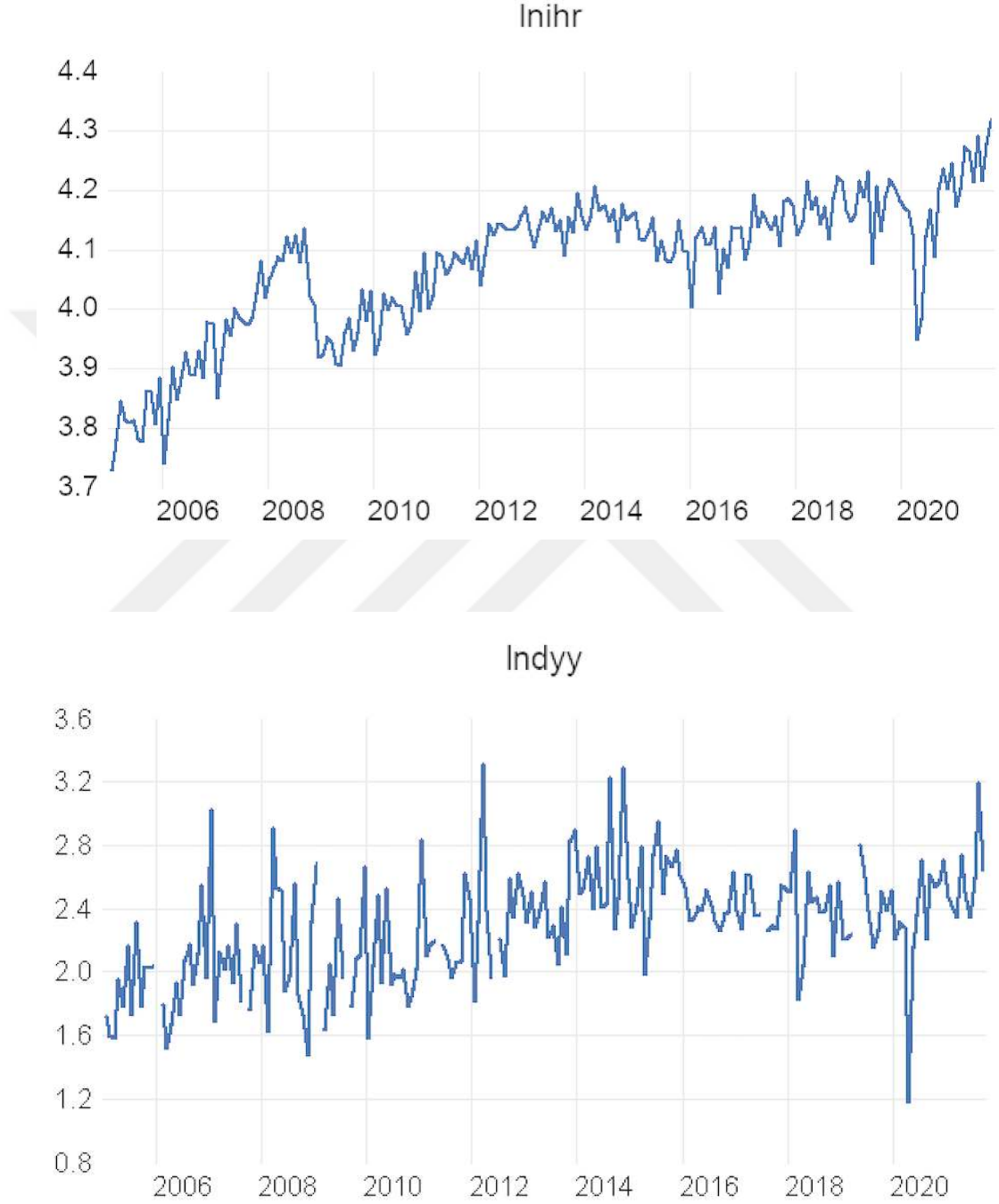
ADF testinin sonuçları olan “ τ istatistiği değerleri”, aynı zamanda %5 ve %1 anlamlılık düzeyinde MacKinnon kritik değerleri ile karşılaştırılarak doğrulanmaktadır. Bir serinin durağan olması yani H_0 hipotezi reddedilmesi, τ istatistiğinin mutlak değerinin MacKinnon'un mutlak eşik değerinden yüksek olmasını gerektirmektedir. τ istatistiği değeri, eşik değerin altında ise serinin durağan olmadığı söylenmektedir (Gujarati, 2001: 719-720).

ADF testinin özelliği, hata terimlerinin bağımsız ve sabit varyansa sahip olduğunun varsayılmasıdır. Bu kabulün yaratabileceği sorunun giderilmesi için, durağanlık testinin ayrıca Phillips ve Perron (1988) tarafından geliştirilen birim kök testi ile karşılaştırması sağlıklı sonuç verebilmektedir. Phillips-Perron (PP) birim kök testinin farkı, gecikmeli değerlerin hesaba katılması yerine parametrik olmayan düzeltme yapılarak farklı bir t istatistiği bulunmasıdır. Analizde kullanılan değişkenlerin durağanlık ölçümünde ADF birim kök testine ilave olarak Phillips-Perron ölçümleri gerçekleştirilmiştir. Bu ölçümlerdeki H_0 hipotezi birim kökün varlığına dayanmaktadır. Ortaya çıkan sonuçlar benzer şekilde MacKinnon kritik değerleriyle karşılaştırılmaktadır.

Çalışmada, ADF ve Phillips-Perron birim kök ölçümleri yapılmadan önce ele alınan makro değişkenlerin güncel değerleri incelenmeye çalışılmıştır. Grafik 4'de

Türkiye'nin 2005/01-2021/09 dönemine ait ihracat, DYY, ithalat, reel efektif döviz kuru ve sanayi üretim endeksi değişkenlerinin düzey verilerinin grafiği gösterilmiştir.

Grafik 5. Türkiye’de İhracat, DYY, İthalat, Reel Efektif Döviz Kuru ve Sanayi Üretim Endeksi Değişkenlerinin 2005/01-2021/09 Dönemindeki Değişimi

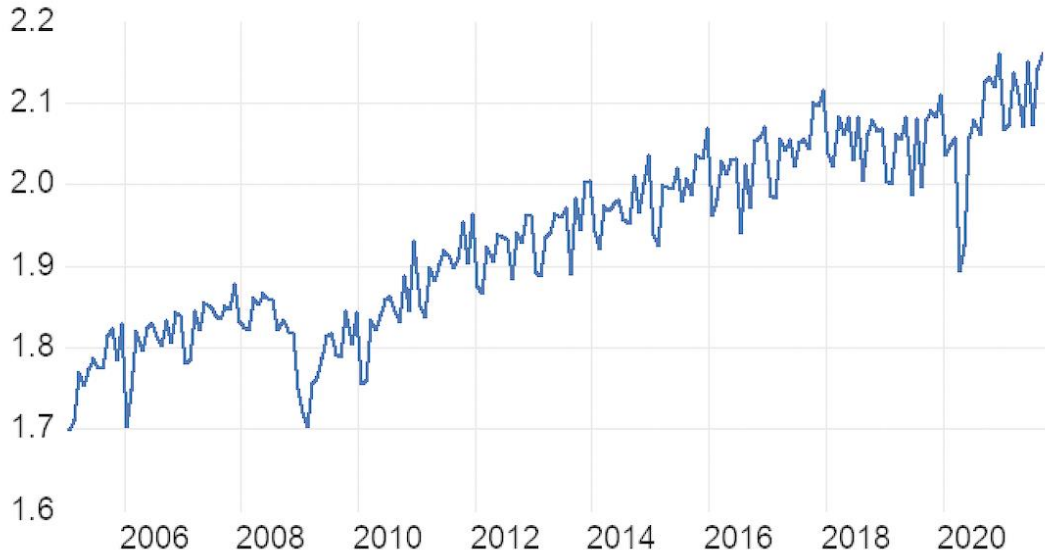
lnith

lnrer

İnsue

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 4'te Türkiye'de ihracat, DYY, ithalat, reel efektif döviz kuru ve sanayi üretim endeksinin 2005/01-2021/09 döneminde aylık verilerle aldığı değerler gösterilmiştir. Grafikler incelendiğinde, reel efektif döviz kuru ve sanayi üretim endeksinin düzey değerlerinde bir trende sahip olabileceği ve belirli bir ortalamada hareket etmediği yönünde işaretler olduğu görülmektedir. Bu nedenle, serilerin durağan olup olmadığını birim kök testleriyle sınamak gerekmektedir. İlk olarak, değişkenlerin durağanlık durumlarını incelemek için ADF birim kök testi kullanılmıştır.

Tablo 26. Türkiye'de 2005/01-2021/09 Döneminde İhracat, DYY, İthalat, Reel Efektif Döviz Kuru ve Sanayi Üretim Endeksi Serilerinin Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi Sonuçları

ADF Test İstatistiği	Düzye $t_{istatistiği}$	Olasılık	Birinci Fark $t_{istatistiği}$	Olasılık
Değişken: LNIHR	-4,343697	0,0033		
MacKinnon Kritik değeri				
	Düzye	Birinci Fark		
%1	-4,004836			
%5	-3,432566			
%10	-3,140059			
ADF Test İstatistiği	Düzye $t_{istatistiği}$	Olasılık	Birinci Fark $t_{istatistiği}$	Olasılık
Değişken: LNDYY	-11,83632	0,0000		
MacKinnon Kritik değeri				

	Düzy	Birinci Fark
%1	-4,008706	
%5	-3,434433	
%10	-3,141157	
ADF Test İstatistiğı	Düzy	Birinci Fark
Değışken: LNITH	tistatistiğı	tistatistiğı
	-3,484702	0,0438
	-19,90086	0,0000
MacKinnon Kritik değeri		
	Düzy	Birinci Fark
%1	-4,004836	-4,004836
%5	-3,432566	-3,432566
%10	-3,140059	-3,140059
ADF Test İstatistiğı	Düzy	Birinci Fark
Değışken: LNRER	tistatistiğı	tistatistiğı
	-3,897182	0,0139
	-11,02727	0,0000
MacKinnon Kritik değeri		
	Düzy	Birinci Fark
%1	-4,004836	-4,004836
%5	-3,432566	-3,432566
%10	-3,140059	-3,140059
ADF Test İstatistiğı	Düzy	Birinci Fark
Değışken: LNSUE	tistatistiğı	tistatistiğı
	-2,333953	0,4132
	-5,251754	0,0001
MacKinnon Kritik değeri		
	Düzy	Birinci Fark
%1	-4,007613	-4,007613
%5	-3,433906	-3,433906
%10	-3,140847	-3,140847

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 26’da 2005/01-2021/90 döneminde aylık verilerle Türkiye’deki ihracat, DYY, ithalat, reel efektif döviz kuru ve sanayi üretim endeksi değışkenlerinin ADF birim kök testi bulguları verilmiştir. Elde edilen bulgular, ihracat serisinin düzey değerde durağan olduğunu göstermektedir. Sabit ve trendin varlığında ihracat değışkeninin düzey değeri olasılık değeri 0,0033’dür. Bu değeri, 0,01’den küçük olduğu için seride birim kök olduğunu gösteren H_0 hipotezi reddedilmiştir. Bununla birlikte, ADF $t_{istatistiğı}$ ’nin 4,343697 olan mutlak değeri %1, %5 anlamlılık düzeylerinde, MacKinnon kritik değerielerinden büyüktür. Serinin düzeyde olasılık değerielerinin anlamlı, test istatistiğinin MacKinnon kritik değerielerinin üzerinde olması ihracat değışkeninin düzeyde durağan olduğunu doğrulamaktadır.

DYY değışkeninin düzeydeki olasılık değeri 0,0000’dır. Değışkenin düzeydeki ADF $t_{istatistiğı}$ değeri, mutlak değeri olarak MacKinnon Kritik değerielerinin oldukça

üzerindedir. ADF birim kök testine göre, Türkiye'nin söz konusu dönemdeki DYY serisinin düzeyde durağan olduğu kabul edilebilir.

İthalat değişkeninin sabit ve trendin varlığında ADF birim kök testi sonucu serinin düzeydeki olasılık değerinin 0,0438 olduğunu göstermektedir. Bu durumda seride birim kök olduğunu varsayan H_0 hipotezi kabul edilmektedir. Seriyi durağan hale getirebilmek için değişkenin birinci farkı alındığında olasılık değerinin 0,0000 haline geldiği ortaya çıkmaktadır. İthalat değişkeninin düzeydeki ADF $t_{istatistiği}$ değeri 3,484702'dir ve %1 anlamlılık düzeyinde MacKinnon Kritik değerlerinden küçüktür. Sonuçlar %5 ve %10 düzeyinde serinin durağan olduğunu göstermektedir. Değişkenin sabit ve trende dayalı olarak birinci farkı alındığında ise 19,90086 değeri, MacKinnon Kritik değerlerinden büyük olduğu için H_0 hipotezi kesin olarak reddedilmektedir. ADF birim kök testine göre, Türkiye'nin ithalat değişkeni, birinci farkta durağan hale gelmektedir.

Türkiye'nin reel efektif döviz kuru değişkeninin ADF birim kök testi sonuçları, serinin sabit ve trend dikkate alındığında düzeydeki olasılık değerinin 0,0139 olduğunu, bu durumda %5 ve %10 düzeyinde durağanlığın kabul edilebileceğini göstermektedir. Eğer serinin birinci farkı alınırsa olasılık değerinin ve MacKinnon kritik değerleri sınaması bulgularının değişkenin birinci farkta durağan hale geldiğini ortaya çıkardığı görülmektedir.

Son olarak ADF test sonuçlarına göre, Türkiye'nin sanayi üretim endeksi serisi düzey değerinde durağan değildir. Sabit ve trendin varlığında değişkenin düzey değerinin olasılık değeri 0,4132'dir. Bu değere bakılarak, seride birim kök olduğunu gösteren H_0 hipotezi kabul edilmektedir. Mutlak değer olarak ADF $t_{istatistiği}$ 2,333953'dir ve MacKinnon kritik değerlerinin oldukça altındadır. Serinin birinci farkı alındığında sonuç büyük ölçüde değiştiği göze çarpmaktadır. Birinci farkta olasılık değerinin anlamlı, test istatistiğinin MacKinnon kritik değerlerinin üzerinde olması sanayi üretim endeksi değişkeninin birinci farkta durağan olduğunu doğrulamaktadır.

Tablo 27. Türkiye'de 2005/01-2021/09 Döneminde İhracat, DYY, İthalat, Reel Efektif Döviz Kuru ve Sanayi Üretim Endeksi Serilerinin Phillips-Perron (PP) Birim Kök Testi Sonuçları

Phillips-Perron Testi	Düzyey $t_{istatistiği}$	Olasılık	Birinci Fark $t_{istatistiği}$	Olasılık
Değişken: LNIHR	-6,442302	0,0000		

MacKinnon Kritik değeri				
	Düzy		Birinci Fark	
%1	-4,004599			
%5	-3,432452			
%10	-3,139991			
Phillips-Perron Testi	Düzy t _{istatistiği}	Olasılık	Birinci Fark t _{istatistiği}	Olasılık
Değişken: LNDYY	-12,15011	0,0000		
MacKinnon Kritik değeri				
	Düzy		Birinci Fark	
%1	-4,008706			
%5	-3,434433			
%10	-3,141157			
Phillips-Perron Testi	Düzy t _{istatistiği}	Olasılık	Birinci Fark t _{istatistiği}	
Değişken: LNITH	-4,332110	0,0035		
MacKinnon Kritik değeri				
	Düzy		Birinci Fark	
%1	-4,004599			
%5	-3,432452			
%10	-3,139991			
Phillips-Perron Testi	Düzy t _{istatistiği}	Olasılık	Birinci Fark t _{istatistiği}	
Değişken: LNRER	-3,562133	0,0357	-11,35633	0,0000
MacKinnon Kritik değeri				
	Düzy		Birinci Fark	
%1	-4,004599		-4,004836	
%5	-3,432452		-3,432566	
%10	-3,139991		-3,140059	
Phillips-Perron Testi	Düzy t _{istatistiği}	Olasılık	Birinci Fark t _{istatistiği}	
Değişken: LNSUE	-9,008946	0,0000		
MacKinnon Kritik değeri				
	Düzy		Birinci Fark	
%1	-4,004599			
%5	-3,432452			
%10	-3,139991			

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 27’de Türkiye’de ihracat, DYY, ithalat, reel efektif döviz kuru ve sanayi üretim endeksi değişkenlerinin 2005/01-2021/09 dönemine ait Phillips-Perron Birim Kök testi sonuçları gösterilmektedir. İhracat değişkeninin düzeyde olasılık değeri 0,0000’dır. Serinin düzey değerinde, Phillips-Perron t_{istatistiği}’nin mutlak değeri MacKinnon Kritik değerlerinden büyük olduğu için H₀ hipotezi reddedilmektedir. Söz konusu dönemde Türkiye’nin ihracat değişkeni düzeyde durağandır.

Benzer şekilde DYY serisinin sabit ve trend dikkate alındığında düzeydeki olasılık değeri 0,0000'dır. Böylelikle serinin birim kök içermediği ve düzeyde durağan olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte, düzeyde Phillips-Perron $t_{istatistiği}$ 'nin mutlak değeri MacKinnon mutlak kritik değerlerinin oldukça üzerindedir.

İthalat değişkeninin düzeyde Phillips-Perron $t_{istatistiği}$ 'nin değeri -4,332110, olasılık değeri ise 0,0035 çıkmıştır. İthalat serisinin düzeydeki Phillips-Perron $t_{istatistiği}$ değeri ile MacKinnon Kritik değerleri karşılaştırıldığında mutlak değer olarak yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak, H_0 hipotezi reddedilebilmekte ve Türkiye'de ithalat serisinin düzeyde durağan olduğu kabul edilmektedir.

Phillips-Perron birim kök testi sonucunda Türkiye'nin reel efektif döviz kuru serisinin, düzeyde sabitli ve trendli olasılık değeri 0,0357 şeklinde çıkmıştır. Aynı şekilde Phillips-Perron $t_{istatistiği}$ değeri ile MacKinnon Kritik değerleri karşılaştırıldığında serinin %1 düzeyinde birim kök içerdiği, %5 ve %10 düzeyinde durağan olduğu bulgularına ulaşılmıştır. Reel efektif döviz kuru serisinin birinci farkı alındığında durağan hale geldiği görülmektedir.

Sanayi üretim endeksine ait Phillips-Perron birim kök testi sonuçları ise H_0 hipotezinin güçlü bir şekilde reddedildiğini ve serinin düzeyde durağan olduğunu göstermiştir.

Tablo 26 ve Tablo 27'de gösterildiği üzere, kullanılan değişkenlerin durağanlığı ADF ve Phillips-Perron birim kök testleriyle sınanmıştır. Elde edilen bulgular karşılaştırıldığında, her iki yönteme göre ihracat ve DYY serilerinin düzeyde durağan, reel efektif döviz kurunun birinci farkta durağan olduğu görülmüştür. Diğer değişkenlerin ADF ve Phillips-Perron birim kök testlerinde farklı sonuçlara ulaşılmıştır. ADF birim kök testine göre ithalat, reel efektif döviz kuru ve sanayi üretim endeksi birinci farkta durağan hale gelmektedir. Phillips-Perron testine göre, yalnızca reel efektif döviz kuru birinci farkta durağanlaşmaktadır. İthalat ve sanayi üretim endeksi düzeyde durağan olarak görünmektedir. Sonuç olarak ADF testine göre Türkiye'nin ihracat ve DYY serileri $I(0)$, ithalat, reel efektif döviz kuru ve sanayi üretim endeksi serileri $I(1)$ 'dir. Phillips-Perron testine göre Türkiye'nin ihracat, DYY, ithalat ve sanayi üretim endeksi $I(0)$, reel efektif döviz kuru $I(1)$ 'dir.

Bundan sonraki bölümde, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olup olmadığını incelemek üzere eşbütünleşme analizi gerçekleştirilmiştir. ADF ve Phillips-Perron birim kök testleri ile durağanlık sınaması yapıldıktan sonra iki testin farklı sonuçlar verdiği, değişkenlerin düzeyde ya da birinci farkta durağan olduğu

görülmüştür. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki farklı eşbütünleşme testleri ile analiz edilebilmektedir. Bununla birlikte, Türkiye'nin söz konusu değişkenlerinin tamamının düzeyde durağan olmaması, bir kısmının düzeyde $I(0)$ diğerlerinin birinci farkta $I(1)$ durağan hale gelmesi nedeniyle en uygun yöntem seçilmeye çalışılmıştır. Pesaran ve Shin (1999, 2001)'in literatürde kabul gören Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (ARDL) Sınır Testi adını verdikleri yöntem, hem $I(0)$ hem de $I(1)$ durağan seriler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını test etmek için kullanılmaktadır. Bu çalışmada seriler arasında eşbütünleşmenin varlığı ARDL Sınır Testi ile sınanmıştır.

3.4.4. ARDL Sınır Testi ve Hata Düzeltme Modeli

Eşbütünleşme ilişkisinin varlığı, çalışmada ele alınan değişkenlerin ortaya çıkan şoklardan ortak bir şekilde etkilendiklerini ve uzun dönemde birlikte hareket ettiklerini göstermektedir. ARDL Sınır Testinin sonuçları, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını ve değişkenlerin ortak şokları kısa dönemde ne ölçüde aşarak uzun dönemli ilişkiyi sürdürebildiklerini gösterebilmektedir.

Literatürde sıklıkla kullanılan eşbütünleşme analizleri Engle ve Granger (1987), Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) tarafından geliştirilmiştir. Bu tür eşbütünleşme analizlerinde değişkenlerin aynı düzeyde durağan olması gerekmektedir. Bu çalışmada ele alınan değişkenlerde olduğu gibi, seriler $I(0)$ ve $I(1)$ olmak üzere farklı düzeylerde durağan hale geliyorsa, belirtilen testleri uygulamak hataları bulgulara neden olabilmektedir. Bu nedenle bu çalışmada, değişkenlerin kısa ve uzun dönemde eşbütünleşik olup olmadığını öngörebilmek için Pesaran ve Shin (1999, 2001) tarafından geliştirilen ARDL Sınır Testi ve Hata Düzeltme Modeli (VEC) kullanılmıştır. Gecikmesi Dağıtılmış ARDL Modelinde, bağımlı ve bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerleri regresyona bağımsız değişken olarak dâhil edilmektedir. Analizin ARDL modeli aşağıdaki gibidir.

$$LNIHR_t = \beta_0 + \beta_1 LNIHR_{t-1} + \beta_2 LNDYY_{t-1} + \beta_3 LNITH_{t-1} + \beta_4 LNRER_{t-1} + \beta_5 LNSUE_{t-1} + \sum_{i=1}^p \beta_6 \Delta LNIHR_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_7 \Delta LNDYY_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_8 \Delta LNITH_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_9 \Delta LNRER_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{10} \Delta LNSUE_{t-i} + \varepsilon_t$$

ARDL Sınır Testinde ilk olarak değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı tespit edilmeye çalışılmaktadır. Uzun dönemli ilişki F testi kullanılarak belirlenmektedir. F istatistik değeri üst kritik değerin üzerinde olmalı, alt kritik değerin altında olmamalıdır. Bu durumda F testi sonucuna göre değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığından söz edilebilir. Eğer uzun dönemli ilişki saptanırsa, bağımsız değişkenlerin katsayıları tahmin edilmektedir. İstatistiksel olarak anlamlı sonuçlara ulaşırsa, katsayı tahminleri yorumlanmaktadır. Daha sonra hata düzeltme modeli çalıştırılmaktadır. Bu yöntemin amacı değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkinin varlığını sınamaktır. Ortaya çıkan katsayıların yapısal kırılmalardan etkilenme düzeyini görmek için CUSUM ve CUSUM Kare grafikleri çizilebilmektedir. Grafikte gösterilen katsayılar belirlenmiş olan kritik alt ve üst çizgilerin arasında kalıyorsa değişkenlerin kararlılık gösterdiği söylenmektedir (Geçgel Karagöl, 2019: 23-24).

ARDL Sınır Testine başlamadan önce, gecikme uzunluğunun saptanması gerekmektedir. Bu işlem genel olarak Akaike, Schwarz ve Hannan-Quinn bilgi kriterlerinden yararlanılarak gerçekleştirilmektedir.

Tablo 28.: Değişkenlerin VAR Gecikme Sayısı Seçim Kriterlerinin Sonuçları

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	727,9823	NA	5,93e-12	-11,66101	-11,54728	-11,61481
1	1123,313	752,4028	1,51e-14*	-17,63407*	-16,95175*	-17,35690*
2	1141,058	32,34176	1,70e-14	-17,51706	-16,26613	-17,00890
3	1163,170	38,51895	1,79e-14	-17,47049	-15,65095	-16,73135
4	1194,032	51,26934	1,65e-14	-17,56502	-15,17688	-16,59491

LR: Ardışık Modifiye Edilmiş LR Test İstatistiği (her test %5 düzeyinde)

FPE: Son Tahmin Hata Kriteri

AIC: Akaike Bilgi Kriteri

SC: Schwarz Bilgi Kriteri

HQ: Hannan-Quinn Bilgi Kriteri

Tablo 28’de Türkiye’de ihracat, DYY, ithalat, reel efektif döviz kuru ve sanayi üretim endeksi değişkenlerinin gecikme sayısı seçim kriterlerine ait sonuçlar verilmektedir. FPE, AIC, SC ve HQ seçim kriterlerinde ortak olarak 1. gecikmede sağlıklı sonuçlar elde edildiği görülmektedir. Bu durum tabloda * işaret ile ifade edilmiştir.

Bu çalışmada kurulan modele dayanarak, Türkiye’de 2005/01-2021/09 döneminde ihracatın belirleyicileri olarak ele alınan DYY, ithalat, reel efektif döviz kuru ve sanayi üretim endeksi arasındaki ilişki ARDL Sınır Testi çalıştırılarak elde edilen F istatistiği ile belirlenmeye çalışılmıştır. Kurulan modelin sağlıklı sonuçlar

verebilmesi ve doğru yorumlar yapılabilmesi için elde edilen sonuçların otokorelasyon, değişen varyans, spesifikasyon ve normal dağılım testlerinden geçmesi gerekmektedir. Tablo 29 ve Tablo 30’de değişkenlerin eşbütünleşme F istatistiği ve ARDL Sınır Testi sonuçları ile sonuçların güvenilirliğini gösteren tanısal testler raporlanmıştır.

Tablo 29. Değişkenlerin Eşbütünleşme F İstatistiği Sonuçları

Test İstatistiği	Değer	Bağımsız Değişkenler (K)
F İstatistiği (LNIHR)	6,488397	4
Kritik Sınır Değeri		
Alt Sınır I(0)	Üst Sınır I(1)	Önem Derecesi
2,2	3,09	%10
2,56	3,49	%5
3,29	4,37	%1

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 29’da Türkiye için kurulan modelin beş değişkenine ait kısıtsız, sabitli ve trend olmayan bir ARDL Sınır Testi yardımıyla elde edilen F İstatistiği bulguları gösterilmiştir. Değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin varlığı için F istatistiğinin alt ve üst sınır değerleri ile karşılaştırılması gerekmektedir. F istatistik değeri üst sınır değerinin üzerinde olmalı, alt sınır değerinin ise altında kalmamalıdır. 6,488397 olan F İstatistik değeri %1 önem derecesindeki 4,37 değerinin oldukça üzerindedir. Bu durumda, değişkenler arasında istatistiksel olarak güçlü bir şekilde eşbütünleşme ilişkisinin olduğu kabul edilebilir. Seçilen ARDL modelinde, bağımlı ve bağımsız değişkenlerin Akaike Bilgi Kriterine göre belirlenmiş olan gecikme uzunlukları (3, 1, 0, 7, 5) şeklindedir.

Tablo 30. Modelin ARDL Sınır Testi Sonuçları

	ARDL Sınır Testi (3, 1, 0, 7, 5)	
Uzun Dönem Katsayıları	Olasılık Değeri	
LNDYY	0,035685	0,1698
LNITH	0,698319**	0,0000
LNRER	-0,552949*	0,0202
LNSUE	0,085631	0,6030
C	1,998850	0,0014
Hata Düzeltme Katsayısı	-0,333263**	0,0000
Tanısal Testler	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Normallik Testi (Jarque-Bera)	1,973748	0,3727
Değişen Varyans Testi (Breush-Pagan-Godfrey)	3,169612	0,0770
Ramsey Sıfırlama Testi	0,609854	0,4374
LM Seri Korelasyon Testi (Breush-Godfrey)	0,256704	0,6131

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Not: ** katsayıların %1 önem seviyesinde, * katsayıların %5 önem seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

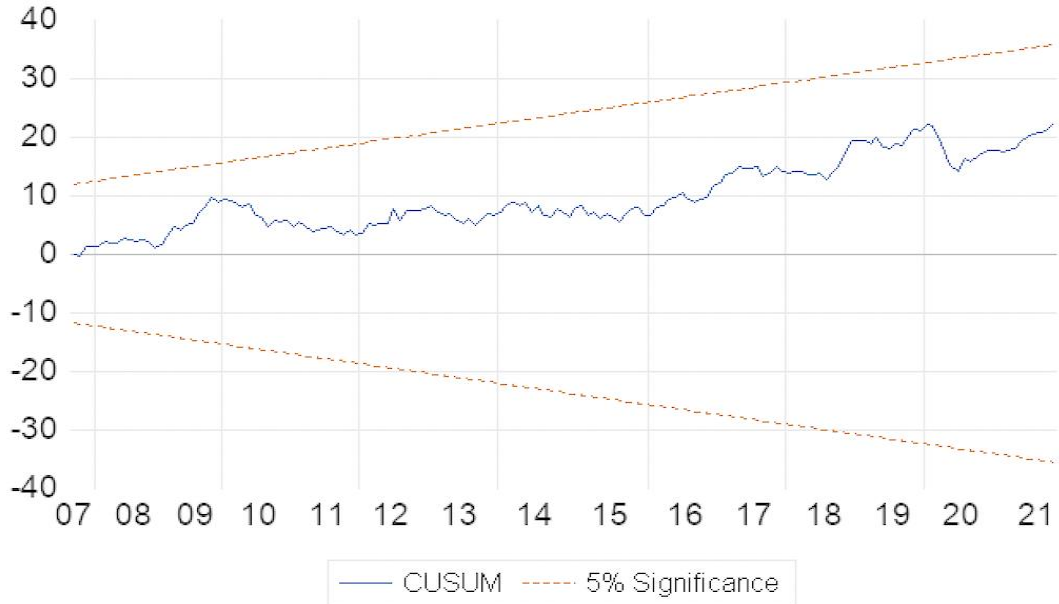
Tablo 30’da araştırma modelinin ARDL Sınır Testi sonuçları raporlanmıştır. Elde edilen bulgulara göre Türkiye’de 2005/01-2021/09 döneminde aylık verilerle ihracat, DYY, ithalat, reel efektif döviz kuru ve sanayi üretim endeksi arasında uzun dönemde istatistiksel olarak anlamlı ve güçlü bir ilişki bulunmuştur. Diğer bir deyişle, değişkenler arasında eşbütünleşme söz konusudur. Modelin güvenilirliği bazı tanısal testlerle kanıtlanmaya çalışılmıştır. Tablo 30’da görüldüğü gibi, Jarque-Bera normallik testinin olasılık değeri %0,05’in üzerindedir, serilerin normal dağılım gösterdiği belirlenmiştir. Breush-Pagan-Godfrey test sonucu modelde değişen varyans, Ramsey Sıfırlama testi ise spesifikasyon sorunu olmadığını göstermiştir. LM seri korelasyon testinin olasılık değeri de %0,05’in üzerinde çıkmıştır. Seriler arasında otokorelasyon olmadığı tespit edilmiştir. Bu durumda, modelin sonuçlarının güvenilir yorum yapmaya yol açabileceği kabul edilmektedir.

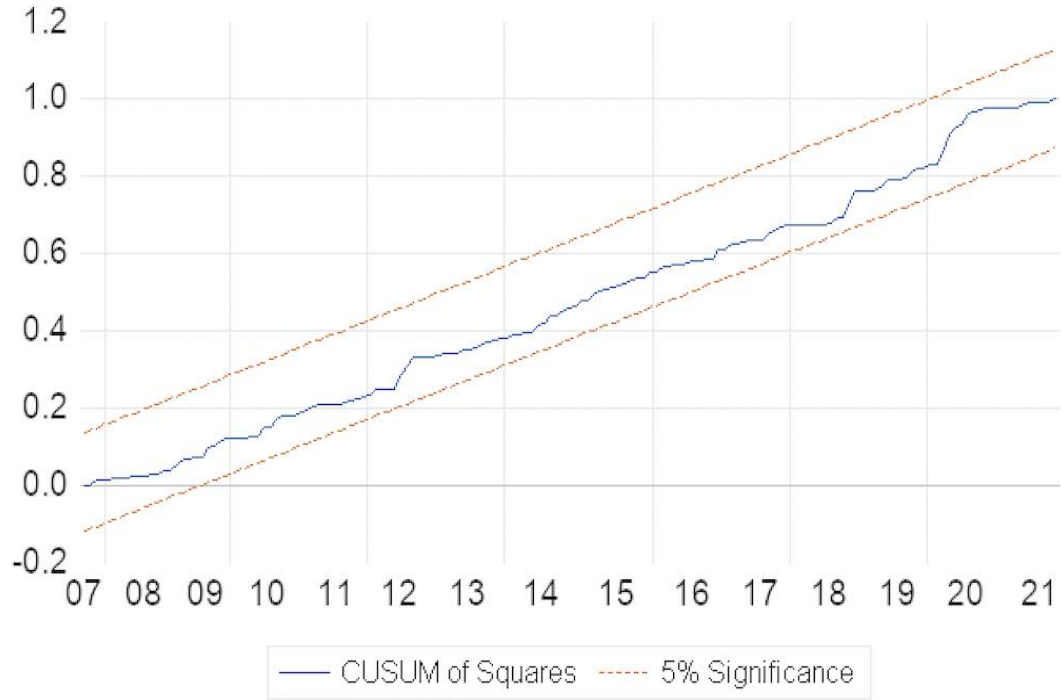
Tablo 30’dan takip edilebileceği gibi, modelin bağımsız değişkenlerinin katsayıları bulunmuştur. Elde edilen sonuçların istatistiksel olarak %1 ve %5 önem derecesinde anlamlı bulunanlarını yorumlamak mümkündür. Buna göre, Türkiye’de ithalat ve reel efektif döviz kuru ihracatı istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilemektedir; bu nedenle katsayılar yorumlanabilir. Buna karşılık DYY ve sanayi üretim endeksinin katsayıları istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır; her ne kadar değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olsa da katsayılar üzerinden yorum yapmak doğru değildir. Analizden elde edilen bulgulara göre, ithalat ihracatı pozitif yönde ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir. İthalat miktarındaki %1’lik bir değişim ihracatta %0,69’luk bir değişime neden olmaktadır. Araştırmanın sonuçları, Türkiye’de ihracatın ithalata bağımlı olarak gerçekleştiği yönündeki literatürü destekler niteliktedir. Reel efektif döviz kuru ise ihracatı negatif yönde etkilemektedir. Reel efektif döviz kuru %1 oranında değişime uğradığında ihracat %0,55 oranında negatif yönde tepki vermektedir. Bu çalışmada ele alınan dönemde özellikle 2013 yılı sonrasında, ulusal paranın döviz kurları karşısındaki değer kaybı reel efektif döviz kurunu düşürmüş, ihracatın belirli boyutlarda artmasıyla sonuçlanmıştır. Bu bağlamda da analizin sonuçları reel efektif döviz kurundaki azalmanın ihracatı artırdığı yönündeki teorik beklentilere uygundur.

Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki yorumlandıktan sonra Hata Düzeltme Modeli kurulmuş ve kısa dönemli ilişki test edilmiştir. -0,33 şeklinde negatif bir değer alan ve olasılık değeri 0,0000 olan hata düzeltme katsayısı istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Katsayının negatif değer alması değişkenlerin birbirine yaklaştığını göstermektedir. -0,33 oranı, değişkenler arasında uzun dönemde ortaya çıkan sapmanın bir sonraki dönemde kapandığını ve değişkenlerin %33 oranında birbirine yaklaştıklarını ortaya çıkarmaktadır. $1/0,33=3,03$ değeri, kısa dönemli şokların yarattığı sapmaların yaklaşık 3 ay sonra ortadan kalkacağını ve değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin yeniden kurulacağını göstermektedir (Kremers vd. (1992); Bahmani-Oskooee ve Wang (2007)).

Çalışmanın analizinde son olarak, ARDL Sınır Testi ile tahmin edilen uzun dönem katsayılarının istikrarı hesaplanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda, Brown vd. (1975) çalışmasında belirtilen CUSUM ve CUSUM Kare analizleri tercih edilmiştir. Söz konusu analizler, değişkenler arasında kararlı bir ilişki olup olmadığını, yapısal kırılmaların değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin sabitliğini nasıl etkilediğini göstermektedir. CUSUM testi hata terimlerinin, CUSUM Kare testi hata terimlerinin karelerinin %95 güven aralığı içinde kalıp kalmadığını gözlemeyi sağlamaktadır.

Grafik 6. Modelin CUSUM ve CUSUM Kare Test Sonuçları

Grafik 5’de verilen iki grafik, modelin tahmini katsayılarının yapısal kırılmalar dikkate alındığında da her dönemde kesikli çizgilerle gösterilen güven aralığının içinde istikrarlı bir düzeyi takip ettiğini göstermektedir.

Sonuç olarak Türkiye’de 2005/01-2021/09 döneminde ihracat, DYY, ithalat, reel efektif döviz kuru ve sanayi üretim endeksi arasındaki uzun dönem ilişki ARDL Sınır Testi ile belirlenmeye çalışılmıştır. F istatistiğinin sonuçları sınır değerleriyle karşılaştırıldığında %1 önem derecesinde üst sınır değerini aştığı görülmektedir. Bu sonuca dayanarak değişkenlerin eşbütünleşik olduğu kabul edilmiştir. Bundan sonra ihracatın belirleyicisi olarak ele alınan bağımsız değişkenlerin katsayıları tahmin edilmiş, etki derecesinin teorik beklentilere uygun olduğu, ithalat ve reel efektif döviz kurunun ihracata etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ortaya çıkmıştır. Buna karşılık regresyon sonuçları, DYY ve sanayi üretim endeksine ilişkin katsayıların anlamlı çıkmadığını göstermiştir. İhracat ile belirleyici değişkenleri arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edildikten sonra, kısa dönemli ilişki hata düzeltme katsayısı ile test edilmiştir. Hata düzeltme testi sonucunda değişkenlerin, kısa dönemde ortaya çıkan şoklardan sonra hızlı bir şekilde birbirlerine yakınlıştıkları görülmüştür. Bu arada modelin doğruluğunu test eden otokorelasyon,

değişen varyans, spesifikasyon, normal dağılım ve yapısal kırılma ölçümlerinden de olumlu sonuçlar elde edilmiştir.

3.4.5. Granger Nedensellik Analizi

Araştırmada gerçekleştirilen testlerde ihracat, DYY, ithalat, reel efektif döviz kuru ve sanayi üretim endeksi değişkenleri arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Hata Düzeltme Modelinin sonuçları, kısa dönemde oluşan şokların hızlı bir şekilde ortadan kalktığını ve ilişkinin güçlü olduğunu göstermiştir. CUSUM ve CUSUM Kare Analiz bulguları ise yapısal kırılmaların değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin sabitliğini etkilemediğini trendin güven aralığı içinde kaldığını ortaya çıkarmıştır. Elde edilen bulguların ışığında, araştırmada son olarak değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin yönünü tespit etmek üzere Granger Nedensellik Testi uygulanmıştır. Bu testin kurucusu Granger (1969), geliştirdiği modellerle iki zaman serisi arasındaki nedensellik ilişkilerini test etmiştir. Nedensellik testi, Y zaman serisinin mevcut değerinin X zaman serisinin geçmiş değerlerine göre regresyonu kurularak gerçekleştirilmektedir. Granger (1969), En Küçük Kareler yöntemi ile k gecikme uzunluğuna sahip Vektör Otoregresif (VAR) modelini tahminlemiştir (Asghar, 2008: 75).

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^k \alpha_i Y_{t-i} + \sum_{j=1}^k \beta_j X_{t-j} + u_t$$

$$X_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^k \alpha_i Y_{t-i} + \sum_{j=1}^k \beta_j X_{t-j} + e_t$$

$$H_{0a} : \beta_1 = \beta_2 = \dots = \beta_k = 0 \quad (\text{Birinci Hipotez})$$

$$H_{0b} : \alpha_1 = \alpha_2 = \dots = \alpha_k = 0 \quad (\text{İkinci Hipotez})$$

Granger Nedensellik Analizinde X ve Y değişkenlerinin durağan ve u_t ve e_t 'nin ilişkisiz olduğu varsayılmaktadır. Yukarıdaki hipotezlere dayanarak gerçekleştirilen analizden dört farklı sonuç ortaya çıkmaktadır.

1. Eğer H_{0a} kabul edilirse ve H_{0b} reddedilirse, X'den Y'ye doğru tek yönlü nedensellik vardır.
2. Eğer H_{0a} reddedilir ve H_{0b} kabul edilirse X'den Y'ye doğru tek yönlü nedensellik vardır.

3. Eğer hem H_{0a} hem de H_{0b} reddedilirse X ve Y arasında çift yönlü nedensellik vardır.
4. Eğer hem H_{0a} hem de H_{0b} kabul edilirse X ve Y bağımsızdır.

Granger Nedensellik Testini gerçekleştirebilmek için değişkenlerin VAR Modeli kurulup en uygun gecikme uzunluğunun saptanması gerekmektedir. Tablo 31’de VAR Modeli çalıştırılarak farklı seçim kriterlerinden elde edilen sonuçlar raporlanmıştır.

Tablo 31. VAR Modelinin Gecikme Sayısı Seçim Kriterleri Sonuçları

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	727,9823	NA	5,93e-12	-11,66101	-11,54728	-11,61481
1	1123,313	752,4028	1,51e-14*	-17,63407*	-16,95175*	-17,35690*
2	1141,058	32,34176	1,70e-14	-17,51706	-16,26613	-17,00890
3	1163,170	38,51895	1,79e-14	-17,47049	-15,65095	-16,73135
4	1194,032	51,26934	1,65e-14	-17,56502	-15,17688	-16,59491

LR: Ardışık Modifiye Edilmiş LR Test İstatistiği (her test %5 düzeyinde)

FPE: Son Tahmin Hata Kriteri

AIC: Akaike Bilgi Kriteri

SC: Schwarz Bilgi Kriteri

HQ: Hannan-Quinn Bilgi Kriteri

Tablo 31’deki veriler, seçili kriterlerin çoğunlukla 1. gecikmede sağlıklı sonuçlar verdiğini göstermektedir. Modelin kabul edilebilmesi ve sağlıklı sonuçlar verebilmesi için otokorelasyon, değişen varyans ve kalıntıların normalliği sorunlarının olmaması gerekmektedir (Sevüktekin ve Çınar, 2017: 583). Araştırmada, bu testler gözden geçirilmiş ve sonuçlar Tablo 34’de gösterilmiştir. Ayrıca katsayı matrisi öz değerlerinin birim çemberin içinde olup olmadığına bakılmış, sonuçların olumlu çıktığı ve bu durumda modelin durağan olduğu kabul edilmiştir.

Tablo 32. VAR Modeli Otokorelasyon ve Değişen Varyans Testi Sonuçları

Otokorelasyon (LM)		
Gecikme	LM F İstatistiği	Olasılık
1	1,258747	0,1804
Değişen Varyans (White)		
Gecikme	Ki-Kare	Olasılık
1	150,7183	0,4682

Tablo 32’de hata terimleri için oluşturulan Otokorelasyon LM ve Değişen Varyans Testi sonuçları verilmiştir. Otokorelasyon LM testinin H_0 hipotezi kabul edildiği için değişkenler arasında otokorelasyon olmadığı söylenebilir. Diğer taraftan,

Değişen Varyans Testinden elde edilen sonuçlar modelin hata terimlerinin varyansının tüm gözlemler için sabit kaldığını yani değişen varyans sorunu olmadığını göstermiştir.

Granger Nedensellik Testinin kabulü için gerekli olan testler tamamlandıktan sonra, modelin değişkenleri üzerine nedensellik testi uygulanmıştır. Tablo 35’de Granger Nedensellik testinin sonuçları verilmiştir.

Tablo 33. Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Granger Nedensellik Testi	F_{istatistiği}	Olasılık
DYY IHR’ın Granger nedeni değildir. IHR DYY’nin Granger nedeni değildir.	3,827856 4,891199	0,0504 0,0270
ITH IHR’ın Granger nedeni değildir. IHR ITH’nin Granger nedeni değildir.	6,345678 1,910147	0,0118 0,1669
RER IHR’ın Granger nedeni değildir. IHR RER’in Granger nedeni değildir.	21,72275 4,172151	0,0000 0,0411
SUE IHR’ın Granger nedeni değildir. IHR SUE’nin Granger nedeni değildir.	8,117140 0,220420	0,0044 0,6387

Tablo 33’de gösterilen Türkiye’de 2005/01-2021/09 döneminde ihracat, DYY, ithalat, reel efektif döviz kuru ve sanayi üretim endeksi arasındaki Granger Nedensellik Testi sonuçlarına göre nedensellik ilişkisinin varlığı ve yönü hakkında aşağıdaki değerlendirmeler yapılabilmektedir.

- DYY’den ihracata doğru %10 önem derecesinde, ihracattan DYY’ye doğru %5 önem derecesinde karşılıklı Granger Nedensellik vardır.
- İthalat ihracatın nedeni değildir hipotezi %5 önem derecesinde reddedilmiştir. Buna karşılık ihracat ithalatın Granger nedeni değildir hipotezi kabul edilmiştir. Sonuç olarak ithalattan ihracata doğru %5 düzeyinde tek yönlü nedensellik vardır.
- Reel efektif döviz kuru ihracatın Granger nedeni değildir hipotezi reddedilmiştir. Diğer taraftan ihracattan reel efektif döviz kuruna doğru %5 önem derecesinde Granger Nedensellik vardır. Her iki değişken arasında anlamlı ve güçlü bir Granger nedensellikten söz edilmektedir.
- Sanayi üretim endeksinden ihracata doğru tek yönlü güçlü bir Granger nedensellik vardır. İhracatın sanayi üretim endeksinin Granger nedeni değildir hipotezi kabul edilmiştir.

Granger Nedensellik Testinden elde edilen bulgular, araştırmanın ana modelinde ihracatın belirleyici değişkenleri olarak kabul edilen DYY, ithalat, reel efektif döviz kuru ve sanayi üretim endeksi değişkenlerinden ihracata doğru Granger nedensellik olduğunu göstermektedir. Buna karşılık ihracatın DYY ve reel efektif döviz kurunun nedeni olduğuna dair nispeten zayıf ancak geçerli bulgular elde edilmiştir.

SONUÇ

Küreselleşme süreci ile birlikte DYY, gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerine katkı sağlayan temel faktörlerden biri haline gelmiştir. Yatırım gerçekleştirdikleri ülkeye istihdam, sermaye girişi ve teknoloji transferi sağlayan DYY'ler, ev sahibi ülke ekonomisine büyük bir katkıda bulunmaktadır. Aynı zamanda üretim kapasitesinin artmasını sağlayarak yeni üretim potansiyeli oluşturmaktadır. Yetersiz sermayeye sahip olan ülkeler DYY'lerin kendi ülkelerine yapılması için rekabet halindedir. Gelişmekte olan ülke konumundaki Türkiye, DYY'lerin ülkeye girişini sağlamak amacıyla en büyük adımı 1980 yılında Ekonomik İstikrar Kararlarının uygulanmaya başlanmasıyla atmıştır. Daha sonrasında bu adımları 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ve 2003 yılında çıkarılan 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Sermaye Kanunu takip etmiştir.

1980 yılında alınan Ekonomik İstikrar Kararları sonucunda liberal bir politika benimsenmiş ve DYY'leri teşvik eden politikalar uygulanmaya başlamıştır. 1979 yılında -6,4 milyon dolar olarak gerçekleşen DYY'ler 97 milyon dolara yükselmiş ve birikimli sermaye 325 milyon dolara ulaşmıştır. Fakat dışa açılma ile birlikte ihracat yapılırken ithalat oranlarında da yükselme meydana gelmiş ve dış ticaret açığı giderek artmıştır. 1994 yılına kadar DYY'ler istikrarlı bir şekilde artış gösterirken ekonomik kriz etkisiyle 1993 yılında 2,06 milyar dolar seviyesinden 1,47 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. Bu durumun önüne geçebilmek amacıyla 1995 yılında Yabancı Sermaye Çerçeve Kararı alınarak yabancı yatırımcılara imtiyazlar sağlanmış ve ticareti engelleyici politikalar kaldırılmıştır. Aynı zamanda Gümrük Birliği'ne giren Türkiye, DYY'lerde artış yaşanacağını düşünse de takip eden yıllarda ekonomide yaşanan istikrarsızlık sonucunda beklenen artışa ulaşamamıştır. Yapılan tüm uygulamalara rağmen istenilen artışa ulaşamayan Türkiye, 2003 yılında mevcut yabancı yatırım kanunu değiştirerek 4875 sayılı Kanunu'nu yürürlüğe koymuştur. Bu kanun ile birlikte 2003 yılında yabancı sermayeli firma adedi 2002 yılına kıyasla %88,4 oranında artış göstermiştir. Takip eden yıllarda artış devam etse de 2008 yılında meydana gelen küresel kriz sonrasında yabancı yatırımlar azalarak 2009 yılında 8,5 milyar \$ seviyesine gerilemiştir. 2016 yılında darbe girişimi sonucunda yatırımcılar için

güvensizlik ortamı oluşmuş ve DYY %31 oranında azalarak 12 milyar \$ seviyesine gerilemiştir. Takip eden 2017 yılında ise düşüş devam ederek DYY 10,8 milyar \$ dolarak gerçekleşmiştir. 2020 yılında tüm dünyayı etkisi altına alan pandemi süreci yaşanmasına rağmen önceki yıl 3,4 milyar \$ olan DYY'ler, 2020'de 4,6 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. 2021 yılında Türkiye'ye gelen DYY'lerin ülkelere göre dağılımı incelendiğinde Birleşik Krallık, ABD, Hollanda, İsviçre, Birleşik Arap Emirlikleri ve Almanya'nın yer aldığı görülmüştür. 2020 yılında yaşanan pandemi sebebiyle düşüş yaşayan DYY'ler 2021 yılında bir önceki yıla kıyasla %77 oranında artış göstermiştir.

Türkiye ihracatının 1980 dönem sonrası verileri incelendiğinde ise, 24 Ocak 1980 planlaması ile birlikte ihracata dayalı kalkınma politikası benimseyen Türkiye, diğer ülkelerle rekabet edebilmek için döviz kuru politikası uygulamıştır. Aynı zamanda teşvik politikaları uygulayarak ihracat hacminde artış sağlanmasını amaçlamıştır. Uygulanan politikalar sonucunda istenilen başarıya ulaşan Türkiye, 1980 yılında 2,9 milyar \$ olan ihracatını 1989 yılında 11,8 milyar \$ seviyesine yükseltmiştir. Takip eden yıllarda meydana gelen Körfez Krizi ve erken seçim sebebiyle döviz kurunda artış yaşanmış ve Türkiye'nin dış borcu giderek artmıştır. Yaşanan olumsuz durumlar sonucunda 5 Nisan 1994 İstikrar Programı uygulamaya konulmuştur. 1994 yılının ilk çeyreğinde herhangi bir gelişme yaşanmamasına karşın Haziran ayında ihracat ve ithalat oranlarında artış meydana gelmiş ve bir önceki yılın Haziran-Ağustos ayı verilerine kıyasla ihracat gelirleri %40 artış göstermiştir. Takip eden yıllarda ihracat ve ithalat rakamları artış gösterirken dış ticaret rakamları da yükselmeye devam etmiştir. 1997 Asya krizi ve 1998'de Rusya krizinin ardından 1999 yılında meydana gelen Marmara depreminin de etkisiyle Türkiye ihracatında gözle görünür düşüşler yaşanmıştır. 2000'li yıllarda bu düşüşün önüne geçebilmek amacıyla Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı hazırlanmıştır. Bu kapsamda 2001 senesinde ihracat 31 milyar \$ dolarak gerçekleşmiştir. 2005 yılına kadar geçen dönemde ihracat artış gösterse de, ithalat artmaya devam etmiş ve dış ticaret açığı büyümeye devam etmiştir. 43 milyar \$ seviyesine ulaşan dış ticaret açığı sebebiyle Türkiye, IMF ile üç senelik stand-by anlaşması imzalanmış ve Güçlü Ekonomiye Geçiş Programını 2008 Mayıs ayına kadar uzatma kararı almıştır. Mevcut dönemde enflasyon tek haneye düşmüş ve 2002-2008 yılları arasında %13 seviyelerinde gerçekleşmiştir. Bu dönemde dış ticaret hacminde artış yaşanmasıyla birlikte dış borç stoku 280 milyar \$ seviyesine ulaşmıştır. 2008 yılında yaşanan Küresel Finansal Krizi ile birlikte Eylül ayına gelindiğinde yılın son çeyreğinde %6,2 oranında ekonomide daralma meydana gelmiş

ve 2009 yılında bu durum devam etmiştir. 2009 yılında ihracat, %22,7 oranında bir küçülme yaşayarak 102,1 milyar \$ seviyesine düşmüştür. 2010 yılı itibari ile tekrar toparlanma dönemine giren Türkiye'nin ihracatı 113,8 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. 2011 ve 2012 yılında da artış göstermeye devam eden ihracat 2013 yılında 161 milyar \$ seviyesine yükselmiştir. Bu dönemde %4 oranında büyüyen Türkiye, 2014 yılında da büyümeye devam etmiştir. 2015 yılında üretimin ithalata dayalı olması sebebiyle ihracatta %8,7'lik düşüş yaşanmıştır. 2016 yılında yaşanan gelişmeler sonrasında da ihracat düşmeye devam etmiş ve bir önceki yıl 166,5 milyar \$ olarak gerçekleşen ihracat, 150,9 milyar \$ seviyesine gerilemiştir. Fakat yaşanan bu olumsuzluklardan sonra ekonomide yükseliş meydana gelmiş ve 157 milyar \$'a yükselmiştir. 2018 yılında ise Türkiye Cumhuriyeti'nin ihracat rekoru kırılmış ve ihracat 168,1 milyar \$ seviyesine çıkmıştır. 2019 yılında ihracat yükselmeye devam ederken ithalat rakamlarında %8,9 azalma yaşanmıştır. 2019 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %86 oranında gerçekleşirken, 2020 yılında bu oran %77,2'ye gerilemiştir. Pandeminin etkileri sebebiyle Türkiye'nin ihracatı 169,6 milyar \$ seviyesine gerilerken, ithalatta 4,3 oranında artış yaşanarak 219,5 milyar \$ seviyesine yükselmiştir. Dış ticaret açığı ise bir önceki yıla kıyasla %69,1 oranında yükselerek 49,9 milyar \$'a ulaşmıştır. 2021 yılında hızlı bir yükseliş yaşayan Türkiye'nin ihracat rakamları 225,29 milyar \$'a ulaşmıştır. İthalat ise 271,42 milyar \$ seviyesinde gerçekleşirken, dış ticaret açığı %7,5 azalma yaşayarak 46,13 milyar \$ seviyesine düşmüştür. 2021 yılında ihracat yapılan ülkeler incelendiğinde ise ilk sırayı 19,32 milyar \$ ile Almanya alırken, sırasıyla 14,72 milyar \$ ile ABD, 13,70 milyar \$ ile Birleşik Krallık ve 11,47 milyar \$ ile İtalya takip etmiştir. İthalat yapılan ülkeler sırasıyla incelendiğinde ise Çin'den 32,24 milyar \$, Rusya'dan 28,95 milyar \$, Almanya'dan 21,75 milyar \$ ve ABD'den 13,15 milyar \$ ithalat gerçekleştirilmiştir.

Küreselleşmenin getirdiği rekabetle birlikte DYY giderek önem kazanmıştır. Serbest piyasa sisteminin yaygınlaşması sonucunda uluslararası rekabete açılan gelişmekte olan ülkeler, döviz giderlerini karşılayabilmek için ihracat kapasitelerini artırmak durumunda kalmışlardır. Uluslararası mal ve hizmet pazarlarında yüksek paya sahip olan çok uluslu şirketler, DYY aracılığı ile ev sahibi ülkenin ihracat gelirlerine pozitif katkı sağlamaktadır. Bu düşüncenin teorik temelleri Vernon (1966) tarafından geliştirilen Ürün Yaşam Devreleri yaklaşımına dayanmaktadır. Bu yaklaşıma göre, yeni bir ürün geliştiren bir gelişmiş bir ülke tarafından bu ürün öncelikle iç piyasaya sunulmaktadır. Daha sonra tüketime uygun olduğu anlaşılan bu

ürünün ihracatı yapılmaya başlanmaktadır. Gelişmiş ülke zaman içerisinde ihracatı gerçekleştirirken kendi işgücü ve üretim maliyetleri yüksek olduğu için üretimin maliyetlerini azaltarak kâr elde etmeyi amaçlamakta ve bunun için gelişmekte olan ülkelere DYY aracılığı ile fabrika açmakta veya küresel tedarik zinciri ile belirli aşamaları gelişmekte olan ülkelerde gerçekleştirmektedir. Bu yatırımların ana amacı gelişmekte olan ülkelerde işgücü ve diğer maliyetler daha düşük olmasıdır. Bu sürecin gelişmekte olan ülkeye katkıları ekonomik büyüme, istihdam ve ihracatın artmasıdır. Ayrıca gelişmekte olan ülkeler DYY ile yüksek teknoloji üretimi için gerekli olan bilgi birikimine sahip olma olanağı elde etmektedirler. Uluslararası ticaret teorisinde, gelişmekte olan ülkelerde DYY ile ihracat gelirleri ilişkisi genellikle bu boyutta ele alınmaktadır.

Küreselleşmenin DYY ve dış ticarete hız kazandırdığı günümüzde, literatürde DYY, ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen birçok uygulamalı çalışma yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmada DYY ve Türkiye'nin ihracat performansı arasındaki ilişki incelenirken, Türkiye'de ihracatın belirleyicilerini gösteren bir model üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın modeli, DYY'nin de içinde bulunduğu ihracatın belirleyicileri modellerini oluşturan Lee (200), Kutan ve Vuksic (2007), Gu vd. (2008), Prasanna (2010), Gebremaniram ve Ying (2021) Mukhtarov (2019), Lee ve Fernando (2020), Basılgan ve Akman (2019)'ın çalışmalarına dayanarak kurulmuştur. Söz konusu çalışmalarda Tayvan, Hindistan, Tunus, Endonezya ve Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler incelenmiş; özellikle son yıllarda DYY'nin gelişmekte olan ülkelere aktarılmasının etkileri test edilmiştir. Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye'nin ihracat performansını incelemek amacıyla, gerçekleştirilen çalışmalarda kullanılan değişkenler ve modeller dikkate alınarak bu çalışmanın modeli oluşturulmuştur.

Türkiye'ye gelen DYY'nin ihracata etkisi ekonometrik bir analiz ile incelenmiştir. Modelde ihracatın belirleyici değişkenleri olarak DYY, ithalat, sanayi üretim endeksi, reel efektif döviz kuru ele alınmıştır. Söz konusu değişkenlere ait 2005/01-2021/09 aylık verilerinin logaritmik değerleri kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenlerin durağanlığı ADF ve Phillips-Perron birim kök testleriyle araştırılmıştır. ADF testinden elde edilen sonuçlar Türkiye'nin ihracat ve DYY serilerinin düzeyde $I(0)$, ithalat, reel efektif döviz kuru ve sanayi üretim endeksi serilerinin birinci farkta $I(1)$ durağan olduğunu göstermektedir. Phillips-Perron testine göre Türkiye'nin ihracat, DYY, ithalat ve sanayi üretim endeksi düzeyde $I(0)$, reel

efektif döviz kuru birinci farkta $I(1)$ durağandır. Değişkenlerin durağanlığı test edildikten sonra değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını ve değişkenlerin ortak şokları kısa dönemde ne ölçüde aşarak uzun dönemli ilişkiyi sürdürebildiklerini gösterebildiklerini sınamak için ARDL Sınır Testi ve Hata Düzeltme Modeli kullanılmıştır. Değişkenlerden bazıları düzeyde bazıları birinci farkta durağan olduğu için uzun dönemli ilişkiyi sınamak için ARDL Sınır Testi kullanılmıştır.

ARDL Sınır Testi sonuçları, değişkenler arasındaki uzun dönemli eşbütünlüşme ilişkisinin varlığını tespit edebilmek için F istatistik değerinin alt ve üst sınırını göstermektedir. Modelin sonucunda belirlenen 6,488397 şeklindeki F istatistik değeri %1 önem derecesindeki 4,37 üst sınırının oldukça üzerinde çıkmıştır. Analiz sonucuna göre değişkenler arasında istatistiksel olarak güçlü bir şekilde eşbütünlüşme ilişkisinin olduğu kabul edilmiştir. Modelin güvenilirliğini kanıtlamak amacıyla tanısal testlerle sınama yapılmıştır. Jarque-Bera testi, Breush-Pagan-Godfrey testi, Ramsey Sıfırlama testi ve LM seri korelasyon testi sonuçlarına göre model sonuçlarının güvenilir olduğu sonucuna varılmıştır.

ARDL Sınır Testi kullanılarak modelin bağımsız değişkenlerinin katsayıları bulunmuştur. Elde edilen bulgulara dayanarak, %1 ve %5 önem derecesinde anlamlı bulunan değişkenleri yorumlamak mümkündür. Buna göre, Türkiye’de ithalat ve reel efektif döviz kuru ihracatı istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilemektedir; bu nedenle katsayılar yorumlanabilir. Buna karşılık DYY ve sanayi üretim endeksinin katsayıları istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır. Analizden elde edilen bulgulara göre, ithalat ihracatı pozitif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilemektedir. İthalat miktarındaki %1’lik bir değişme ihracatta %0,69’luk bir değişime neden olmaktadır. Türkiye’de ihracat gerçekleştirebilmek için üretim yapılırken ithalat öndemli bir belirleyici değişkendir. Hem üretimi hem de ihracatı gerçekleştirmek için ithal girdi kullanılmaktadır. Türkiye’nin ithalatının %85’i ara malı ve yatırım mallarına dayanmaktadır. İthal girdi kullanarak ihracat gerçekleştirildiği için ithalat, ihracatı pozitif yönde etkilemektedir. Araştırmanın sonuçları, Türkiye’de ihracatın ithalata bağımlı olarak gerçekleştiği yönündeki literatürü destekler niteliktedir. Reel efektif döviz kuru ise ihracatı negatif yönde etkilemektedir. Reel efektif döviz kuru %1 oranında değişime uğradığında ihracat %0,55 oranında negatif yönde tepki vermektedir. Bu çalışmada ele alınan dönemde özellikle 2013 yılı sonrasında, ulusal paranın döviz kurları karşısındaki değer kaybı reel efektif döviz kurunu düşürmüş, bu durum ihracatın belirli boyutlarda artmasıyla

sonuçlanmıştır. Bu bağlamda analizin sonuçları reel efektif döviz kurundaki azalmanın ihracatı artırdığı yönündeki teorik beklentilere uygundur.

Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki yorumlandıktan sonra Hata Düzeltme Modeli kurulmuş ve kısa dönemli ilişki test edilmiştir. Elde edilen bulgular istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Katsayının negatif çıkması ve -0,33 oranında olması değişkenlerde meydana gelen kısa dönemli şoklardan 3 ay sonra tekrar belirli bir varyans etrafında toplandıklarını göstermektedir. Aynı zamanda CUSUM ve CUSUM Kare Analizi ile tahmin edilen uzun dönem katsayılarının istikrarı hesaplanmıştır. Söz konusu analizler, değişkenler arasında kararlı bir ilişki olup olmadığını, yapısal kırılmaların değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin sabitliğini nasıl etkilediğini göstermektedir. Test sonuçlarına göre, yapısal kırılmalar dikkate alındığında modelin tahmini katsayıları güven aralığının içinde kalmakta ve istikrarlı bir düzeyi takip etmektedir.

Elde edilen bulguların ışığında, araştırmada son olarak değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin yönünü tespit etmek üzere Granger Nedensellik Testi uygulanmıştır. Granger Nedensellik Testini uygulayabilmek için değişkenlerin VAR Modeli kurularak en uygun gecikme uzunluğu saptanmıştır. Modelin birinci gecikmede sağlıklı sonuçlar verdiği tespit edilmiş ve bu modelin kabul edilebilmesi için Otokorelasyon LM ve Değişen Varyans Testi uygulanmıştır. Testlerin sonuçları değişkenler arasında otokorelasyon ve değişen varyans olmadığını göstermiştir. Granger Nedensellik Testinin kabulü için gerekli olan testler tamamlandıktan sonra, seriler üzerine nedensellik testi uygulanmıştır. Elde edilen bulgular DYY, ithalat, reel efektif döviz kuru ve sanayi üretim endeksi değişkenlerinden ihracata doğru Granger nedensellik olduğunu göstermektedir. Buna karşılık ihracatın da DYY ve reel efektif döviz kurunun Granger nedeni olduğuna dair nispeten zayıf ancak geçerli bulgular elde edilmiştir. Granger nedensellik analiz sonuçları, bu makalenin ana değişkenleri olan DYY'den ihracata doğru %10 önem derecesinde, ihracattan DYY'ye doğru %5 önem derecesinde karşılıklı Granger Nedensellik olduğunu göstermektedir.

Araştırmanın hipotezi DYY, ithalat, reel efektif döviz kuru ve sanayi üretim endeksi ile ihracat arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi olduğu yönünde kurulmuştur. Elde edilen bulgular değişkenler arasında kısa ve uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin varlığını göstermiştir. Literatürde yer alan gelişmekte olan ülkeler için yapılan analizlere benzer Türkiye'de de bu ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

DYY'nin bir ülkeye pozitif katkı yaratabilmesi doğru politikalar uygulanmasına bağlıdır. Bu nedenle ülkelerdeki ekonomik istikrar, yabancı sermaye mevzuatı, dış ticaret politikaları, yabancı sermayeye sağlanan teşvikler ve vergi politikaları oldukça önemlidir. Böylelikle düşük maliyetli, kaliteli ve yüksek teknolojiye dayalı ürünlerin ihracatı gerçekleştirilerek uluslararası pazarda rekabet edebilmek söz konusu olacaktır. Dünya ticaretinden önemli bir pay elde etmek isteyen ülkeler, yüksek teknoloji ihracatına öncelik vermek durumundadırlar. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkelerden bazıları DYY'yi oldukça etkin kullanarak teknolojiyi işselleştirebilmekte ve bunu ileri teknoloji üretimine dönüştürüp ihraç ederek hızlı bir gelişme gösterebilmektedirler. Uzun dönemde ihracatı en fazla etkileyen değişken ithalattır. Bunun sebebi ihracatın ithalata bağımlı bir şekilde gerçekleşmesidir. Katma değer yaratılmaya çalışılsa da dışarıdan alım döviz kaybına sebebiyet vermektedir. Bu güçlü ilişki DYY ile kurulduğu takdirde ülkeye inovasyon, teknoloji, nitelikli işgücü ve kendini geliştirme olanağı sağlanacaktır.

Türkiye'de bu kapsamda birçok yabancı sermayeyi teşvik düzenlemesi oluşturulmuş ve politika geliştirilmiştir. Bununla birlikte son yıllarda DYY verileri incelendiğinde, ülkeye yabancı yatırım girişlerinde çok fazla bir artış olmadığı görülmektedir. Türkiye'de DYY'lerin ülkeye girişinin ve ihracat üzerindeki olumlu etkisinin artması ekonomik istikrarı sağlaması ile doğrudan ilgilidir. Makro ekonomik göstergelerin bozulması, döviz kurundaki istikrarsızlık ve dalgalanmaların yarattığı belirsizlikler, ithalata bağımlılığın artması, politik sorunlar DYY ve ihracat arasındaki ilişkiyi olumsuz yönde etkilemektedir. Türkiye'nin uluslararası rekabet gücünü yükseltmek ve dış ticaret açığını azaltmak için DYY'nin beşeri sermaye, teknolojik gelişme ve ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisini ön plana çıkarmak gerekmektedir. DYY'nin katma değer yaratan sektörlere yönlendirilmesi konusunda devlet desteği sağlanmalıdır. Doğrudan yabancı yatırımlar sektörel olarak incelendiğinde sağlanan teşvikler neticesinde sanayi ve hizmetler sektörü yıllara göre artış göstermektedir. Bu kapsamda düşük yatırım alan sektörler belirlenerek teknolojik transferler sağlanmalı ve nitelikli işgücünü arttırmaya yönelik politikalar uygulanmalıdır. Türkiye tarım toprakları açısından elverişli bir ülke olduğu için sanayi ve tarım birleştirilerek üretime ağırlık verilmesi gerekmektedir. Türkiye'de tarım sektörüne yapılan yatırımların düşük olma sebebi incelendiğinde yapısal sorunlar, belirsizlikler ve riskler yer almaktadır. Sektörlerin dengeli bir şekilde kalkınmasını sağlamak için tarım sektörünün DYY içindeki payı arttırılmalıdır. Bunun için mali ve

yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Ülkeye gelen DYY'lerin yüksek teknoloji yatırımına özendirilmesi gerekmektedir. Uluslararası teknoloji ve standartlara uyum sağlayan yan sanayi yatırımlarını güçlendirmek üzere geri dönüşlü yeni finansman kaynakları yaratmaya çalışılmalıdır. Bu kapsamda ülke ekonomisinde güven ortamının oluşturulması ve mevcut politikaların iyileştirilmesi son derece önemlidir.

KAYNAKÇA

Abuşoğlu, Ö. (1990). *Döviz Kuru Politikası ve İhracat Üzerine Etkisi: 1980-1988 Dönemi*. Türkiye Ticaret Sanayi Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği.

Acaravcı, A., & Akyol, M. (2017). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 3(1), 17-33.

Adıgüzel S. (2020), “Çin Türkiye Ticaret İlişkileri”, “Ekonomi ve Yönetim Bilimlerinde Güncel Akademik Çalışmalar. *Adalet Yayınevi*, 247-271.

Afşar, M. (2008). The Causality Relationship Between Economic Growth and Foreign Direct Investment in Turkey. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (20), 1-9.

Agarwal, J. P. (1980). Determinants of Foreign Direct Investment: A Survey. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 116(4), 739-773.

Ağayev, S. (2010). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Geçiş Ekonomileri Örneğinde Panel Eştümleşme Ve Panel Nedensellik Analizleri. *Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 159-184.

Ağır H., Rutbil M. (2019). “Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları İle Ekonomik Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Analizi”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16,(2) 484–505.

Aharoni, Y. (1966). The Foreign Investment Decision Process (Vol. 403).

Ak, M. Z. (2009). *Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelik Doğrudan Yabancı Yatırımların Temel Belirleyicileri*. (Doktora Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akın, F. (2016). 2001 Krizi Sonrası Türkiye Ekonomisinin Makro Ekonomik Performansı Üzerine Bir Değerlendirme. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, (43)

Aktan, C. C. (2000). Politik İktisat. *Anadolu Matbaacılık, İzmir*.

Alagöz, M., Erdoğan, S., & Topallı, N. (2008). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Deneyimi 1992-2007. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 79-89.

Alfaro, L., Chanda, A., Kalemli-Ozcan, S., & Sayek, S. (2010). Does Foreign Direct Investment Promote Growth? Exploring the Role of Financial Markets on Linkages. *Journal of Development Economics*, 91(2), 242-256.

Alıcı, A. A., & Ucal, M. Ş. (2003, September). Foreign Direct Investment, Exports and Output Growth of Turkey: Causality Analysis. In *European Trade Study Group (ETSG) Fifth Annual Conference, Madrid*, 11-13.

Alkin, E. (1978). *Uluslararası Ekonomik İlişkiler*. İstanbul Üniversitesi Yayınları No. 238, İktisat Fakültesi Yayınları No. 404, İstanbul.

Alkin, E. (1987). *Gelir ve Büyüme Teorisi*. İstanbul Üniversitesi.

Alpar, C. (1985). *Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar: Gelişmekte Olan Ülkeler Yönünden Değerlendirme*. Türkiye Ekonomi Kurumu, Yayın No: 1985 / 3, Ankara.

Alper, Y. (1994) *İktisadi Amaçları ve Sosyal Sonuçlarıyla Özelleştirme*. Sağlık-İş Yayınları, Ankara.

Altıntaş, H. (2009). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Girişi ve Dış Ticaret Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi: 1996-2007. *Ankara Üniversitesi Sbf Dergisi*, 64(02), 1-30.

Altun, Ş. (2007). 'Türkiye’de Yabancı Sermayenin Tarihsel Gelişimi'. YASED.

Asghar, Z. (2008) Simulation Evidence on Granger Causality in Presence of Confounding Variable, *International Journal of Applied Econometrics and Quantitative Studies*, 5(2), 71-86.

Asiedu, E. (2002). On the Determinants of Foreign Direct Investment to Developing Countries: Is Africa Different?. *World Development*, 1(30), 107-119.

Aslanoğlu, Erhan (2002), “The Structure and the Impact of Foreign Direct Investment in Turkey”, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt: XVII, Sayı: 1*, 31-46.

ASO, (2019). *2019 Yılı İhracat Rakamları Değerlendirme Raporu*. Ankara.

Ateş, B. (2015). *Türkiye’de 1980 Sonrası Dış Ticaret Gelişimi: Enerji Sektörü*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Gedik Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi.

Ay, A. (2007). Tarihsel Süreç içerisinde Türkiye’de Büyüme. *Türkiye Ekonomisi, Makroekonomik Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, Ed. Ahmet Ay, Çizgi Kitabevi, Konya, 3-53.

Ayaydın, H. (2010). Doğrudan Yabancı Yatırımlar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1), 133-145.

Aydıntan, B. (2003). Dışa Açılma Yolunda Stratejik Ortaklıklar ve Türk Şirketleri Açısından Önemi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 135-152.

Aytekin, G. K. (2011). Türkiye’de Uluslararası Doğrudan Yatırımların Belirleyicilerine Yönelik Bir Model Denemesi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2) , 1-16.

Bağrıaçık, A. (2004). Kambiyo Mevzuatı. *Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın,* (1376).

Bahmani-Oskooee, M., & Y. Wang (2007). United States-China trade at the commodity level and the Yuan-dollar exchange rate. *Contemporary Economic Policy*, 25 (3), 341-361.

Baker. S.A. (1995). International Economics. *Blackwell Business*, 2nd Edition, 71.

Balkanlı, O. (2002). “Küresel Ekonominin Belirleyici Faktörleri Üzerine”. *Uludağ Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 13-26.

Basılğan, M., & Akman, A. S. (2019). Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye’nin İhracatı Üzerindeki Etkisi: Ampirik Bir İnceleme. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 11(2), 168-208.

Başaran, U. (2014). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Türkiye’nin Dış Ticaretine Etkisi 1980-2012. (Yüksek Lisans Tezi) Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Batmaz, N., & Tekeli, S. (2009). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Türkiye örneği (1996-2006)*. Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Batmaz, N. & Tunca, H. (2005). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye (1923-2003)*. İstanbul: Beta Yayınevi.

Batmaz, N., & Tunca, H. (2007). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Bölgesel Belirleyicileri Üzerine Bir Eş Bütünleşme Analizi (1992–2003) . *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2 (1) , 199-224.

Bayar, M. (2013). *Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi), Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bende-Nabende, A. (2017). *Globalisation, FDI, Regional Integration and Sustainable Development: Theory, Evidence and Policy*. Routledge.

Berger, A. N., & Saunders, A., & Scalise, J. M., & Udell, G. F. (1998). The Effects of Bank Mergers and Acquisitions on Small Business Lending. *Journal of Financial Economics*, 50(2), 187-229.

Beydemir, C. (2006). *1960-1980 Yılları Arası Beş Yıllık Kalkınma Planlarının İrdelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bhasin, N., & Paul, J. (2016). Exports and Outward FDI: Are They Complements or Substitutes? Evidence From Asia. *Multinational Business Review*.

Bilgin, C., & Sahbaz, A. (2009). *Türkiye’de Büyüme Ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkileri*.

Boratav, K. (2007). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*. Ankara, İmge Kitabevi.

Boratav K. (2008). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*. 10. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi.

Boratav K. (2013), *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, 18. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

Borenszetin, E., & Gregorio, D., J. & Lee, W., J. (1998). How Does Foreign Direct Investment Affect Economic Growth?. *Journal of International Economics*, 1(45), 115-135.

Bozdağlıoğlu, E. Y., & Evlimoğlu, U., (2014). Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Tarihsel Süreçte Gösterdiği Gelişim: Hukuksal ve Ekonomik Yansımaları. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 32-52.

Bozdağlıoğlu, E. Y., & Özpınar, Ö. (2011). Türkiye'ye Gelen Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye'nin İhracat Performansına Etkilerinin Var Yöntemi ile Tahmini. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(3), 39-63.

Brown, R. L., Durbin, J., & Evans, J. M. (1975). Techniques for testing the constancy of regression relationships over time. *Journal of the Royal Statistical Society. Series B (Methodological)*, 37(2), 149–192.

Buckley, P. J., & Casson, M. (1976). *The Future of the Multinational Enterprise*. (Vol.1): Macmillan London.

Buluş, A. (2009). *Türk İktisat Politikalarının Tarihi Temelleri*. Konya, Tablet Kitapevi, 25-54.

Calò, F., & Pizzuttilo, F. (2014). FDI Location Choices under Uncertainty: A Binomial Options-Based Approach. *Journal of Finance and Economics* 2(3),70-74.

Candemir, A. (2006). *Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler: Bir Uygulama, Cilt - I (Dünya’da Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Etkileyen Faktörler)*. Uluslararası Yatırımcılar Derneği (YASED), İstanbul.

Cambazoğlu, B., & Güneş, S. (2014). *The Relationship Between Foreign Direct Investment and Trade: A Case Study for the Turkish Service Sector*.

Candemir, A. (2009). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Etkileyen Faktörler. *Ege Akademik Bakış*, 9(2), 659-675.

Chacholiades, M. (1990). *International Economics*. McGraw Hill.

Chakrabarti A. (2001). The Determinants of Foreign Direct Investment: Sensitivity Analyses of Cross-Country Regressions. *KYKLOS*, Vol. 54: 89-112.

Cheng Wen Lee & Agus Fernando, 2020. "Can internally generated FDI impact export performance? The study on Indonesia in the years 1980-2018," *International*

Entrepreneurship Review, Centre for Strategic and International Entrepreneurship at the Cracow University of Economics., vol. 6(1), 29-45.

Choe, J. I. (2003). Do Foreign Direct Investment and Gross Domestic Investment Promote Economic Growth?. *Review of Development Economics*, 7(1), 44-57.

Chowdhury, A., & Mavrotas, G. (2006). FDI and Growth: What Causes What? *The World Economy*, 29(1), 9-19.

Coase, R. H. (1937). The Nature of the Firm. *Economica, New Series*, 4(16), 386-405.

Çoban, S., & Ertuğrul, M. E. (2021) Dış Ticaret Ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Arasındaki İkame Ve Tamamlayıcılık İlişkisi: Brics Ülkeleri İçin Ampirik Bir Uygulama. *European Journal Of Managerial Research (Eujmr)*, 5(8), 191-206.

Coşkun, A. (2014). Dış Ticaret Teorileri Kapsamında Türkiye'nin Rekabet Gücü Üzerine Bir Değerlendirme. *Tekirdağ S.M.M.M. Odası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 1-10.

Coşkun, Ç. (2015). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Yerli Yatırımlar Üzerine Etkileri: Türkiye Uygulaması*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Coşkun H., & Eygü H. (2020). Ar-Ge Harcamaları ve İhracat İlişkisinin İncelenmesi: Türkiye Örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(İktisadi ve İdari Bilimler), 233-242.

Cömert, F. (1998). Yabancı Sermayenin Dünyü, Bugünü ve Geleceği. *Hazine Dergisi*, Sayı:12, s. 12.

Çamurdan, B., Öztürk, C., & Çeviş, İ. (2021). *Türkiye'nin Dış Ticaret Performansının Doğrudan Yabancı Yatırımlar İle İlişkisi: Nardl Yönteminden Kanıtlar*.

Çeştepe, H., Yıldırım, E., Bayar, M. (2013). Doğrudan Yabancı Yatırım, Ekonomik Büyüme Ve Dış Ticaret: Toda-Yamamoto Yaklaşımıyla Türkiye'den Nedensellik Kanıtlar. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 13(27), 1-37.

Çetin, M., & Şeker, F. (2013). Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İhracat İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Nedensellik Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(1), 121-142.

Çetinkaya, M. (2004). *Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımının Önemi*. (Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Deardorff, A. V. (1998). Benefits and costs of following comparative advantage. In *University of Michigan, School of Public Policy, Research Seminar in International Economics Discussion Paper* (No. 423).

Can, M., Doğan, B., & Değer, O. (2017). The Relationship between Research & Development Investment Expenditure, Foreign Direct Investment and Economic Growth. *Journal of Applied Economic Sciences*, 12(1), 58-62.

DELOİTTE, (2018). *2018 Yılı Birleşme ve Satın almalar Raporu*.

DELOİTTE, (2020). *2020 Yılı Birleşme ve Satın almalar Raporu*.

Demirel, O. (2006). *Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ekonomik Büyümeye Etkileri Ve Türkiye Uygulaması* (Yüksek Lisans Tezi). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dereli, D. D. (2018). Türkiye'de Ekonomik Büyüme ile Dış Ticaret Arasındaki Nedensellik İlişkisi (1969-2016).

Deviren, N. (2003). *Yeni Dış Ticaret Teorileri ve Türkiye-AB Ülkeleri Arasındaki Endüstri-İç Ticaretin Analizi*. (Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Devlet Planlama Teşkilatı, (1993). *Ankara Anlaşması ve Katma Protokol*. Avrupa Topluluğu ile İlişkiler Genel Müdürlüğü.

Devlet Planlama Teşkilatı, (2000). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. DPT: 2514 Öİ, ss. 532, Ankara.

Dinçer, Ö. (1996). Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası 4. Baskı. *İstanbul Beta Yayınları*, 165-171.

Dinler, Z. (2001). Bölgesel İktisat 6. Baskı. *Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları*, 113-124.

Dixit, A. K., & Stiglitz, J. E. (1977). Monopolistic Competition and Optimum Product Diversity. *The American Economic Review*, 67(3), 297-308.

Doğan, M. (2013). Does Firm Size Affect the Firm Profitability? Evidence From Turkey. *Research Journal of Finance and Accounting*, 4(4), 53-59.

Drabek, Z. & Payne, W. (2002). “The Impact of Transparency on Foreign Direct Investment”. *Journal of Economic Integration*, 4(17), 777-810.

Dritsaki, M., Dritsaki, C., & Adamopoulos, A. (2004). A Causal Relationship Between Trade, Foreign Direct Investment and Economic Growth For Greece. *American Journal of Applied Sciences*, 1(3), 230-235.

Duce, M., & España, B. D. (2003). Definitions of Foreign Direct Investment (FDI): a Methodological Note. *Banco de Espana*, 6(2), 43-49.

Dumludağ, D. (2006). Doğrudan Yabancı Yatırım Hareketlerinde Yatırım Promosyon Ajanslarının Rolü- Türkiye Örneği. *Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 219-238.

Dunning, J. H. (1973). The Determinants of International Production. *Oxford Economic Papers*, 25(3), 289-336.

Dunning, J.H. (1988). The Eclectic Paradigm of International Production: A Restatement and Some Possible Extensions. *Journal of International Business Studies*, 19(1), 1-31

Dunning, J.H. (2001), The Eclectic (OLI) Paradigm of International Pruduction: Past, Present and Future. *International Journal of The Economics of Business*, 8(2), s.173-190.

Dunning, J. H., & Lundan, S. M. (2008). *Multinational Enterprises and the Global Economy*. Edward Elgar Publishing.

Dura, C. (2002). Yeni Dış Ticaret Teorileri ve *Uygulama*. (Yüksek Lisans Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ekanayake, E. M. (1999). Exports and Economic Growth in Asian Developing Countries: Cointegration And Error-Correction Models. *Journal of Economic Development*, 24(2), 43-56.

Heckscher, E. F. (1919). The Effect of Foreign Trade on the Distribution of Income.

Ekinci, A. (2011). Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme ve İstihdama Etkisi: Türkiye Uygulaması (1980-2010). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(2), 71-96.

Emir, M., & Kutlu, M. (2014). Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar ile Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Journal Of Economics, Finance And Accouting*, 1(1), 38-45.

Emre, A., & Öniş, Z. (2001). Finansal Küreselleşme, Demokrasi Açığı ve Yükselen Piyasalarda Yaşanan Sürekli Krizler: Sermaye Hareketlerinin Liberalleşmesi Sonrası Türkiye Deneyimi. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sayı 17, 203-205.

Enders, W. (1995) *Applied Econometric Time Series*, New York John Wiley and Sons Inc.

Engle, R.F., & Granger, C. W. (1987). Co-integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing. *Econometrica* 55(2), 251-276.

Ercan, M.,K.(2001) Doğrudan Yabancı Yatırımlar ile Ülkenin Kalkınmışlığı ve Krizler Arasındaki İlişki. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2\2001, 81-92.

Erdilek, A., (2006). Türkiye'nin Osmanlı'dan Günümüze Kadar Uzanan Doğrudan Yatırım Ortamına ve Politikalarına Tarihsel Bir Bakış. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı 30, Nisan 2006, 16-35.

Erdoğan, A. (2012). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye Örneği*. İstanbul: Nobel Akademi.

Erdoğan, S., & Canbay, Ş. (2016). İktisadi Büyüme-Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) Harcamaları İlişkisi Üzerine Teorik Bir İnceleme. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 29-43.

Eroğlu, N. (2007). Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923-1938). *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 23(2), 63-73.

Ertuğrul, F. (2020). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Dış Ticaret*. (Yüksek Lisans Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ertürk, E. (1996). *Uluslararası İktisat: Teori-Politika İktisadi Birleşme-Uluslararası Parasal İlişkiler*. Ekin Kitabevi.

Eşiyok, B.A. (2006). *İktisadi Dönemler İtibariyle Türkiye Ekonomisinde Kalkınma*. Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., Ankara.

Evans, N., Stonehouse, G., & Campbell, D. (2012). *Strategic Management For Travel and Tourism*. Taylor & Francis.

Falk, M. ve Hake, M. (2008). A Panel Data Analysis on FDI and Exports. *FIW Studien – FIW Research Reports*, 1-27.

Falvey, R.E. (1981). Comparative Advantage in a Multi-Factor World. *International Economic Review*, 22(2), 401-413.

Ferguson, D.G. (1978) International Capital Mobility and Comparative Advantage: The Two-Country, Two-Factor Case. *Journal of International Economics*, 8: 373-96.

Ford, J. L. (1982). The Ricardian and Heckscherohlin Explanations of Trade: A General Proof of an Equivalence Theorem and Its Empirical Implications. *Oxford Economic Papers*, 34(1), 141-149.

Frank, I., & Clayton, W. L. (1980). *Foreign Enterprise in Developing Countries*. (No. 43). Johns Hopkins University Press.

Gebremariam, T. K., & Ying, S. (2022). The Foreign Direct Investment-Export Performance Nexus: An ARDL Based Empirical Evidence From Ethiopia. *Cogent Economics & Finance*, 10(1), 2009089.

Geçgel Karagöl, S. (2019). Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (ARDL) Model Yaklaşımı ile Türkiye’de Ekonomik Büyüme, Elektrik Tüketimi ve Enflasyon Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İstatistik Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul.

Gerber, J. (2017). *Uluslararası İktisat*. (Çev.Nihal Tuncer Terregrossa). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Ghartey, E. (1993). Causal Relationship between Exports and Economic Growth: Some Empirical Evidence in Taiwan, Japan, and the US. *Applied Economics*, 25(8), 1145-1152.

Ghazali, A. (2010). Analyzing the Relationship between Foreign Direct Investment Domestic Investment and Economic Growth. *International Research Journal of Finance and Economics*(4), 123-131.

Goh, S. K., Sam, C. Y., & Mcnown, R. (2017). Re-Examining Foreign Direct Investment, Exports, and Economic Growth In Asian Economies Using a Bootstrap ARDL Test for Cointegration. *Journal of Asian Economics*, 51, 12-22.

Gorter, C., & Nijkamp, P. (2001). Location Theory. *International Encyclopedia for the Social and Behavioural Sciences*, 9013-9019.

Göçer, I., Bulut, S., & Dam, M. M. (2012). Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye'nin İhracat Performansına Etkileri: Ekonometrik Bir Analiz. *Business and Economics Research Journal*, 3(2), 21.

Göçer, İ., & Peker, O. (2014). Yabancı Doğrudan Yatırımların İstihdam Üzerindeki Etkisi: Türkiye, Çin Ve Hindistan Örneğinde Çoklu Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Analizi. *Yönetim Ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 107-123.

Görgün, T. (2004). *Doğrudan Yabancı Yatırımların Tarihsel Gelişimi Çerçevesinde Yatırımların Geliştirilmesinin Etkin Kurumsal Yapılanmaları*, (Uzmanlık Tezi). T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı ihracatı Geliştirme Etüt Merkezi, Uygulama ve Koordinasyon Başkanlığı, Ankara.

Göver, Z. T. (2005). *Doğrudan Yabancı Yatırımların Uluslararası Ticarete Etkileri: Türkiye Değerlendirmesi*. TC Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü.

Granger C. W. J. (1969) Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods, *Econometrica*, 37, 424-438

Gruber, W., Mehta, D., & Vernon, R. (1967). The R & D Factor in International Trade and International Investment of United States Industries. *Journal of Political Economy*, 75(1), 20-37.

Gu, W., Awokuse, T.O. & Yuan, Y. (2008). The Contribution of Foreign Direct Investment to China's Export Performance: Evidence From Disaggregated Sectors, *2008 Annual Meeting, July 27-29*.

Gujarati, D.N. (2001) *Temel Ekonometri*, Çev. Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen, 2. Baskı, Literatür Yayıncılık, İstanbul.

Gujarati, D.N., & Porter, D.C. (2012). *Temel Ekonometri* (Çev: Ü. Şenesen, G.G. Şenesen), Literatür Yayıncılık, İstanbul.

Gül, H. F. Y. (2004). Özelleştirme Ve Sosyal Destek Programları. (Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gündoğan, N. (2002). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve İstihdam Üzerine Etkileri. *Hazine Dergisi*, Ocak-Nisan, Sayı: 14.

Güven, Y. (2008). Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Analizi ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 75-97.

Güzel, S. (2009). Ar-Ge Harcamaları ve Vergi Teşvikleri: Belirli Ülkeler Karşısında Türkiye'nin Durumu. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 29-48.

Hagemejer, J. & Tyrowicz, J. (2011). Not All That Glitters: The Direct Effects of Privatization Through Foreign Investment. *Eastern European Economics*, 3(49), 89-111.

Hailu, Z. A. (2010). Demand Side Factors Affecting the Inflow of Foreign Direct Investment to African Countries: Does Capital Market Matter?. *International Journal of Business and Management*, 5(5), 104.

Halbayev, B. (2019). Doğrudan Yabancı Yatırımların İhracata Etkisi: Orta Asya Örneği. (Yüksek Lisans Tezi) Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hall, R. D. (1984). *The International Joint Venture*. Praeger Publishers.

Hansen, H., & Rand, J. (2006). On the Causal Links Between FDI and Growth in Developing Countries. *World Economy*, 29(1), 21-41.

Harrigan, J. (1996). Technology, Factor Supplies and International Specialization: Estimating the Neoclassical Model. *National Bureau of Economic Research*, 5722, 1-41.

Hayta, D. G. (2011). Türkiye İmalat Sanayinde Doğrudan Yabancı Yatırım-Dış Ticaret İlişkisi: Tamamlayıcı Mı? İkame Mi?. (Yüksek Lisans Tezi) İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hazine Müsteşarlığı (2006). *Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2005 Yılı Raporu*. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü.

Hsiao, F. S., & Hsiao, M. C. W. (2006). FDI, exports, and GDP in East and Southeast Asia—Panel Data Versus Time-series Causality Analyses. *Journal of Asian Economics*, 17(6), 1082-1106.

Hüseyini, İ. (2017). Türkiye’de Kur Artışları İhracatı Neden Etkilemiyor?. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 7(1/1), 25-31.

Hymer, S. H. (1976) *The International Operations of National Firms* (Lexington, Mass.: Lexington Books).

İlkin, A. (1988). *Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi*. İstanbul Üniversitesi Yayın No: 3487, İstanbul.

İmre, E. (2001). Türkiye’de Yap-İşlet-Devret Modeli; Yasal Çatısı, Uygulaması. *International Project Finance Association (IPFA)*, “What is Project Finance.

Jayachandran, G., & Seilan, A. (2010). A Causal Relationship Between Trade, Foreign Direct Investment and Economic Growth for India. *International Research Journal of Finance and Economics*, 42, 76-88.

Jin, J.C. (2002). Exports and Growth: is the Export-Led Growth Hypothesis Valid for Provincial Economies?. *Applied Economics*, 34, 63-76.

Johansen, S. (1988). Statistical Analysis of Cointegration Vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control* 12(2-3), 231-254.

Johansen, S., & Juselius, K. (1990). Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration—with Applications to the Demand for Money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169-210.

Kahveci, Ş., & Terzi, H. (2017). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkilerin Nedensellik Analizleri İle Testi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (49), 135-154.

Kabaklarlı, E. (2010). Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye’nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkileri (2000-2007) Analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 13(1-2), 29-46.

Kanlı, N. K. (2015). *Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri ve Ekonomik Etkileri: Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme*. (Doktora Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kar M., Kara M.A. (2003). Türkiye'ye Yönelik Sermaye Hareketleri ve Krizler. *Dış Ticaret Dergisi, Sayı:29*, 46-80.

Karacasulu, N. (2001). Uluslararası Teknoloji Transfer Süreci ve Yöntemleri. *DTM Dış Ticaret Dergisi, 20*, 101-113.

Karagöz, M., & Karagöz, K. (2006). Türk Ekonomisinde İhracat ve Doğrudan Yabancı Yatırım İlişkisi: Bir Zaman Serisi Analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*.

Karış, Ç., & Tandoğan, D. (2020). Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği Toda-Yamamoto Nedensellik Yaklaşımı. *Economics, Business and Organization Research*, 2(1), 6-20.

Karluk, S. R. (1983). *Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları*. İstanbul Ticaret Odası.

Karluk, R. (1995). *Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişim, Yapısal Değişim*. Beta Basım Yayın, İstanbul.

Karluk, R. (1999). *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim, Yapısal ve Sosyal Değişim*. Beta Yayınları, İstanbul.

Karluk, R. (2001). Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Katkısı, Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye. *Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Yayınları*. 97-115.

Karluk, S. R. (2005). Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi'nde Yapısal Dönüşüm, Gözden Geçirilmiş 10. Baskı, İstanbul, Beta Basım Yayın Dağıtım A. Ş, 497.

Katircioglu, S. (2009). Foreign Direct Investment and Economic Growth in Turkey: An Empirical Investigation by the Bounds Test for Co-Integration and Causality Tests. *Economic Research-Ekonomska İstraživanja*, 22(3), 1-9.

Katrak, H. (1988). R & D, International Production and Trade the Technological Gap Theory in a Factor-Endowment Model. *The Manchester School*, 56(3), 205-222.

Kayalar, T. (2005). Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ülkemiz Ekonomisi ve Dış Ticaretine Etkileri. *ASOMEDYA (Ankara Sanayi Odası) Yayınları*, 12.

Kaynak, M. (2011). *Kalkınma İktisadı*. Ankara: Gazi Kitapevi.

Kazgan, G. (1988). Ekonomide Dışa Açık Büyüme. *Baskı, İstanbul, Altın Kitaplar*.

Kazgan, G. (1993). *İktisadî Düşünce, veya, Politik İktisadın Evrimi*. Remzi Kitabevi.

Keesing, D.B. (1965). Labor Skills and International Trade: Evaluating Many Trade Flows with a Single Measuring Device. *Review of Economics and Statistic*, 47(3), 287-294.

Keesing, D. B. (1966). International Economics: Progress and Transfer of Technical Knowledge. *The American Economic Review*, Vol 56, 249-258.

Keesing, D. B. (1968). Labor Skills and the Structure of Trade in Manufactures. *The Open Economy: Essays on International Trade and Finance (Columbia University Press, New York)*, 3-18.

Kenen, P.B. (1965). Nature, Capital and Trade. *Journal of Political Economy*, 73(5), 437-460.

Kepenek Y. (2012). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kepenek, Y., & Yentürk, N. (2001). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul, Remzi Kitabevi.

Keskin, Ş. (2020). *Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Belirleyicileri: Türk Finans Sektörü Üzerine Bir Uygulama*. (Yüksek Lisans Tezi). Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kılıçg rmez z, K. (2007); *Türkiye'ye Doğrudan Gelen Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam  zerindeki Etkileri*, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü,  alışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Ankara.

Kıran, B. (2011), "Causal Links between Foreign Direct Investment and Trade In Turkey", *International Journal of Economics and Finance*, 3(2), 150.

Kızılkaya, O. Ay, A. (2014). Reel Döviz Kuru ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme  zerindeki Etkisi'nin ARDL Yöntemi İle Analizi: Türkiye  rneği, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2(1), 290- 304

Kinoshita, Y., & Lu, C. H. (2006). On the Role of Absorptive Capacity: FDI Matters to Growth.

Kıpal, U. ve Uyanık,  . (2001). *Türkiye Milli İktisat Tarihi/ Devletçilik*. Kaynak Yayınları, İstanbul.

Klasra, M.A. (2011). Foreign Direct Investment, Trade Openness and Economic Growth in Pakistan and Turkey: An Investigation Using Bounds Test. *Quality and Quantity, International Journal of Methodology*, 45(1), 223-231.

Knickerbocker, F. T. (1973). Oligopolistic Reaction and Multinational Enterprise. *The International Executive*, 15(2), 7-9.

K pr c , Y. (2017). Doğrudan Yabancı Yatırımların Teknolojik Yayılma ve Ekonomik Büyüme  zerindeki Etkisi: Türkiye  rneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15(30), 105-122.

Kremers, J.J., Ericsson, N. R., & Dolado, J.J. (1992). The power of cointegration tests. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 54 (3), 325-348.

Krugman, P. R. (1987). Is Free Trade Pass ?.. *Journal of Economic Perspectives*, 1(2), 131-144.

Krugman, P., Obstfeld, M., & Melitz, M. (2017). *Uluslararası İktisat: Teori ve Politika*. (Çeviri: Karaçimen, E.), Ankara: Palme Yayıncılık.

Kueh, J. S.-H., & Puah, C.-H., & Lau, E., & Mansor, S. (2007). FDI-trade Nexus: Empirical Analysis on ASEAN-5. *Munich Personal RePEc Archive*

Kurihara, Y. (2012). The Deterministic Elements of FDI to ASEAN Countries: The Relationship between FDI and Macroeconomic Variables. *J. Mgmt. & Sustainability*, 2, 11.

Kurtaran, A. (2007). Doğrudan Yabancı Yatırım Kararları ve Belirleyicileri. *Atatürk Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(10), 367-382.

Kutan, A. M., & Vukšić, G. (2007). Foreign Direct Investment and Export Performance: Empirical Evidence. *Comparative Economic Studies*, 49(3), 430-445.

Kutlar, A. (2005) *Uygulamalı Ekonometri*, 2. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
MacKinnon, J. (1991). Critical Values For Cointegration Tests. *Queen's Economics Department Working Paper*. 1227: 1-17.

Lal, D. (1975), Appraising Foreign Investment in Developing Countries, *London: Heinemann*, 22-34.

Lee, C. W., & Fernando, A. (2020). Can Internally Generated FDI Impact Export Performance? The Study on Indonesia in the Years 1980-2018. *International Entrepreneurship Review*, 6(1), 29-45.

Lancaster, K.J. (1975), "Socially Optimal Product Differentiation", *American Economic Review*, 65, 567-585.

Lim, E. G. (2001). *Determinants of, and the Relation Between, Foreign Direct Investment and Growth a Summary of the Recent Literature*.

Liu, X., Wang, C., & Wei, Y. (2001). Causal Links Between Foreign Direct Investment and Trade in China. *China Economic Review*, 12(2-3), 190-202.

Makun, K. (2017). Trade Openness and Economic Growth In Malaysia: Some Time-Series Analysis. *Foreign Trade Review*, 52(3), 157-170.

Mathews, J. A. (2006). Response to Professors Dunning and Narula. *Asia Pacific Journal of Management*, 23(2), ss.153-155.

Mılık, Ö. (2019). *Doğrudan Yabancı Yatırımlar İle Dış Ticaret Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Hatay: Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Moosa, I. (2002). *Foreign Direct investment: Theory, Evidence And Practice*. Springer.

Mucuk, M., & Demirsel, M. T. (2009). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar Ve Ekonomik Performans. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21), 365-373.

Mukhtarov, S., Aliyev, S., Mikayilov, J. I., & Ismayilov, A. (2019). The Impact Of Fdi On Enviromental Degradation In Azerbaijan. *Economic and Social Development: Book of Proceedings*, 1247-1253.

Nair-Reichert, U., & Weinhold, D. (2001). Causality Tests for Cross-Country Panels: A New Look at FDI and Economic Growth in Developing Countries. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 63(2), 153-171.

Nguyen X., & Yuqing X. (2008), Foreign Direct Investment and Exports the Experiences Of Vietnam1, *The Economics Of Transition*, 16(2), 183-197

Odyakmaz, N. (2000). *Büyüme Modelleri Çerçevesinde Yeni Ekonominin Makro Ekonomi Üzerindeki Muhtemel Etkileri*. T.C. Başkanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı.

OECD (2008), “*Benchmark Definition of Foreign Direct Investment Fourth Edition*”.

Okçu, D. (2014). *Kültürel Uzaklık ve Kurumsal Koşulların Doğrudan Yabancı Yatırım Tercihleri Üzerine Etkisi Türkiye - Çin Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ordu, C.F. (2013). *Döviz Kuru Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi) Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Oxelheim L., Randoy T., Stonehill A.(2001), On the Treatment of Finance Specific Factors within the OLI Paradigma. *International Business Review*, 10, 381-398.

Ökçün, A. G. (1997). Türkiye İktisat Kongresi:1923-İzmir. *Baskı, SPK Yay, Ankara*.

Özalp, İ. (1998). *Çok Uluslu İşletmeler: Uluslararası Yaklaşım*. Anadolu Üniversitesi.

Özcan B., & Arı A. (2010). Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri Üzerine Bir Analiz: OECD Örneği. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, Sayı 12: 65-88.

Özdemir, Ü., & Yiğit, G.K., & Oral, M. (2016). Cumhuriyetten Günümüze Ekonomi Politikaları Bağlamında Türk Dış Ticaretinin Gelişimi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 35, 149-174.

Özer, M. A. (2005). Ekonomi, Siyaset ve Yönetimin Yeniden Yapılandırılması Üzerine. *Kamu-İş, C, 8*.

Özgür, M. T. (2014). *Doğrudan Yabancı Yatırım-İktisadi Büyüme İlişkisinde Teknoloji Kanalı: Türkiye Örneği (1988-2012)*. (Doktora Tezi). Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Öztürk, L. (2004). Serbest Bölgelerdeki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Dünyadaki Uygulamalara Teoriler Işığında Bir Bakış. *Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(7), ss.110-128.

Öztürk, N. (2003). Dış Ticaret Kuramında Yeni Yaklaşımlar. *Öneri Dergisi*, 5(19), 109-126.

Öztürk, İ. (2012). *Küresel Kriz ve Türkiye Ekonomisinin Dönüşümü*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

Öztürk, N. (2012). *Dış Ticaret Kuram Politika Uygulama*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Öztürk, S., Sözdemir, A., & Ülger, Ö. (2012). Küresel Ekonomik Kriz ve Türkiye'nin Para Politikaları Üzerine Etkileri. In *International Conference On Eurasian Economies*, 11-13.

Páez, L. (2011). *Liberalizing Financial Services and Foreign Direct Investment: Developing a Framework for Commercial Banking FDI*. Springer.

Pamuk, Ş. (2014). Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi. *Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul*.

Parasız, İ. (1999) *Para Ekonomisi*. Ezgi Kitabevi, Bursa

Pearce, J.A., & R.B. Robinson, (2005). Strategic Management, Formulation, Implementation and Control 9. Edition. *USA McGraw Hill Companies Inc.*, 210-219.

Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001), Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics* 16(3), 289-326.

Pesaran, M.H. ve Shin, Y. (1999), *An Autoregressive Distributed Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis*. Econometrics and Economic Theory in the 20th Century: The Ragnar Frisch Centennial Symposium, Strom, S. (ed.) Cambridge University Press.

Phillips, P.C.B. ve P. Perron (1988) Testing for a Unit Root in Time Series Regression, *Biometrika*, Vol. 75, No. 2, s. 335-346

Polat, B. (2018). *Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Yatırım Ortamı İyileştirme Çalışmalarının Etkinliği*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Polat, Z. (2020). *Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi Türkiye Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Porter, M. E. (1990). The Competitive Advantage of Nations. *Competitive Intelligence Review*, 1(1), 14-14.

Posner, M.V. (1961). International Trade and Technical Change. (Ed.: Lamberton, D.M.). *Economics of Innovation and Knowledge*. London: Penguin Modern Economics.

Poulsen, L., & G. Hufbauer (2011). Foreign Direct Investment in Times of Crisis. *Transnational Corporations*, 20(1): 19–38.

Pradhan, B. (2013). A Comparative Study on the Predictive Ability of the Decision Tree, Support Vector Machine and Neuro-Fuzzy Models in Landslide Susceptibility Mapping Using GIS. *Computers & Geosciences*, 51, 350-365.

Prasanna, N. (2010). Direct and Indirect Impact of Foreign Direct Investment (FDI) on Domestic Investment (DI) in India. *Journal of Economics*, 1(2), 77-83.

Root, R. F. (1997). International Trade and Investment 7thEdn. *South-Western Publication Company, Cincinnati*, 600-610.

Saha, N. (2005). Three Essays on Foreign Direct Investment and Economic Growth in Developing Countries. *Utah State University*.

Samantha, N. (2018). The Effect of Foreign Direct Investment on Industrial Sector Growth: Evidence From Sri Lanka

Saray, M. O. (2011). Doğrudan Yabancı Yatırımlar- İstihdam İlişkisi: Türkiye Örneği. *Maliye Dergisi*, Sayı 161, s. 381-399.

Severová, L., Kopecká, L., Svoboda, R., & Brčák, J. (2011). Oligopoly Competition on Market with Food Products. *Agricultural Economics*, 57(12), 580-588.

Sevüktekin, M. & Çınar, M. (2017). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi Eviews Uygulamaları*. Dora Yayınları. 5. Baskı. Bursa.

Sevüktekin, M. Ve M. Nargeleçekenler (2007) *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi Eviews Uygulamalı*, 2. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Seyidoğlu, H. (2001). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*. İstanbul: Güzem Yayınları.

Seyidoğlu, H., & İktisat, U. (2003). *Teori Politika ve Uygulama*, Geliştirilmiş 15. Baskı, İstanbul, s. Güzem Can Yayınları.

Seyidoğlu, H. (2017). *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama* (21.Basım). İstanbul: Güzem Yayınları.

Sezer, S. (2018). Dış Ticaret ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arası İlişki: Brics Ülkeleri ve Türkiye Üzerine Bir Analiz. *Electronic Turkish Studies*, 13(18).

Shleifer, A., & Vishny, R. W. (1993). *Corruption, the Quarterly Journal of Economics*.

Singh, H., & Jun, W. K. (1995). Some New Evidence on Determinants of Foreign Direct Investment in Developing Countries. *Policy Research Working Paper*, 1531, 1-41.

Smith, A. (1985). *Ulusların Zenginliği*. (Çevirmen: Ayşe Yunus ve Mehmet Bakırcı). Alan Yayıncılık, İstanbul, s. 331.

Sodik J., & Nuryadin, D. (2008); Determinants of Local Investment: Case Study in Provinces in Indonesia,. *Journal of Economic Development*, 13(1), 15-31.

Soyak, A. (1999). *Planlı Dönemde Sanayileşme*. Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

Spence, M.A. (1976), "Product Selection, Fixed Costs, and Monopolistic Competition", *Review of Economic Studies*, 43, 217-236.

Sun, S., Dong, L., Li, L., & Gu, S. (2008). Fault-tolerant Control for Constrained Linear Systems Based on MPC and FDI. *International Journal of Information and Systems Sciences*, 4(4), 512-23.

Suranovic, S. (2010). *International Trade: Theory and Policy*.

Şahin, H. (2012). *Türkiye Ekonomisi*. Ezgi Kitapevi Yayınları, Bursa.

Şahin, D. (2015). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(19), 159-172.

Şeker, A., & Şimdi, H. (2017). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Sabit Sermaye Yatırımlarının İhracat Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerine Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi. *Anadolu International Conference in Economics, Eskişehir*.

Şener, S., & Kılıç, C. (2008). Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Yabancı Sermaye. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 22-50.

Şişman, M. (2005). Küreselleşme ve Ulus Ötesi Şirketlerin (Tncs) Yeni Açılımları. *Öneri Dergisi*, 6 (24), 203-208.

Tanzi, V., & Zee, H. H. (2000). Tax Policy for Emerging Markets: Developing Countries” *National Tax Journal*, 299-322.

Taşdemir, F. D., & Erdaş, H. (2018). Doğrudan Yabancı Yatırım Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 140-152.

Tatoğlu E., & Glaister K.W. (1998). Determinants of Foreign Direct Investment in Turkey. *Thunderbird International Business Review*, 40(3), 279-314.

TCMB, (2002). *Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri*. Ankara.

TCMB, (2021). *Ödemeler Dengesi İstatistikleri*. İstatistik Genel Müdürlüğü, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası.

Tezel, Y.S.(1994b). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3.Baskı, Ankara

Tezel, Y. S. (1997). *İktisadi Büyüme*, Ankara Yayıncılık.

TİM, (2017). *İhracatın Gelişimi 2001-2016*

TİM, (2019). *İhracat 2019 Yılı Raporu Yeni Vizyon Yeni Yol Haritası*.

TİM, (2021). *İhracat 2021 Raporu*.

TOBB, (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği) (2010). *Ekonomik Rapor*. Özyurt Matbaacılık, Ankara.

Tokgöz, E. (2001). *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2001)*. Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

Tuncer, B. (1968). *Impact of Population Growth on the Turkish Economy*.

TÜİK, (2015). *Dış Ticaret İstatistikleri*. TÜİK Yayını, Ankara.

Türkcan, B. (2008). *Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme ve Kalkınmaya Etkileri: Panel Data Analizi*. (Yüksek Lisans Tezi) İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tüyen, Z. (2015). *Türkiye’de Dış Ticaret Politika ve Uygulamaları*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Uludağ, İ. (2013). Türkiye Ekonomisi Teori, Politika, Uygulama. *Der Yayınları, İstanbul*, ss, 20-30.

UNCTAD (1998), *World Investment Report 1998: Trends And Determinants*. UN: New York and Cenova, s. 91

UNCTAD, (2017). *World Investment Report 2017*.

Uras G. (1979). *Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımı*. İstanbul: Formül Matbaası.

Uysal, Y. (2007). Gelir Dağılımı Türleri Arasındaki İlişkiler Perspektifinde Türkiye’de Gelir Dağılımının Düzenlenmesine Yönelik Öneriler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S:2*, ss.248-292.

Ünsal, E. (2005). *Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Açık Ekonomi Makro İktisadı*. Ankara: İmaj Yayınevi.

Vernon, R. (1966). International Investment and International Trade in the Product Cycle. *Quarterly Journal of Economics*, 80(2), 190–207.

Walther, T. (2002). *Dünya Ekonomisi*. (Çevirmen: Ünal Çağlar). Alfa Yayınları, İstanbul.

Wang, Y. & Zhao, L. (2017). Outward Foreign Direct Investment from China: Recent Trend and Development, *The Chinese Economy*, 50(5), 356-365.

Webster Jr, F. E., & Webster, F. W. (1994). *Market-driven Management: Using the New Marketing Concept to Create a Customer-oriented Company*. (Vol. 21). Wiley.

Wilhelms, S. K. S. (1998). *Institutional FDI Fitness: Determinants of Foreign Direct Investment to Emerging Economies*. Fletcher School of Law and Diplomacy (Tufts University).

Woodcock, C.P. (1994). *An Eclectic Theory Model of International Wholly-Owned Entry Mode Selection and Performance*. The University of Western Ontario, PhDThesis, 1-205

Yapraklı, H. (2010). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Ekonometrik Bir Analiz*. (Yüksek Lisans Tezi). Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yavan, N. (2006). *Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Lokasyon Seçimi Üzerine Uygulamalı Araştırma*. (Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yavan, N., & Kara, H. (2003). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Bölgesel Dağılışı, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 1(1), 19-42.

Yıldız, R.S. (2009). *Klasik Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisinin Türkiye’de ki Geçerliliğinin Sınanması*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldırım, H. (2014). *Türkiye’de Özelleştirme Uygulamalarında Uluslararası Doğrudan Yatırımların Yeri ve Etkileri*. (Yüksek Lisans Tezi). Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yılmaz, M., & Topallı N.,& Karaçor Z. (2008); “Dolaysız Yabancı Sermayenin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Örneği”, *Birinci Uluslararası Balkanlar Tarih ve Kültür Kongresi*, 563-575.

Yılmaz, Ö., Vedat, K. A. Y. A., & Akıncı, M. (2011). Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyümeye Etkisi (1980-2008). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(3-4), 13-30.

Yılmazer, M. (2010). Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Deneme. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(8), 241-260.

Zarakolu A. (1954). Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu. *Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(1), 590-600.

Zhang, K. H. (2001). What Explains the Boom of Foreign Direct Investment in China?. *Economia Internazionale/International Economics*, 54(2), 251-274.

Zhang, K. H., & Song, S. (2001). Promoting Exports: The Role of Inward FDI in China. *China Economic Review*, 11(4), 385-396.